ମେହେର ସାହିତ୍ୟ

ଇଉନାଇଟେଡ୍ ବୁକ୍ ହାଉସ୍
କଟକ-୨

ମେହେର ସାହିତ୍ୟ

ଶ୍ରୀ କେଶବଚନ୍ଦ୍ର ମେହେର

ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ

୧୯୭୨

ପ୍ରକାଶକ

ଇଉନାଇଟେଡ୍ ବୁକ୍ ହାଉସ୍

ବାଲୁବଜାର, କଟକ—୨

ତିନଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ସୂଚିପତ୍ର

	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧	... ପୂର୍ବାଭାଷ	/
୨	ଅମର କବି ଗଙ୍ଗାଧର	୧
୩	କୀଚକ ବଧରେ ମେହେର	୭
୪	କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ	୨୯
୫	ମେହେରଙ୍କ ମହିମା	୬୧
୬	... ଅଯୋଧ୍ୟା ଦୃଶ୍ୟରେ କବିତ୍ୱକଳା	୭୦
୭	ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ମେହେରଙ୍କର ଉଗ୍ର ଜାତୀୟତା	୮୫
୮	ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀର କେତୋଟି ପୁଷ୍ପ ...	୧୦୬
୯	ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ଭକ୍ତି'	୧୨୨
୧୦	ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ...	୧୪୩
୧୧	ମେହେରଙ୍କ ତପସ୍ୱିନୀରେ ପ୍ରକୃତି ଓ ନାରୀ	୧୫୯
୧୨	ମେହେରଙ୍କ ଜାତୀୟତା	୧୬୮
୧୩	ମେହେର ପ୍ରତିଭା	୧୮୨

'ମେହେର-ସାହିତ୍ୟ'ର ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀର ପ୍ରକାଶ କାଳ—

୧ । 'ମେହେର-ସାହିତ୍ୟ' (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ)—
୧୯୫୪ ଜାନୁଆରୀରେ ପ୍ରକାଶିତ । (ଏହାର ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବନ୍ଧ ୧୯୪୮-୧୯୫୧ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ) ।

୨ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ "ଭକ୍ତି"—୧୯୫୫ ମାର୍ଚ୍ଚରେ ନୂତନ ପ୍ରସ୍ଥ 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୩ । 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର'—୧୯୫୬ ମେ, ଜୁନ ର 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୪ । 'ମେହେର-ପ୍ରତିଭା'—୧୯୫୬ ନଭେମ୍ବର ମାସର 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।
('ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର' ଏବଂ 'ମେହେର-ପ୍ରତିଭା' ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ୱୟ ତା ୧୧-୧-୧୯୫୬ ରେ ଯାଜପୁର କଲେଜରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଭାଷଣର ପ୍ରତିରୂପ)

୫ । 'ମେହେରଙ୍କର ଜାତୀୟତା'— ତା ୨୦-୩-୧୯୫୮ ଚୈତ୍ର ଅମାବାସ୍ୟାର 'ସମାଜ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୬ । ମେହେରଙ୍କ ତପସ୍ୱିନୀରେ ନାରୀ ଓ ପ୍ରକୃତି'—
ତା ୨୮-୮-୧୯୫୮ରେ କଟକ ବେତାର କେନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଓ ପରେ ୧୯୫୯ ନଭେମ୍ବର ମାସର 'ଝଙ୍କାର' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

—o—

ସୂଚନା

ସ୍ୱଭାବ କବି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ଅମର ଲେଖନୀ-ପ୍ରସୂତ ରଚନାବଳୀ 'ଗଙ୍ଗାଧର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ' ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ମୁଁ ଏଇ 'ମେହେର-ସାହିତ୍ୟ' (ପ୍ରଥମ ଭାଗ) ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପଲବ୍ଧି କରିଛି ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୁଚି ଓ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ହେତୁ ସମାଲୋଚକ ସହିତ ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ; ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା କବିଙ୍କ କୃତି ଓ ପ୍ରତିଭାର ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ ସକାଶେ ମହତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ମୋର ଏଇ ଲେଖା ଖଣ୍ଡିକରେ ସମାଲୋଚନାର ବାସ୍ତବ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେତେଦୂର ସାଧିତ ହୋଇ ପାରିଛି ତାହା ମୋ ଅପେକ୍ଷା ପୁସ୍ତକଟିର ସୁଧୀ ପାଠକ ପାଠିକାମାନେ ବେଶି କହି ପାରିବେ । ସୁତରାଂ, ମୋର ଏଇ ଲେଖାଟି ସେମାନଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ଉପକାରରେ ଆସି ପାରିଲେ ମୁଁ ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ମନେ କରିବି ।

ଏହା ପରେ ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଲେଖା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମୋର ସାହିତ୍ୟିକ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କବି ଖଗେଶ୍ୱର ଶେଠ କେତେକ ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇ ମୋତେ ଉପକୃତ କରିଛନ୍ତି, ଏଣୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ ।

ବିଶେଷତଃ, ଦାନଶୀଳ ଓ ଉଦାରହୃଦୟ ରାୟସାହେବ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କୃତାର୍ଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହୋଦୟ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତିରେ 'ମେହେର-

ସାହିତ୍ୟ' (ପ୍ରଥମ ଭାଗ) ର ପ୍ରକାଶ ବ୍ୟୟ ଭାର ବହନ କରି ନିଜର ସୁଗ୍ରାହକତା ତଥା ସାହିତ୍ୟ ରସିକତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ଅନ୍ତରର ଗଭୀରତମ ପ୍ରଦେଶରୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛି ।

ପରିଶେଷରେ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କର ରାୟ, ଆଇ· ସି· ଏସ୍· (**Retd.**) ମହୋଦୟ ପୁସ୍ତକଟିର ପୂର୍ବାଭାଷ ଲେଖି ଦେଇ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ଗଭୀର ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେଁ ।

ବରଗଡ଼
୨-୧୧-୫୩ } ଲେଖକ

—ପୂର୍ବଭାଷ—

ସମାଲୋଚନା ଅର୍ଥ ଦୋଷ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନୁହେଁ, ଗୁଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନୁହେ, ନିନ୍ଦା ବା ପ୍ରଶସ୍ତି କୌଣସିଟା ନୁହେଁ ।

ସମାଲୋଚନାର ଅର୍ଥ Interpretation, ମର୍ମୋଦ୍ଭେଦ, ମର୍ମବ୍ୟଞ୍ଜନା । ସମାଲୋଚକର କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ସହାୟତା କରିବା, ସୃଷ୍ଟି କରିବା ।

ଶିଳ୍ପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ? ········· ସୃଷ୍ଟି । ବିଶ୍ୱଜଗତ ଶିଳ୍ପୀର ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ସଞ୍ଚାର କରେ, ଶିଳ୍ପୀ ତାହା ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରେ, ରେଖାରେ, ବର୍ଣ୍ଣରେ, ଛନ୍ଦରେ, ସ୍ୱରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରେ; ନିଜର ଅନୁଭୂତ ଆନନ୍ଦ ଅପର ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ କରେ । ଆନନ୍ଦରୁ ଯାହାର ଉଦ୍ଭବ, ଆନନ୍ଦରେ ଯାହାର ବ୍ୟଞ୍ଜନା, ଆନନ୍ଦ ଦାନ ଯାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ତାହାହିଁ ସୃଷ୍ଟି, ଶିଳ୍ପୀର ଅନ୍ୟ ନାମ ସ୍ରଷ୍ଟା ।

ସମାଲୋଚନାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ? ସୃଷ୍ଟିର ସହାୟତା; ଶିଳ୍ପୀର ସୃଷ୍ଟି ଦର୍ଶକର ପ୍ରାଣରେ, ଶ୍ରୋତାର କାନରେ, ପାଠକର ଚିତ୍ତରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ସଂଜାତ କରେ, ସେହି ଆନନ୍ଦ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରେ ସମାଲୋଚକର ଲେଖନୀ ମୁନରେ; ତାହାର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ବାଜେ ନିପୁଣ ସମାଲୋଚନାରେ ।

ବିଶ୍ୱସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମର୍ମୋଦ୍ଭେଦ କରେ ଶିଳ୍ପୀ; ଶିଳ୍ପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମର୍ମୋଦ୍ଭେଦ କରେ ସମାଲୋଚକ । ଶିଳ୍ପୀର ପ୍ରାଣ ଅନୁଭବ କରେ, ବ୍ୟକ୍ତ କରିର ସମାଲୋଚକ ।

ବିଶ୍ୱର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଶିଳ୍ପୀ କ'ଣ ଦୋଷ ଗୁଣ ବିଚାର କରିପାରେ ? ସମୁଦ୍ରର ଅନନ୍ତ କଲ୍ଲୋଳ ତାକୁ ବିସ୍ମୟରେ ପ୍ଳାବିତ କରିଦିଏ, କୁସୁମର ସୁକୁମାର ଲାବଣ୍ୟ ତାକୁ ଆବେଶରେ ଅବଶ କରିଦିଏ, ତାରାର ମଣିମାଳା ଅଳକରେ ଖଞ୍ଜି

ନଶିଥିନୀ ତାକୁ ସମ୍ମୋହିତ କରି ଦିଏ । ତାହାର ଅବସର କାହିଁ ଟିପ ସମୁଦ୍ରର ତରଙ୍ଗ ଗଣିବ, କୁସୁମର ପାଖୁଡ଼ା ଛିଣ୍ଡାଇ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା କରିବ, ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ତାରକାର ଦୂରତ୍ୱ କଳନା କରିବ ! ଶିଳ୍ପୀର ପ୍ରାଣ ପୂରି ଉଠେ; ସେ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟିର ଆନନ୍ଦରେ ମାତିଯାଏ ।

ସମାଲୋଚକ ମଧ୍ୟ ଶିଳ୍ପୀ । ଶିଳ୍ପୀ ନିକଟରେ ପ୍ରକୃତି ଯେପରି, ସମାଲୋଚକ ନିକଟରେ ଶିଳ୍ପ ସେହିପରି । ଶିଳ୍ପର ଲାଳିତ୍ୟ, ଶିଳ୍ପର ମହତ୍ତ୍ୱ, ଶିଳ୍ପର ନୈପୁଣ୍ୟ ସମାଲୋଚକକୁ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ କରିଦିଏ । ସେ ଦୋଷ ଗୁଣ ବିଚାର କରେ ନାହିଁ; ନିଜେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରେ, ସେହି ଆନନ୍ଦ ପର ପାଇଁ ପରିବେଷଣ କରେ ।

ଭଗବାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଶିଳ୍ପୀ; ଶିଳ୍ପର ସୃଷ୍ଟିକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ ସମାଲୋଚକ । ଆନନ୍ଦ ଆହରଣ ଓ ଆନନ୍ଦ ପରିବେଷଣ ସ୍ରଷ୍ଟାର କାର୍ଯ୍ୟ । ଶିଳ୍ପୀ ସ୍ରଷ୍ଟା; ସମାଲୋଚକ ସ୍ରଷ୍ଟାର ସହାୟକ ଓ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟା ।

ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ସମାଲୋଚକ ଯାହା ଲେଖନ୍ତି, ତାହା ସମୟ ସମୟରେ ସମାଲୋଚିତ ବସ୍ତୁ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ହୋଇଥାଏ । **Oscar Wilde** ଙ୍କ ମତରେ ସମାଲୋଚକ **Ruskin** ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ-ନିହିତ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ସମାଲୋଚିତ ଚିତ୍ରମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦରତର । **Turner** ଙ୍କ ଚିତ୍ରାବଳୀ ଲୋକେ ଭୁଲିଯିବେ; କିନ୍ତୁ **Ruskin** ଙ୍କ ଚିତ୍ର ସମାଲୋଚନା ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ।

ସମାଲୋଚନାର ଖଣ୍ଡିଏ ଆଦର୍ଶ **Hugo** ପ୍ରଣୀତ **"Shakespeare."** ଜଣେ କବିଙ୍କୁ **interpret** କରିଛନ୍ତି ଅନ୍ୟ ଜଣେ କବି—**Shakespeare** ଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ବିଚାର କରିଛନ୍ତି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ସାହିତ୍ୟ ରସିକ **Victor Hugo.** ଙ୍କ ଉପାଦେୟ

ଏହି ସମାଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥଟି ! ଏ ତ କେବଳ Shrkespeare ଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ବର୍ଣ୍ଣର ନୁହେଁ, Hugo ଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ସାକ୍ଷୀ; Shakespeareଙ୍କ ମର୍ମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନୁହେଁ, Hugo ଙ୍କ ମର୍ମକାହାଣୀ ।

ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଆଦର୍ଶ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ "ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ" । କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି, ବାଲ୍ମୀକି କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି; ସେହି ସୃଷ୍ଟି ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି ଅନ୍ୟ ଏକ ସୃଷ୍ଟିରେ—କାବ୍ୟ ସମାଲୋଚନାରେ । ଜଳ ଯେପରି ମେଘରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ବିଚିତ୍ର ହୋଇ ଉଠେ, କାବ୍ୟ ସେହିପରି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସମାଲୋଚନାରେ ନବାର୍ଥକ ହୋଇ ଉଠେ, ନବରସାତ୍ମକ ହୋଇ ଉଠେ ।

ସମାଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ରସ ରଚନା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ, ଭ୍ରମ ନିରୂପଣ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ରସ ଗ୍ରହଣ, ରସ ସଞ୍ଚାର ।

ସମାଲୋଚକଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କବି ବା ଭାସ୍କର ବା ଚିତ୍ରକରଙ୍କ ପ୍ରାଣ ନିଜ ପ୍ରାଣରେ ଅନୁଭବ କରିବା; ଶିଳ୍ପୀ ସହିତ କଳ୍ପନା-ପକ୍ଷରେ ଉଡ଼ି, ସ୍ୱପ୍ନ ରଥରେ ଚଢ଼ି ଅନୁଭୂତିର ଅତଳରେ ବୁଡ଼ି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମକକ୍ଷ ହେବା, ଅର୍ଥାତ୍ ସହାନୁଭୂତି-ସମ୍ପନ୍ନ ହେବା । ଯେଉଁ ସମାଲୋଚକର ସହାନୁଭୂତି ନାହିଁ, ଉଦ୍ଦାମ କଳ୍ପନା ନାହିଁ, ପ୍ରଭୂତ ଅଭିଜ୍ଞତା (experience) ନାହିଁ, ବିଚିତ୍ର ଅନୁଭୂତି ନାହିଁ, ସେ ସ୍ରଷ୍ଟାର ସମକକ୍ଷ ନୁହନ୍ତି, ସୃଷ୍ଟିର ସହାୟତା କରିବାକୁ ସେ ଅକ୍ଷମ, ସମାଲୋଚକର ଆସନ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଇତର ଲୋକଙ୍କ ପରି ସେ ଫୁଲ ଦେଖିଲେ ପାଖୁଡ଼ା ଛିଣ୍ଡାଇ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବେ । କଣ୍ଟାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଦେଖି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦିହାନ ହେବେ ଏବଂ ସୁଗନ୍ଧର ଅନିର୍ବଚନୀୟତାକୁ ବୁଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ମାପି ନ ପାରି ତାକୁ ଅର୍ଥହୀନ ମନେ କରିବେ ।

ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁକୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କବି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କରନ୍ତି, ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଜଗାଏ ।

କାବ୍ୟ ବା ଚିତ୍ରକୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସମାଲୋଚକ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ସମ୍ପଦ ଉନ୍ମୋଚନ କରନ୍ତି; ଯେ କୌଣସି ଶିଳ୍ପ ସୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କ ମନରେ ଚିନ୍ତାର ଉନ୍ମେଷ କରେ, କଳ୍ପନାର ଉଦ୍ରେକ କରେ; ସମାଲୋଚନା ଛଳରେ ସେ ଅନ୍ତରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକଟିତ କରନ୍ତି, ମର୍ମର କାହାଣୀ କହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ସମାଲୋଚ୍ୟ କାବ୍ୟ ବା ଚିତ୍ର ମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ, ନିଜର ବକ୍ତବ୍ୟଟିହିଁ ମୁଖ୍ୟ । ଯଥାର୍ଥ ସମାଲୋଚକ ନିକଟରେ ସମାଲୋଚ୍ୟ ଶିଳ୍ପ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର; ତାକୁ ଦେଖି ଶୁଣି ପଢ଼ି ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଭାବର ଉଦୟ ହୁଏ, ସେହିଟିକୁ ସେ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି; ତାହାରି ନାମ ସମାଲୋଚନା; ସମାଲୋଚନା ଏକ ପ୍ରକାର ଶିଳ୍ପ ସୃଷ୍ଟି ।

ପୁନଶ୍ଚ, ରାଧାନାଥ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗତ କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ଚିରଦିନ ମୋର ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପାତ୍ର । ତାଙ୍କର ଅମର ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ମୋର ଏଇ ନଗଣ୍ୟ ରଚନାଟି ସଂଯୁକ୍ତ ହେଲେ ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭକ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ ଅକ୍ଷୟ ହେବ । "କୁସୁମ ପରଶରେ ପଟ ନିସ୍ତରେ" । ଉତ୍କଳ ମିତ୍ରର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ଲେଖାବଳୀ ଉପରେ ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ରଚନା ଏକତ୍ର ପ୍ରକାଶ କଲେ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ହେବ ଓ ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୂଚିତ ହେବ । ମେହେର ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ହେଉ । ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ । ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛା ରହିଲା ।

ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କର ରାୟ

ଅମର କବି ଗଙ୍ଗାଧର

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ପାଦରେ କବିଗୁରୁ ରାଧାନାଥ ସ୍ୱୀୟ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଓ ଊର୍ଜସ୍ୱଳା ପ୍ରତିଭାବଳରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ପରଂପରା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଏକ ନବୀନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରିଗଲେ । ସମୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତିର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ (ଭଂଜୀୟ ଓ ବୈଷ୍ଣବୀୟ) ଆଉ ଆଦୃତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏତିକବେଳେ ରାଧାନାଥ ସ୍ୱୀୟ ପୁଷ୍କଳ ରଚନା, ସମୁନ୍ନତ ମାର୍ଜିତ ଶୈଳୀ, ବର୍ଣ୍ଣବୈଭବ, ସଙ୍ଗୀତ ମାଧୁରୀ ଓ ରସୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ବିନ୍ୟାସରେ କାବ୍ୟ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କବିତ୍ୱ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି, ମେଧା ଓ ପ୍ରତିଭା ଏ ସମସ୍ତ ଏକାଧାରରେ ତାଙ୍କଠି ଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ସମୟ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରଧାନ ସହାୟକ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲା । ତେଣୁ ସେ କାବ୍ୟର ବିଷୟ-ବସ୍ତୁ, ଶୈଳୀ, ଛନ୍ଦ, ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ରୀତି, ଭାଷା ପ୍ରଭୃତିରେ ତୁମୁଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଘଟନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ରାଜିର ଉତ୍କର୍ଷ ଭାବ, ଭାଷାପାଟବ, ଛନ୍ଦ ଓ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ଦିଗରୁ ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ହେଲା ଯେ ତାହା ଯୁଗୋଚିତ ବୋଲି ଗଣା ହେଲା ଓ ଶିକ୍ଷିତ ସାଧାରଣ ତତ୍ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଏହି ନବୀନ ଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ହେଉଛନ୍ତି ଗଙ୍ଗାଧର । ସେ ୧୮୬୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ବରପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ନାମ ଚୈତନ୍ୟ ମେହେର ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ସେବତୀ ଥିଲା । ଚୈତନ୍ୟ ମେହେର ନିଜ କୌଳିକ ବ୍ୟବସାୟ ସହିତ ବୈଦ୍ୟ-ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ଭରଣ-ପୋଷଣ ହୋଇ ନ ପାରିବାରୁ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଚଟଶାଳୀ ଖୋଲି କେତେକ ପିଲାଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ଏ ଶିକ୍ଷାବୃତ୍ତିର ଆୟ ଭିକ୍ଷାବୃତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେଲା ।

ଏ ଭଳି ଦରିଦ୍ର ତନ୍ତୀ ପରିବାର ଭିତରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କବି-ପ୍ରତିଭା ଯେ କିପରି ଧନାଭାବ ଓ ଶିକ୍ଷାଭାବକୁ ଦୂରକୁ ଠେଲି ଦେଇ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରିଥିଲା ତାହାହିଁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । କବି ନାନା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ମଧ୍ୟରେ ମିଡ଼ିଲ ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ି ପାରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟଧିକ ପଠନସ୍ପୃହା ଦିନେ ତାଙ୍କୁ କବିତା ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଟାଣି ଆଣିଥିଲା । ସେ ରାତିରେ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଶୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ପିଲାଦିନେ 'ନାମରତ୍ନ ଗୀତା' କଣ୍ଠସ୍ଥ କରି ପକାଇଥିଲେ ଓ ପରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହା ବାହାରେ ଦଶମ ଓ ଏକାଦଶସ୍କନ୍ଧ ଭାଗବତ, ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତି ସେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ପରେ ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ବୈଦେହୀଶ-ବିଳାସ, ଲାବଣ୍ୟବତୀ, ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ, ରସିକ ହାରାବଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଭଞ୍ଜୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ରସକଲ୍ଲୋଳ, ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚମ୍ପୂ ପ୍ରଭୃତି ବୈଷ୍ଣବୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ।

ପିଲାଦିନେ ସେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣ ଶୁଣିଥିଲେ ଓ ନିଜେ ସେହି ରାମାୟଣ ଓ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ପାଠ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ମୂଳ ରାମାୟଣ ଓ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ପାଠ କରିଥିବାର କେହି କେହି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଏହା ବାହାରେ କବି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ମନନ କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ରଘୁବଂଶ, ଉତ୍ତର ରାମ ଚରିତ, ଅଭିଜ୍ଞାନ-ଶକୁନ୍ତଳା ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ହିନ୍ଦୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ପ୍ରବେଶ ଓ ପାରଦର୍ଶିତା ଥିଲା । ହିନ୍ଦୀ ତୁଳସୀ ରାମାୟଣ ତାଙ୍କର ଅତି ଆଦରଣୀୟ ଥିଲା । ସେ ବଙ୍ଗଳା ପତ୍ରପତ୍ରିକାମାନ ପାଠ କରୁଥିଲେ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାକୋଷ 'ପ୍ରକୃତିବାଦ ଅଭିଧାନ' ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ କୋଷ ଥିଲା । ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜ ଗୃହସ୍ଥଜୀବନରେ ସଂସ୍କୃତ ସୂତ୍ରସାର ବ୍ୟାକରଣ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପଢ଼ିଥିଲେ । ଏହିପରି ବହୁ କାବ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ-ଦର୍ଶିତା ଗୁଣଟି ଶେଷରେ ତାଙ୍କର କବି-ପ୍ରତିଭାକୁ ଉନ୍ନତ ଓ ମହନ୍ତ କରି ତୋଳିଥିଲା ।

କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ସାଂସାରିକ ଜୀବନରେ ଅତି ସରଳ ଓ ବିନୟୀ ଥିଲେ । ସେ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷା ପରେ 'ଦେଶୀୟ ପାଠଶାଳା ଶିକ୍ଷକର ପ୍ରମାଣପତ୍ର ପାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଜୀବନରେ ସେ କେବେ ହେଲେ ଶିକ୍ଷକତା କରି ନାହାନ୍ତି । ତେବେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ କବି ପ୍ରାଣର ସହିତ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିବାହ-ବନ୍ଧନ ସମାହିତ ହୋଇଥିଲା । ପିତାଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ନ ଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗାଧର ବେଳଏ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇ ଓ ଆଉ ବେଳକ ଗୋଟିଏ ଓଳ କପଡ଼ା ବୁଣି ପିତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । କବିଙ୍କର ବୟନ ଶିଳ୍ପ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ

ଭଲ ଲୋଭନୀୟ ଓ ମନୋହର ଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଗ୍ରାହକ ତାଙ୍କ ବସ୍ତ୍ର କିଣିବାରେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରି ଆସୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ହସ୍ତାକ୍ଷରରେ ସ୍ୱଚ୍ଛତା ଥିବାରୁ ଅନେକେ ତାଙ୍କଠାରୁ ତମସୁକ ଲେଖାଇବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । କଠୋର ପରିଶ୍ରମ ସହିତ ବସ୍ତ୍ର ବୟନ ଜୀବିକାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଟିକିଏ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ହେବାକୁ ଆସୁଛି ଏପରି ସମୟରେ କବିଙ୍କ ଗୃହ ଦାହ ହୁଏ । ତହିଁରେ ବସ୍ତ୍ର ବୟନର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଯନ୍ତ୍ର ଦଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବିବାଦ ଏଇଠି ହେଲା ବୋଲି କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ କିନା !

ସେ ଯାହା ହେଉ, ବିଧି ଆନୁକୂଲ୍ୟ ହେତୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଜମିଦାର ନୃପରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସେ ଖଣ୍ଡେ ଅମିନ କାମ ପାଇଲେ । ବେତନ ଅତି କମ୍ ଥିଲା । ପରେ ଜମିଦାର ସାହେବ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ସଦ୍‌ଗୁଣର ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କୁ ମୋହରିର ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ କଲେ । ଏହି କାମରେ ଥାଇ ସେ କାର୍ଯ୍ୟବଶତଃ ସମ୍ବଲପୁର, ବିଜେପୁର ଓ ପଦ୍ମପୁରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପରିଶେଷରେ ମାସକୁ ତିରିଶ ଟଙ୍କା ବେତନ ପାଇ ବରପାଲିରେ ରହିଲେ ।

ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ କବି ଥିଲେ ଅତି ଉଦାର ଓ ମହତ୍ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସମସ୍ତ ଗୁଣ ଭୁଲି-ଯାଇ ତା' ସହିତ ହୃଦୟ ଖୋଲି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବାର ଆମେ ଜାଣୁଁ । ମିଥ୍ୟାବାଦୀମାନଙ୍କୁ ସେ ବଡ଼ ଭୟ କରୁଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର ଦରିଦ୍ର ଥାଇ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟା କହି ବା କଳକୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅର୍ଥୋପାର୍ଜ୍ଜନକୁ ଅତି ଘୃଣ୍ୟ ମନେ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର

ସ୍ପଷ୍ଟବାଦିତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଅନେକଙ୍କର ଅପ୍ରିୟ ପାତ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ପରେ ସେମାନେ ତାଙ୍କ ମହତ୍ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ପାଇ କେତେକେ ତାଙ୍କର ଆନୁଗତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ।

ଶେଷ ଜୀବନରେ ଜାତିସମାଜର ଉପକାର କଲ୍ପେ କବି ଏକ ମେହେର ଜାତୀୟ ମହାସଭାର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏହି ମହାସଭାରେ ପ୍ରାୟ ତିନି ହଜାର ମେହେର ଭାଇ ସମବେତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତହିଁରେ ସେ ବାରଟି ସଂସ୍କାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଆଗତ କରିଥିଲେ ଓ ତାହା ସର୍ବସମ୍ମତିକ୍ରମେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ହାୟ ! ଦୈବ ଦୁର୍ବିପାକ ହେତୁ ତା'ର ଅଳ୍ପ ଦିନ ପରେ ତା ୪-୪-୧୯୨୪ ଚୈତ୍ର ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ସେ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳୀଙ୍କୁ ଗଭୀର ଶୋକସାଗରରେ ଭସାଇ ଦେଇ ପରଲୋକ ପ୍ରୟାଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମହାସଭାରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ତାଙ୍କ ନିୟମମାନ ଆଉ ରକ୍ଷା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପରେ ମେହେର ସମାଜ ତାଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବିତ ନୀତି ନିୟମ ପ୍ରତି ସେପରି ଅନାସ୍ଥା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ, ଯେପରି ପୂଜ୍ୟ ବାପୁଜୀଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ପରେ ଏ ଦେଶ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ନୀତି ଓ ବ୍ରତରାଜି ନିଷ୍ଫଳତାରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ଯାଉଛି ।

କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ଥିଲା । ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ବ୍ରିଟିଶ-ରାଜ ପ୍ରତି ବିଦ୍ରୋହ ତାଙ୍କ 'ଭାରତୀ-ଭାବନା'ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ଓ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ନୀତିରାଜି ଓ ଉପଦେଶର ଛାୟା ତାଙ୍କ ରଚିତ 'କୃଷକ ସଙ୍ଗୀତ'ରେ ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କରିଛି । 'ତାକୁ ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି ଧର୍ମ ଅବତାର' କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଫୁଟି ଉଠିଛି । କବି ନ୍ୟାୟର ଯେପରି ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ, ସେପରି ଅନ୍ୟାୟର ତୀବ୍ର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଅତି ଅଳ୍ପ ବୟସରୁ ଲେଖା ଲେଖି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଚୀନ ଲେଖାର ଅନୁରୂପ । କବିଙ୍କ ପ୍ରଥମ କାବ୍ୟ 'ରସ-ରତ୍ନାକର' ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ । ପରେ କେତେକଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ସେ ନିଜର ମାର୍ଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଆଧୁନିକ ଧରଣରେ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲେ ଓ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ରାୟ ରାଧାନାଥ ରାୟ ମହୋଦୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରଶଂସିତ ହେବାରୁ ସ୍ୱୀୟ କଳ୍ପନାର ରସାଳ ବିଳାସରେ, ଭାଷାର ପ୍ରାଞ୍ଜଳତା ଓ ମନୋହାରିତାରେ, ଶୈଳୀର ନୂତନତାରେ, ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣର ବଳିଷ୍ଠତାରେ ଓ ପ୍ରକୃତିଦେବୀଙ୍କର ବହୁରୂପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତା'ର ବର୍ଣ୍ଣନର ସଜୀବତାରେ ଓ ପ୍ରକୃତି ଦେବୀଙ୍କର ବହୁରୂପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତା'ର ବର୍ଣ୍ଣନର ସଜୀବତାରେ ମନୋହର କାବ୍ୟ କବିତାମାନ ଲେଖି ଉତ୍କଳଭାରତୀଙ୍କୁ ବିଭୂଷିତା କଲେ । କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖାବଳୀ ଉତ୍କଳ ବାଣୀ ଭଣ୍ଡାରର ଅମୂଲ୍ୟ ମଣି ମାଣିକ୍ୟ । ଗଙ୍ଗାଧର ଆଜି ନାହାନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଅମର ଲେଖନୀ ନିଃସୃତ ଅମର କାବ୍ୟ ଓ କବିତାରାଜି ତାଙ୍କୁ ଚିରଦିନ ସକାଶେ ଅମର କରି ରଖିଥିବ ।

ପଲ୍ଲୀକବିଙ୍କ ଭାଷାରେ :—

ଭିକ୍ଷୁକ ସଙ୍ଗତେ ନୃପ ମୁକୁଟ ମଣ୍ଡିତ
କାଳବଳେ ହେବେ ସର୍ବେ ଭବୁଁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ॥
କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ଯାନ କବି ରହିବ ଜୀବିତ,
ଯେତେ ଦିନ ଥିବ ଭବେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ॥

'କୀଚକବଧ'ରେ ମେହେର

ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'କୀଚକ-ବଧ'ର ରଚନା ମାଧୁରୀରେ ଏକାନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କବି-ଗୁରୁ ରାୟ ମହୋଦୟ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଥିଲେ—"ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ, ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅନନ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟୋଦ୍ଭାସିନୀ ପ୍ରକୃତି ଦେବୀ ଓ ପ୍ରକୃତି-ଦେବୀଙ୍କର ପଞ୍ଚପୁରୋହିତ ବ୍ୟାସ, ବାଲ୍ମୀକି ଯାହାଙ୍କର କଳ୍ପନାର ଚିର ସହଚର, ଦୁଷ୍ପୂର ଉଦରପୂର୍ତ୍ତି ସକାଶେ ଏକୁଆଳ, ଏକପଦିଆ, ଭେଆଣ, ଓଆରଜା ପ୍ରଭୃତିର ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ତାହାଙ୍କର ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟ ହୋଇଅଛି" । ସୁତରାଂ ସେହି କୀଚକ-ବଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହିବାକୁ ଯାଇ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ।

ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ତରର ସୁନ୍ଦର ଅନୁଭୂତି ମିଳେ । ଏହି କାବ୍ୟଟି ବରେଇପୁର ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ମେହେର ଲେଖି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଧର୍ମପ୍ରାଣ ବରାଠ ରାଜାଙ୍କ ଭଳି ତତ୍କାଳୀନ ଜମିଦାର ରାୟସାହେବ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଗଡ଼ତିଆଙ୍କ ଅନୁଜ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଗଡ଼ତିଆ 'କୀଚକ ବଧ'ର

କୀଚକ ପରି ଲମ୍ପଟ ଓ ଦୁଃସାହସିକ ଥିଲେ । ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନରୁ ବିଷ ଓ ଅମୃତର ଉଦ୍‌ଭବ ଭଳି ଏକ ଔରସରୁ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଗଡ଼ତିଆ ଓ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଗଡ଼ତିଆଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ । ସୁତରାଂ ସେହି ଅନିରୁଦ୍ଧ ଗଡ଼ତିଆହିଁ ମେଚ୍ଛେରଙ୍କ 'କୀଚକ-ବଧ'ର କୀଚକ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନମାନ ହୁଏ ।

କୃଷ୍ଣସିଂହ ମହାଭାରତରେ କୀଚକ ନିଜେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରି ଅତି ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଭାବରେ ପ୍ରେମ ଭିକ୍ଷା କରିବାର କଥା ଆମେ ପାଇଥାଉଁ । ପରେ ବିଫଳମନୋରଥ ହେବାରୁ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କ ସହିତ ସେ ମନ୍ତ୍ରଣା କରିଛି ଫଳ୍‌ରେ କୀଚକ ନିବାସରୁ ମଦ୍ୟ ଆଣିବା ସକାଶେ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଯିବା ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମ-ଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି ସ୍ମରଣ କରିବାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରାକ୍ଷସକୁ ପଠାଇ ଦେଇଛନ୍ତି—ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ । କୀଚକ ନିଜ ନିବାସରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ହାତ ଧରି ପ୍ରେମଭିକ୍ଷାପୂର୍ବକ ଟାଣିବାରୁ ଦ୍ରୌପଦୀ ହାତ ଛୁଞ୍ଚାଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ଫଳ୍‌ରେ କୀଚକ ଭୂପତିତ ହୋଇଛି । ତା' ପରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ପଳାୟନ କରିଅଛନ୍ତି ଓ କୀଚକ ଅନୁଧାବନତତ୍ପର ହୋଇଛି । ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ତଳରେ ପକାଇ ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ କୀଚକ ଗୋଇଠା ମାରିବାର ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ମିଳେ ।

ଯଥା :—

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜା ନୟନେ ଦେଖୁଥିଲେ,
ତଳରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କି ପକାଇ ସେ ଭଲେ,
ଗୋଡ଼ ଟେକି ଗୋଇଠା ଗୋଟାକେତେ ଦେଲେ
ପ୍ରହାରିଲା କୀଚକ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ କୋହେ ।

ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ରାକ୍ଷସ କୀଚକକୁ ଉଡ଼ାଇ ନେଇଛି ଓ ଏହାଦ୍ୱାରା ଦ୍ରୌପଦୀ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଯଥା :—

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ରକ୍ଷାକୁ ରାକ୍ଷସକୁ
ପଠିଆଇ ଥିଲେ, ସେକାଳେ କୀଚକକୁ
ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ବାତ ପରି ଗତି କଲା
କୀଚକକୁ ଉଡ଼ାଇ ଚହୁଁ ଘେନିଗଲା ।

ଏହା ଉତ୍ତାରୁ ରାଜସଭାକୁ ଯାଇ ଦ୍ରୌପଦୀ ବିରାଟ ରାଜାଙ୍କୁ କୁଭାଷାରେ ଭର୍ତ୍ସନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଭଳି ନାନା ଅଯୌକ୍ତିକତା, ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଓ ଅସ୍ୱାଭାବିକତାରେ କୃଷ୍ଣସିଂହଙ୍କର ବିରାଟ ପର୍ବର ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ଭରପୂର ।

ଯାହା ସମୟରେ କୀଚକ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ଦେଖି କାମାତୁର ହୋଇ କରୁଣାନାମ୍ନୀ ମୂଦୁସୁଲାକୁ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ପରିଚୟ ନେବାପାଇଁ ପଠାଇବାର ଚିତ୍ର ଆମେ ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରୁ ପାଉଁ । ପରେ ସେ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କୁ ଗୁହାରି କରିଛି ନିଜ ଲାଂପଟ୍ୟ ଓ କାମାତୁର ହୃଦୟର ଅଭିପ୍ରାୟ ବ୍ୟକ୍ତ କରି । ସୁଦୋଷ୍ଣାଙ୍କର ନ୍ୟାୟପରତା ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ, କିନ୍ତୁ ବିରାଟ ରାଜାଙ୍କର କାପୁରୁଷତା ପଦେ ପଦେ ଫୁଟି ଉଠିଛି ।

କୀଚକ ପୁରକୁ ଦ୍ରୌପଦୀ ଯିବା ସମୟରେ ଭଗବାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ (ଧର୍ମଦେବ)ଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । ଏଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଛାୟା ଓ ମାୟା ଦୁହିଁଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ରକ୍ଷା ସକାଶେ । ମାତ୍ର ବାସ୍ତବରେ ଦ୍ରୋପଦୀଙ୍କ ରକ୍ଷା କାହିଁ ହୋଇଛି ? ବରଂ ? କୀଚକ—

ବିରାଟ ରାଜା ସମ୍ମୁଖେ ମହୀରେ ପକାଇ
ପାଦ ପ୍ରହରଇ ଅତି କୋପବନ୍ତ ହୋଇ ।

ଏହିଭଳି ନାନା ଅଯୌକ୍ତିକତା ଓ ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ଏଇଠି ବି ଘଟିଛି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣସିଂହଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ଟିକିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଧରଣର ହୋଇଛି କହିଲେ ଚଳେ ।

ମାତ୍ର କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'କୀଚକ-ବଧ'ରେ "ସନ୍ଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରଭାତ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ବହିଃପ୍ରକୃତିର ଆଲେଖ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଯେମନ୍ତ ଉଜ୍ୱଳ ଓ ମନୋହର, ତାହାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ତଦପେକ୍ଷା କୌଣସି ଅଂଶରେ ହୀନକଳ୍ପ ନୁହେଁ । କୀଚକର ବୀର୍ଯ୍ୟୋନ୍ମାଦ ସୁଲଭ ଦାମ୍ଭିକତା ଓ ଚପଳାର ଶମ୍ଭଳୀ ସୁଲଭ ନାରକୀୟ ଶୁଶ୍ରୁଷା, ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସେବା ଧର୍ମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟଜ୍ଞାନ ସହିତ ସ୍ୱାଧୀ ସୁଲଭ ଜାଗରୁକତା, ବିରାଟର ଅବିଶୋଚିତ ସ୍ୱାର୍ଥୈକଦର୍ଶିତା, ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କର ରମଣୀସୁଲଭ କୋମଳତା ଏବଂ ଧର୍ମଭୀରୁତା ସହିତ ଅଯଥା ଭ୍ରାତୃ-ବତ୍ସଳତା କପରି ନୈପୁଣ୍ୟ ସହକାରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଅଛି ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠମାନେ ତାହା ବୁଝି ପାରିବେ ।"

ପାପପ୍ରଣୟରେ ଆକାଂକ୍ଷା ରଖି ଲମ୍ପଟ ବ୍ୟକ୍ତି କପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ, ମେହେର ଏ କାବ୍ୟରେ ତା'ର ଯେଉଁ ଚିତ୍ର ଉଠାଇଛନ୍ତି, ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ବା ପକ୍ଷପାତିତାର ଦୂରରେ ଥାଇ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ତା'ର ସମକକ୍ଷ ନାହିଁ । ସୈରନ୍ଧ୍ରୀ ନାମ୍ନୀ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ଅନୁପମ ରୂପମାଧୁରୀରେ କୀଚକର ପାପ-ପ୍ରଣୟ-ଲିପ୍ସା ଯେତେବେଳେ ପ୍ରବଳତର ହୋଇଛି, ସେ ମନେ ମନେ ଆଶାର ଅମରାବତୀ ନିର୍ମାଣ କରିଛି । ମେହେର ତା'ର

ସେହି ଆଶାନ୍ୱିତ ଚିନ୍ତାରେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟି ପଦ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ପାଠକମାନଙ୍କର କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତ ହେବ । ଯଥା :—

ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀ କରି ରଖିବି ବାମାକୁ
ହେବ ଯଦି ତା'ର ମତ,
ନ ହେଲେ ଜୀବନ ଯାପିବି ହୋଇ ତା'
ଗୁପତ ପ୍ରଣୟେ ରତ ।
କେବେ ଦରଶନ ନେଉଥିବି ତା'ର
ସୁରମ୍ୟ ନିକୁଞ୍ଜ ବନେ,
ହୃଦାଚଳ ତାପ ଶାନ୍ତ କରୁଥିବି
ତା' ତନୁ ଘନାଲିଙ୍ଗନେ ।

× × × ×

ଅଟ୍ଟାଳି ଉପରେ ଥାଇ କେବେ ମୋତେ
ଦେଖି ଦେଉଥିବ ହସି,
ସ୍ୱର୍ଗ-ସୁଖରାଶି ଆସି ତେବେ ମୋର
ହାତେ ପଡୁଥିବ ଖସି ।
ନିଭୃତ କକ୍ଷରେ ଭେଟି କେବେ ଅବା
ଚିବୁକ ଚୁମ୍ବିବି ତା'ର,
ପ୍ରେମ-ବିସ୍ଫାରିତ ଶ୍ରୀମୁଖ-କମଳ
ଦେଖୁଥିବି ବାରମ୍ବାର ।

× × × ×

ଆଜ ଅନ୍ୟ କଥା ହୁଏ ଯଦି ତା'ର
ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଜନ,
କୁଣ୍ଠିତ ନ ହେବ କଦାପି ଜୀବନ
କରିବାକୁ ବିସର୍ଜନ ।
ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଣୟ-ମଦିରା-ମତ୍ତ ଲମ୍ପଟ କୀଚକର ଏପରି ଚିନ୍ତା କରିବା କେତେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଏ ସ୍ଥଳରେ କବି କିପରି ମାନବର ଅନ୍ତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିବାର କଥା । ଏଠାରେ ମେହେର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି କାମାନ୍ଧ କୀଚକର ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଅଛନ୍ତି :—

ଭ୍ରାନ୍ତ ବାୟସର ଅସମୟ ସ୍ୱର
ଶ୍ରବଣରେ ଥରେ ଥରେ,
ନିଶା ଶେଷ ମଣି ଦୂତୀ ପେଷିବାକୁ
ଉଠି ପଡ଼େ ତଆତରେ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୂତୀ ନିକଟରୁ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କର ଆଗମନ ବାର୍ତ୍ତା ପାଇ କୀଚକ ନିଜକୁ ସାଜସଜ୍ଜା କରି ଅଭିସାର ସଙ୍କେତ ସ୍ଥଳ ନୃତ୍ୟ-ପୁରରେ ଯେରୂପ ଅଧୀର ଓ ବିଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତା-ବିକ୍ଷୋଭିତ ହୋଇଛି, ତା'ର କିପରି ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ମନୋହର ଚିତ୍ର କବି ଫୁଟାଇ ପାରିଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ :—

ନୃତ୍ୟ ପୁର ଯାଇ କାମୀ କୀଚକ ଅଧୀର
ନ ପାଇଲା ଦରଶନ ରତନ ନିଧିର;
ବିସ୍ମରିଲା ମୋତେ ଅବା ଆଗୁଁ ଠାକ ଠାକ
ବାହୁଡ଼ିଲା ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ହୋଇ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ ।

କବା ଆସି ଉଦ୍ୟାନରେ କରୁଛନ୍ତି ଭ୍ରମଣ
ଗ୍ରହ କଲ ଉଦ୍ୟାନରେ ବାମା ଅନ୍ୱେଷଣ ।
କାହିଁ ଗୃହିଁ ଚତୁର୍ଗର୍ଦ୍ଦ ଭେଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରକର
ଦଉଡ଼ଇ ବାମାମଣି ମଣି ଝରଚର ।
କାହିଁ ଦୂରୁଁ କୁସୁମିତ ବଲ୍ଲରୀକ ଗୃହିଁ,
ସତୃଷ୍ଣ ଜୀବନେ ବାମା ବୋଲି ଯାଏ ଧାଇଁ ।
କୌମୁଦୀ ମାର୍ଜିତ ଆଲବାଲ ଜଳ କାନ୍ତ
ବାରମ୍ବାର ହଏ ତାଙ୍କୁ ବାମା ପଦ ଭ୍ରାନ୍ତ ।
ଭଗ୍ନନଦ୍ର ଖଗ ସ୍ୱନ ପଡ଼େ ଯେବେ କର୍ଣ୍ଣେ
ରମଣୀର ଶିଣି ମଣି ଦଉଡ଼େ ତତ୍‌କ୍ଷଣେ ।
ତା' ହୃଦକୁ ଆସେ ଯେବେ ନୈରାଶ୍ୟ ଦଉଡ଼
ମାୟାବିନୀ ଆଶା ହଏ ତ୍ୱରିତ ପଜଡ଼ ।

ନାୟିକାର ଅଭିସାର ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ତା'ର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ନାୟକର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ହୋଇଥାଏ, ତା'ର ଉପର ଯଥାଯଥ ଚିତ୍ରଣ ହୋଇ ପାରିଛି ! ଏଭଳି ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଚିତ୍ର ଓ ଚିତ୍ରଣ ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଖୁବ୍ କମ୍ କବି ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

"ବାକ୍ୟଂ ରସାତ୍ମକଂ କାବ୍ୟଂ" ଏହାର ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ଏହି କାବ୍ୟରେ ସୁଲଭ । ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ବାକ୍‌ଚାତୁରୀ ଯେପରି ଫୁଟିଛି ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ବିସ୍ମୟ ଓ ଆନନ୍ଦ ଯୁଗପତ୍ ହୃଦୟକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିଥାଏ । ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କର ନିକଟରେ ଚପଳା ପ୍ରବେଶ କରି ହସ ହସ ମୁଖରେ ତାଙ୍କର ଅଯଥା ପ୍ରଶଂସା ସହ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କ

ସାବଧାନତା ଓ ଉଭୟଙ୍କ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରରେ ବାକ୍ୟାଳାପ, ବଡ଼ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ । ବିଶେଷତଃ ଚପଳାର ନାରକୀୟ ଚତୁରତା ଓ ଯୁକ୍ତି କବିଙ୍କର ଉତ୍ତମ କବିତ୍ୱର ପରିଚାୟକ । ଯଥା :—

ଭାଗ୍ୟ ନୋହି ତୁମ୍ଭ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଝଡ଼ୁଛି
　　　　ଅରଣ୍ୟ କୁସୁମ ପରି ।
ଯଦି ସେ କୁସୁମ ଆଦରେ କେ ନେଇ
　　　　ଚଢ଼ାଇବ ଦେବ ଶିରେ,
କୁସୁମର ଶୋଭା ଦେବସନ୍ତର୍ପଣ
　　　　ବଢ଼ିବ କି ନାଁ ସେଥିରେ ?

ଏହି କଥା ଶୁଣି ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ନିଜର ପଞ୍ଚପତିତ୍ୱ ଜଣାଇ ଦେବାରୁ ଚପଳା ପୁନର୍ବାର ଶମ୍ଭଳୀ-ସୁଲଭ ଯୁକ୍ତିରେ ଆରମ୍ଭ କରିଛି—

ଦେଖୁଛ ତୁ ସୁନ୍ଦରୀ ଗଗନ ମାର୍ଗରେ
　　　　ଯେ ରାଶିରେ ରବି ଥାନ୍ତି
ସେହି ରାଶି ବାସୀ ଗ୍ରହ ଚିଷ ରଖି—
　　　　ପାରନ୍ତି କି ନିଜ କାନ୍ତି ?

ଏ ସମସ୍ତ ଅବଗତ ହୋଇ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ନିଜର ପତିମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାର ମୁଖାବଲୋକନ ସୁଦ୍ଧା ଅସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତେ ଚପଳା କହୁଛି—

ସୁଧାକର-ପ୍ରୀତି-ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ-ବଦନା
　　　　ସୁଧାଂଶୁ-ଚିତ୍ତ-ମୋହିନୀ
ଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁଦୟେ ତିମିର ସଙ୍ଗମେ
　　　　ନ ଫୁଟେ କି କୁମୁଦିନୀ ?

ଏ ସମସ୍ତ ଉକ୍ତିରେ କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଅନୁଲମୀୟ । ଏହା ପରେ ଚପଳା ଓ କୀଚକର ଭଗ୍ନୀ ବିରାଟ-ରାଜାଙ୍କ ପାଟରାଣୀ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ କବି କପରି ଉଭୟଙ୍କ ମାନସ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ଦେଖିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନ ହୋଇ ରହି ହୁଏନା । ନାନା ବାକ୍‌ଚାତୁରୀରେ ଚପଳା ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କୁ କୀଚକର ନିକଟକୁ ଯିବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲା—କେବଳ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କୁ ଭୁଲାଇ ଦେଇ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ସେ ମିଥ୍ୟା କହେ, କହି ସାରିଲା ପରେ ସ୍ୱତଃ ତା'ର ମନରେ ଆଶଙ୍କା ଜନ୍ମେ—ଏକଥା ମେଦ୍ୱେଶ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବା କପରି ଅବ୍ୟାହତ ହୋଇପାରେ ? ସୁତରାଂ ଚପଳା ଚିନ୍ତା କରିଛି—

ନିଶା ଶଶିର ସନ୍ଧ୍ୟା କରି ମିଳନ
ପାଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରକ୍ତ ରଙ୍ଗ ବସନ ।
ରାହୁ ଗ୍ରାସଇ ଆସି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଯେବେ
ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଦୋଷ କାହିଁ ହୋଇଛି କେବେ ?

ଏପରି ଚିନ୍ତା କରିବା ସମୟରେ ତା'ର ମୌନ ହେବାର ଦେଖି ସୁଦେଷ୍ଣା କହିଛନ୍ତି—

କପଟ ଅଛି କି ତୋ ହେଲୁ ଯେ ତୁନି ।
କପଟ ଥିଲେ ଯାଇ ବୁଝାଇ କହ
ଏ ପାପେ ପରମ ପ୍ରୁ ହୁଅଇ କ୍ଷୟ ।

ସୁଦେଷ୍ଣା ଏ ସବୁ ଜାଣିଥିଲେହେଁ ଅଯଥା ଭ୍ରାତୃବତ୍ସଳତା ତାଙ୍କୁ ସେ ଦିଗରୁ ଦୂଆଇ ଆଣିଛି । ଏପରି ସୁଚିନ୍ତିତ ଚିତ୍ର କେବଳ ମେଦ୍ୱେଶ୍ୱ ଲେଖନୀରୁ ଆଶା କରାଯାଏ ।

ଏହା ପରେ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କ ସେବା-ଧର୍ମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ସହିତ ସ୍ୱାଧ୍ୱୀ ସୁଲଭ ଜାଗରୁକତା ଯେପରି ରହିଛି, ତାହା କବିଙ୍କ ଚିତ୍ରଣ ନୈପୁଣ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଯଥା :—

ବୋଇଲେ ଧର୍ମ ତୁମ୍ଭେ ଅବଳା ବଳ ।
ବଞ୍ଚୁଛୁଁ ଆସି ଅନ୍ନ ବସନେ ଯା'ର,
ସାହସ ଦିଅ ଆଜ୍ଞା ପାଳିବ ତା'ର ।
ସଞ୍ଚିଛି-ରତ୍ନ ଅଛି ଗଣ୍ଠିରେ ମୋର,
ହେଉଛି ଘାତ କାଳେ ହରିବ ଚୋର । ଇ:

ମେହେରଙ୍କ ରଚନାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ହେଉଛି ଯେ, ସେ ଯେତେବେଳେ ଯାହାର ଚିତ୍ର ଦେବାକୁ ଯିବେ ଅତି ନିଖୁଣ ଭାବରେ ତାହାର ଚିତ୍ର ଉଠିଥିବ । ଯାହାର ମୁଖରୁ ଯେପରି ଭାଷା ଓ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଯାହା ବାହାରିବା କଥା, ତାହାର ମୁଖରେ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ତାହାହିଁ କୁହାଇବ । କବି ନିଜ କାବ୍ୟର ଚିତ୍ରିତ ନାୟକ-ନାୟିକାର ଅନ୍ତରରେ ନିଜର ଅନ୍ତର ଥୋଇ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ଏପରି ଚମତ୍କାରିତା ଫୁଟି ଉଠେ ଯାହା ଦେଖି ଆମେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ବସୁଁଛୁ ଯେ କବି ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ କିପରି ଏ ସବୁ ଅବଧାରଣ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏ ବିଷୟ ନେଇ ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମେହେରଙ୍କ କେତେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲି ଏହି ଯେ, ସାମାନ୍ୟ ଆଳାପ ମଧ୍ୟଦେଇ ରସ ଆଦାୟ କରିବାର କ୍ଷମତା—ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତର ସଙ୍ଗେ ତାନ ରଖି ରସ-ସୃଷ୍ଟିର ଶକ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟର ମନ ସହିତ ନିଜକୁ ଅନାୟାସରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା । ଆମର ପ୍ରିୟ ଗଙ୍ଗାଧର

ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି ଧରଣର । ଚିର ହାହାକାରମୟ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଭିତରେହିଁ ତାଙ୍କର ସୁଧାସ୍ରାବୀ କବିତାଧାରାର ନିସ୍ୟନ୍ଦନ ।

କବିର ଚିନ୍ତାରେ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପ୍ରକୃତି ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ—ଏ କଥା ଭୁଲିଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆମେ ଆଗରୁ ଦର୍ଶାଇଛୁଁ ଯେ ଏ କାବ୍ୟର ଉପାଦାନ କବି ବିଜେପୁରରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି ଓ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥଳ ହେଉଛି ବରପାଲି । ସୁତରାଂ ବିଜେପୁର ଓ ବରପାଲିର ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଅଲକ୍ଷିତରେ କବିଙ୍କର ଚିନ୍ତାକୁ କମ୍ ପ୍ରଭାବିତ କରି ନ ଥିବ । କବିଙ୍କ "କୀଚକ-ବଧ"ର ନଗର ଉପକଣ୍ଠ ଉଦ୍ୟାନ ଯେ ବିଜେପୁର ଗ୍ରାମପ୍ରାନ୍ତ ଉଦ୍ୟାନ ନୁହେ—ଏ କଥା କିଏ କହିବ ? ତା' ପରେ—

"ଭ୍ରାନ୍ତ ବାୟୁସର ଅସମୟ ସ୍ୱର
ଶ୍ରବଣରେ ଥରେ ଥରେ" । ପାଦରେ

ବରପାଲିର ପ୍ରକୃତି କିପରି ପ୍ରଭାବ ପକାଇଛି ତାହା ବରପାଲିରେ କିଛିଦିନ ଅତିବାହିତ କରିଥିବା ଲୋକହିଁ ବୁଝି ପାରିଥିବେ । ତଦୁପରି କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ "ସହକାର କାନନ", "ପଦ୍ମବନ-ବିଶୋଭିତ-ସର" ପ୍ରଭୃତି ନିତାନ୍ତ ଭାବରେ ବରପାଲିର ପ୍ରକୃତି ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ବରପଲ୍ଲୀର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ପଦ୍ମପୂରିତ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଓ ଆମ୍ରବନ କବିଙ୍କ ଚିନ୍ତାର ସହାୟକ ହୋଇଥାଇପାରେ । ବିଶେଷତଃ-

ଏ ସମୟେ ମଧୁ ଶେଷରେ
ହେଲା ମଙ୍ଗଳବାର
ସମସ୍ତ ବିରାଟ ନାରୀଙ୍କ
ବନଦୁର୍ଗା ପୂଜାର ।

× × × ×

ପୂଜା ଥାଳୀ କର ଶୋଭିତା
ହେଲେ ସର୍ବ ଯୋଷିତ
ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀ ଉପବନ କି
ହେଲା ନବ ପୁଷ୍ପିତ ?

× × × ×

ବସନ ଭୂଷଣ ପିନ୍ଧିଣ
ଯାହା ଥିଲା ଯାହାର
ଦେବୀ ପୂଜା ପାଇଁ ନାରୀଏ
ପୁରୁଁ ହେଲେ ବାହାର ।

ପ୍ରଭୃତି ପଦମାନଙ୍କରେ ବରପାଲି ପ୍ରକୃତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ରହି-ଥିବାର ବୋଧହୁଏ । କବିଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ-ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନାରୀମାନଙ୍କ ଏଇ ଉତ୍ସବର ସମାରୋହ କିପରି ବା ରକ୍ଷା ପାଇପାରିବ ?

ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ମହାପୁରୀ-କଳ୍ପନାର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇ ତିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଉଛୁ—

ଚନ୍ଦ୍ରକାଳଙ୍ଗନ ସୁଖେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ
ହୃଦୟ-ସରିତ-ପତି
ସରିତଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନାଦର କରି
ଠେଲି ଦେଲା ପଛକତି ।
ମୁହଁ ଫୁଲାଇଲେ ନଦୀଏ ସାଗର-
ଖାତିକ ଲୋକେ ଜୁହାର
ବୋଲିବାରୁ ତା'ର ଅପଭ୍ରଂଶ ଏବେ
ବୋଲନ୍ତି ତାକୁ ଜୁଆର ।

× × × ×

ବନ୍ଧୁ ବିଲମ୍ବରେ ସୁଧାକର ଚନ୍ଦ୍ର
ପଡ଼ିଗଲେ କାଲବଳେ
ବାରଣ ଗ୍ରାସରେ କପିତ୍ଥ ପରିଏ
ବାରୁଣୀ ମହାକବଳେ ।

ଛିଣ୍ଡାଇ କୁସୁମ ହାର ବିଗ୍ରବଗ୍ରି
ବଲ୍ଲଭ ବିରହ ଦୁଃଖେ
କେତେ ବିଲପିଲା ବିକଳ ବାକ୍ୟରେ
କଜ୍ଜଳପକ୍ଷୀର ମୁଖେ ।

ଶେଷ କାବ୍ୟ-ମଣି-କୁନ୍ତଳା ପଶିଲା
ଅରୁଣ-ଚିତା-ଅନଳେ
ଧୂମରାଶି ଯା'ର ବାଷ୍ପ ବ୍ୟପ-ଦେଶେ
ଉଠିଲା ଜଳଧି-ଜଳେ ?

ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ କବି କିପରି ଉଚ୍ଚ-ଶିଳ୍ପାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ସହୃଦୟ ପାଠକେ ଥରେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତୁ ! କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତି-ଦର୍ଶନ ଓ ଭୌଗୋଳିକଜ୍ଞାନ ଯେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ, ଏହା ଆଉ କହିଦେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।

ତଦୁପରି, କୀଚକର ଆକ୍ରମଣରୁ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ କବି ଯେଉଁ କୌଶଳ କରିଛନ୍ତି ତହିଁରେ କୌତୁହଳ ସହିତ କିପରି ସ୍ୱାଭାବିକତା, ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଓ ଯୌକ୍ତିକତା ରହି ପାରିଛି, ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନର ବିଷୟ ।ଯଥା—

ଦ୍ରୌପଦୀ ବେଳେ ଉଚ୍ଚ-କୀଚକ କର
ବାଜିଲା ପ୍ରାୟେ ହେଲା ଥରକୁଥର ।

ଏକାଳେ ଅଧ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ନୟନ ତା'ର
ନ ରହି, ରହିଥାଏ ଅଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣାର ।
ପ୍ରକାଣ୍ଡ ତରୁ ଶାଖା ଏକ ତା' ଶିରେ
ବାଜନ୍ତେ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ବସିଗଲା ମହୀରେ ।
ଶିର ଆଉଁସି ଶାଖା ଗୃହିଁଲା ବସି
ଉଠି ଭାଙ୍ଗିଲା ତାକୁ ରୋଷେ ଆକର୍ଷି ।
ଦ୍ରୌପଦୀ ଆସି ଏଣେ ନିଜ ଭବନେ
ବସିଲେ ଅବସାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନେ ।

କୀଚକ ଭଳି ମୂଢ଼ ପକ୍ଷରେ ଏହା କିପରି ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇ ପାରିଛି ! କୀଚକର ମୁଣ୍ଡରେ ବୃକ୍ଷ ଶାଖା ବାଜିବା ଫଳରେ ସେ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ଯାଇ ଭୂଇଁରେ ବସିପଡ଼ିବା ଓ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁସି ବୃକ୍ଷ ଶାଖାକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାର କୌତୁହଳ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ପାଠକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତୁ । ପୁଣି ସେଇ ଶାଖାକୁ ଭାଙ୍ଗି ସାରିଲା ବେଳକୁ ଦ୍ରୌପଦୀ ଏଣେ ନିଜ ନବରରେ ପ୍ରବେଶ ଚିତ୍ରରେ କବିଙ୍କର ବିଲକ୍ଷଣ କବି ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଏ ଭଳି ସ୍ୱାଭାବିକ, ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ କୌତୁହଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ନାହିଁ ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ, ନାହିଁ କୃଷ୍ଣସିଂହଙ୍କ ମହାଭାରତରେ । ଏହା ନିହାତି ଭାବରେ ମେହେରଙ୍କ କଳ୍ପନା !

ଏହା ଉତ୍ତାରେ କବି ଏ କାବ୍ୟରେ ଅନେକତ୍ର ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ଓ ଅଭିନବ ଚମତ୍କାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ପ୍ରଣିଧାନର ଯୋଗ୍ୟ । ଯଥା —

ଏ ସମ୍ବାଦ ଚହଟିଲା ତା' କାନୁ ତା' କାନେ
କିନ୍ତୁ ଗୋପ୍ୟ ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି ଏକ ଆନେ ।

ପୂର୍ବ ଦିନୁଁ ଘଟି ଆସୁଥିଲା ଯାହା ଯଥା
ଘରେ ଘରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପଡ଼ିଛି ସେ କଥା ।
କରି ପକାଉଛି କେହି ଅବା ଆଲୋଚନା
କେବା ତାହା କହିବାକୁ କରୁଅଛି ମନା ।
କେ ବୋଲଇ କୀଚକର ମତି ଭଲ ନୁହେଁ
କେ ବୋଲଇ ଏହା ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ହୁଏ ।
କୀଚକ ଭବନେ ହେଲା ଯେତେକ ବ୍ୟାପାର
ଧୋବା ଭୁଠେ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପଡ଼ିଅଛି ତା'ର ।
କାଷ୍ଠଜୀବୀଗଣ ମୁଣ୍ଡେ କାଷ୍ଠ ବୋଝ ବହି
ବନୁ ଆସୁଛନ୍ତି ତାହା ହୋଇ କହାକହି ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—

ପ୍ରପତିତ ଉଲ୍‌କାପରି କେଉଁ ପକ୍ଷୀ ଥରେ
ବୃକ୍ଷ ତଳୁଁ ଉଡ଼ି ପୁଣି ବସଇ ବୃକ୍ଷରେ ।
ଯକ୍ଷ ବଧୂ-ବକ୍ଷଚ୍ୟୁତ-ମୋତି ଶୋଭା ବହି
ଖସନ୍ତି ଗଗନୁଁ କେତେ ପକ୍ଷୀ ଲକ୍ଷି ମହୀ ।
କେ' ପକ୍ଷ ହଲାଇ ଥରେ ସ୍ଥିର ପକ୍ଷେ ଥରେ
ପ୍ରୀତି-ସ୍ରୋତେ ଭାସି ବାୟୁ-ସାଗରେ ସନ୍ତରେ ।
ଯାଉଥାଏ ଚଳି ପୁଣି ଆସୁଥାଏ ଘୂର୍ଣ୍ଣି
ଦେଉଥାଏ ଥରେ ଥରେ ସ୍ୱର ବୀଚି ତୂର୍ଣ୍ଣି ।
ତରଙ୍ଗିତ ଉଡ଼ା ଦେଇ କେତେବେଳେ ଯାଏ
କେତେବେଳେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ କେତେବେଳେ ନମ୍ରେ ଥାଏ । ପ୍ରଭୃତି

କୀଚକର ବଳାତ୍କାରରେ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କୁ ଧରିବାପାଇଁ ଅନୁଧାବନ କରି ହତାଶ ଓ ତଦ୍ଧେତୁ ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କ ପଞ୍ଚପତିଙ୍କୁ

ହତ୍ୟା କରି ତାଙ୍କୁ ନିଜ ପ୍ରଣୟିନୀ କରି ରଖିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରଚ୍ଛର ହୋଇ ଲୋକଙ୍କ ମୁଖରେ କିପରି ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି— ତାହା ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅନୁମେୟ । କବିଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି-ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଏହିଠାରୁହିଁ ଆମେ ଆଦାୟ କରି ପାରିବା ।

ଏହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବି କିପରି ଚତୁର ଲେଖକ ଥିଲେ, ତା'ର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମେ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଛୁଁ ।

ଯଥା :—

ସୌରଭ ସତତ ଯହିଁ ଉଦ୍ୟାନ ପବନେ
ବଳି ଭେଟ ହେବ ତହିଁ ନଶୀଥେ ନିର୍ଜ୍ଜନେ ।
ବଳି ବୋଲି ଯାଜ୍ଞସେନୀ କହିଲେ ଯା'ଛଳି
ଅନ୍ୟତର ବୋଲି ବୁଝି ନ ପାରିଲି କଳି ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ କବି ନିଜର କବିତ୍ୱ ଚହଲାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯେପରି ପାଠକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଉଚ୍ଚ ଚିନ୍ତାର ପରିଚ୍ଛୟକ । ଏପରି ଚତୁରତା ଓ ଗମ୍ଭୀର ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ତାଙ୍କର ଅନେକ କାବ୍ୟରେ ସୁଲଭ ।

ଚିନ୍ତା ଦିଗରେ ତ କବି ଆମକୁ ଏ କାବ୍ୟରେ ନୂତନତା ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବାର କଥା, ଉପମା ଦିଗରେ ସେ ଆମକୁ କିଛି ନୂଆ କରି ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି ନା ଗତାନୁ-ଗତିକ ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରି କେବଳ କବି ପ୍ରସିଦ୍ଧିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନା, ମେଦ୍ୱେରଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ଉକ୍ତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ

ନୁହେଁ । ସେ ଆମକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନୂତନତା ପ୍ରଦାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ଯଶଃ ଶରୀରରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ । ସେଥିପାଇଁ କବିଗୁରୁ ରାୟ ମହୋଦୟ କହିଥିଲେ—"ଗଙ୍ଗାଧର ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଲେଖନ୍ତି, ପ୍ରକୃତିକୁ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ଲେଖନ୍ତି । ଏହି ହେତୁ ତାଙ୍କର ଉକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ରବପ୍ରଧାନ ନ ହୋଇ ରସପ୍ରଧାନ ହୋଇ-ଥାଏ ।" ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ନିଜ ଅନୁଭୂତିରୁ ଯେଉଁ ଉପମା ଆଣି ସେ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖାଯାଉ । କାମୋନ୍ମତ୍ତ କୀଚକର ପ୍ରଣୟରେ ଅସ୍ୱୀକୃତା ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଚପଳା କହୁଛି—

ତରୁ ଚୂଡ଼-ଶୋଭୀ ସୁପକ୍ୱ ରସାଳ
ସହଜେ ନ ପଡ଼େ ହାତେ,
ଶିଶୁଏ ଦେଖିଲେ ନିଅନ୍ତି ସେ ଫଳ
ପକାଇ ପ୍ରସ୍ତରାଘାତେ ।

× × × ×

ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ମୁଖରୁ ଚପଳା ଦାରୁଣ
ନିଗିରା ଉତ୍ତର ପାଇ,
କୃଷିରକ୍ଷୀ-ଲୋଷ୍ଟ୍ରେ ଶସ୍ୟ ଭକ୍ଷୀ ମୃଗ
ପରିଏ ଗଲା ପଳାଇ । ଇତ୍ୟାଦି ।

କବି ଯାହା ଦେଖିଛନ୍ତି ତାକୁ କିପରି ଭାବରେ ସୁନ୍ଦର କରି ଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଥୋଇ ଦେଇଛନ୍ତି ! ଏହିପରି କବି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଆଉ ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରୁଛୁଁ ।

ନଦ ଶୁଖିଲେ ନଗ ହୃଦୟ ଜ୍ୱଳେ
ସେ କାଳେ ନଦୀ ରହେ ଅତି ବିକଳେ ।
ନଦ ବଢ଼ିଲେ ନଗ ଶାନ୍ତି ଲଭଇ
ତା' ଦେଖି ନଦୀ ହୃଦ ଫୁଲି ଉଠଇ ।

କମ୍ବା—

ସ୍ୱଭାବ ଶୀତଳ ଜଳପାତେ ଯଥା
ତପତ ତୈଳ କଟାହ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯୁଗାନୁବୋଧରେ ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କୁ ଧ୍ୱନିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାର ଓ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାରରେ ଅଳଙ୍କୃତା କରି ନ ଥିଲେହେଁ କବି ଶବ୍ଦର କିପରି ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିପାଏ, ତାହା ଉତ୍ତମରୂପେ ଭାବୀ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଖାଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଗଭୀରରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନେଉଁବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଦ୍ୱାରା ଏହା ସମର୍ଥିତ ହେବ ।

ଯଥା :—

ଲାବଣ୍ୟନିଧି ମୋର ନେତ୍ରପଥରେ
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବିଜୁଳି ହୋଇ ଆସୁ ତ ଥରେ,
ବାମା-ମାଧୁରୀ ସୁଧା-ନିର୍ଝର-ଧାରୀ
ମସ୍ତକେ 'ଛୁନୁ' ମୋର ନୟନ-ତାରୀ !

ଏ ସ୍ଥଳରେ 'ଛୁନୁ' ଶବ୍ଦ ଟିକିଏ ଅପକୃଷ୍ଟ ହେଲେହେଁ ଉପଯୁକ୍ତ ପାଦରେ ସେହି ଶବ୍ଦ ସମ୍ରାଟର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ବିଶେଷତଃ ଭାଷା-କୋଷରେ ଏହାର ଆଉ ଏକ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ମେହେର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦକୁ ଯୋଖିଲା ଭଳି ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ।

ସ୍ଥୂଳତଃ ସାର୍ଥକ ପଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ମେହେର ଉତ୍କଳରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ।

ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା, ମାଳୋପମା ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାରର ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଦୃତ ହେଉ ନ ଥିଲେହେଁ ମେହେର ସେଥିରେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନ-ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା କି ପୁରାତନ, କି ନୂତନ, ସମସ୍ତ ସାହିତ୍ୟ-ରସିକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରକ୍ତ କରିବ ।

ଆମେ ଜାଣୁଁ, ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରାକୃତିକ କବି । ଓଡ଼ିଶାର କ୍ଷୁଦ୍ର ମହତ୍ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିତ୍ର ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ଚିର ହାସ୍ୟମୟୀ ଓ ଆନନ୍ଦମୟୀ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଏହି କାବ୍ୟର ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ନବମ ପୃଷ୍ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଏକାଦଶ ପୃଷ୍ଠା ବ୍ୟାପୀ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା, ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ ଊଣେଇଶି ପୃଷ୍ଠାରୁ କୋଡ଼ିଏ ପୃଷ୍ଠା ଯାଏ ସନ୍ଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଅଠତିଶ ପୃଷ୍ଠାରୁ ଛୟାଳିଶ ପୃଷ୍ଠା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଭାତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର କଳାପାଟବ ଯେପରି ଫୁଟି ଉଠିଛି ତାହା ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ । ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟରେ ନିଜର ଉଚିତ ଆସନ ନିରୂପଣ କରିବାର ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ରଖନ୍ତି ।

ମେହେରଙ୍କ ଲେଖାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ଏହି ଯେ, ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ ସେ ସେତିକି ମାତ୍ର କହିବ । ପାଠକେ କହି ପାରିବେ ନାହିଁ ଯେ ମେହେର ଏ ସ୍ଥଳରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଲେଖି ପକାଇଲେ କିମ୍ବା ଖୁବ୍ କମ୍ ଲେଖିଲେ—ଆଉ ଟିକିଏ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମେହେରଙ୍କ ଲେଖାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ଜାଣିପାରି କବିଗୁରୁ ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କୁ ଉତ୍କଳର 'ରବିବର୍ମା' ଆଖ୍ୟାରେ ଆଖ୍ୟାୟିତ କରିଥିଲେ । ରବିବର୍ମା ହେଉଛନ୍ତି ଭାରତର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚିତ୍ରକର । ଏଠାରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନେକଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ହୋଇପାରେ ଯେ ଜଣେ ଉତ୍ତମ କବିଙ୍କୁ ସେପରି ଅନ୍ୟ

କୌଣସି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା ନ କରି ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚିତ୍ରକର ସଙ୍ଗେ କପରି ତୁଳନା କରାଗଲା । ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି—ଯେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚିତ୍ରକର ସେ ବରାବର ଚିତ୍ରକୁ ନିଖୁଣ କରି ନିର୍ମାଣ କରି ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ଦେଇଥାଏ—ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ତାହା ସର୍ବ-ଲୋକରଞ୍ଜନ ହୁଏ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚିତ୍ରକରର ଚିତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ହାତ ବଡ଼, ଗୋଟିଏ ହାତ ସାନ କମ୍ବା ମୁଣ୍ଡ ତୁଳନାରେ ଗଣ୍ଡି ବଡ଼ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ନ ଥାଏ । ଏହା ପରେ ରବି ବର୍ମାଙ୍କର ଛବିର ପ୍ରକର୍ଷ ଏହି ଯେ ଦେଖି ଦେଲା ମାତ୍ରେ ତାହା ଜୀବନ୍ତ ବୋଧ ହୋଇ ଦର୍ଶକ-ହୃଦୟର ଅନୁରାଗ, ଭକ୍ତି, ଘୃଣାଦି ଭାବ ଉଦ୍ରେକ ହେବା ସଙ୍ଗେ ଚିତ୍ରକରଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକତା ଓ ସମ୍ମାନ ଜନ୍ମିଥାଏ । କବିଙ୍କ କବିତା ପାଠରେ ପାଠକର ମନ ସେହି ଆକାର ଧାରଣ କରେ ।

ଅବଶ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଚିଲିକା', 'ମହାଯାତ୍ରା'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବା 'ତପସ୍ୱିନୀ', 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯେତେ ସ୍ପୃହଣୀୟ, 'କୀଚକ-ବଧ'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସେତେ ସ୍ପୃହଣୀୟ ନୁହେଁ ଏବଂ 'ଚିଲିକା', 'ମହାଯାତ୍ରା'ରେ ଯେପରି ସଙ୍ଗୀତମାଧୁରୀ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ବର୍ଣ୍ଣ-ବୈଭବର ବିଚିତ୍ର ସମାବେଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଏଥିରେ ସେ ସବୁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ନ ଥିଲେହେଁ ଏକାନ୍ତ ଅଭାବ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ମେଘେର ପ୍ରାଚୀନ-ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ରକ୍ଷା କରିବାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଆଉ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତା ପାଠରେ ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟ ଯେପରି ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରକୁ ଗତି କରେ ମେଘେରଙ୍କ ଏହି କାବ୍ୟଟିର ପାଠରେ ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟ ସେତେ ପରିମାଣରେ ଉନ୍ନତ ଓ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପାରେନାହିଁ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ସ୍ଥୂଳତଃ 'କୀଚକ-ବଧ' ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀ ଭଣ୍ଡାରରେ ଖଣ୍ଡେ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନ । ଏହାର ଭାଷାର ଭିତରେ ସାମ୍ୟ

ଅଛି ଓ ତାହା ପ୍ରସାଦ, ସମତା ଏବଂ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ସମନ୍ୱିତ । 'କୀଚକ ବଧ'ର ବିଷୟଟି ପୌରାଣିକ । ଗୋଟିଏ ପୌରାଣିକ ଶବ୍ଦକୁ ନୂତନତା ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଓ ଆହୃତ ବିଷୟରେ ମୌଳିକତା ରଖିବାରେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ସାଧାରଣ କବି ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ସୁପ୍ରତିଭ କବି ଏ କାବ୍ୟରେ କ'ଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଦର୍ଶାଇ ଦେବାରେହିଁ ଏଇ କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର ହେଉ । ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ବରାବର ଧର୍ମର ସୀମା ଦେଇ ପଦଚାଳନ କରିଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନେ ଯେ ଯେଉଁ ପରି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି ତା'ର ଯଥୋଚିତ ପୁରସ୍କାର ସେମାନେ ପାଇ ଅଛନ୍ତି । ପାପ-ପ୍ରଣୟ ଲିପ୍ସୁ କୀଚକର ଭାବୀ ପରିଣାମ ଯେପରି ଭୀଷଣ ଭାବରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଛି, ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୱୀ ଶିରୋମଣି ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କ ହେ ଭଳି ଧର୍ମୋଦୟ ହୋଇ କୀଚକର ପାପ-ଆସଙ୍ଗ-ଲିପ୍ସା ଅନ୍ଧକାରକୁ ସମୂଳେ ଦୂର କରିଛି । ସ୍ଥୂଳତଃ, ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନାଦର କରି ମାନବ ପାପ-ପ୍ରଣୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ତା'ର ପରିଣାମ କିପରି ଭୀଷଣ ହୁଏ ତାହା ଏ କାବ୍ୟରେ ମେଘେର ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଈଶ୍ୱର ଦତ୍ତ କବି ପ୍ରତିଭାହିଁ ତାଙ୍କୁ ଏ ଜଗତରେ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ କରି ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଶ୍ରେଣୀରେ ଏକ ଉଚ୍ଚାସନ ପ୍ରଦାନ କରିଛି । *

---

* ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଅକ୍ଟୋବର ଓ ନଭେମ୍ବର ୧୯୪୮ ର 'ରବିବାର—ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର'ରୁ ପାଠ କରି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଘବ ମିଶ୍ର ଲେଖିଥିଲେ—

"ସମାଲୋଚକ ତରୁଣ ହେଲେହେଁ ତାହାଙ୍କର ସମାଲୋଚନାରେ ତରଳ ଚିନ୍ତା, ଅପରିପକ୍ୱ ବିଚାର, ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ବା ଅତିରଞ୍ଜିତ ଅଂଶ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର 'ଶଂଖ' ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ଲେଖା ଠାରୁ ଏହି ଲେଖାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ସରସତା ଓ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଅଧିକ ଦେଖି ପ୍ରୀତ ଓ ଆଶାନ୍ୱିତ ହୋଇଅଛି । 'କୀଚକ-ବଧ'ର ଏହି ସମାଲୋଚନାଟିରେ ସମାଲୋଚକଙ୍କର ରସ-ଗ୍ରାହକତା, ସାର ସଂଗ୍ରହ ଦକ୍ଷତା, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବିଚାର, ଉନ୍ନତ ଚିନ୍ତା, ପ୍ରଗତିଶୀଳ ମନର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳୁଛି ।

—ଲେଖକ

କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ

ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତି ଓ ବାଣୀ ମନ୍ଦିରର ଚଛ ପୁରୋଧା ସ୍ୱଭାବ-କବି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର "କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ"ର ରଚୟିତା । କବି ବଡ଼ ସନ୍ତର୍ପଣରେ ଏ ନାମଟି ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାର ପଦରାଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଭାବ କଲ୍ଲୋଳରେ ପ୍ଲାବିତ କରେ, ଅନୁରକ୍ତ କରେ ଓ ବିସ୍ମୟ ଦିଏ । ମେହେର ହେଉଛନ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଧାରାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୈସର୍ଗିକ କବି । ପ୍ରତିଭାର ବିକାଶ ଓ ମୌଳିକତାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପ୍ରକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳଭାବରେ ତାଙ୍କ ଲେଖଣିରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଛି । ସୁତରାଂ ଗଙ୍ଗାଧର ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବତୋମୁଖୀ ଆଲୋଚନା ଏକାନ୍ତ ବାଞ୍ଛନୀୟ । ମେହେର ପ୍ରତିଭା ଓ କବିତ୍ୱ-ଶକ୍ତି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଗୃହୀତ ଭାବରେ ରହିଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଭଳି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ ସମକ୍ଷରେ ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତି-ପାଳିତ ଓ ତନ୍ତୁବାୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କୌଳିନ୍ୟରେ ଉପଜୀବିତ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରତିଭା କ୍ଷୀଣପ୍ରଭ ନୁହେଁ, ବରଂ ବାସ୍ତବ କାବ୍ୟରସ ପିପାସୁ ଓ ସହୃଦୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟରେ ଗଙ୍ଗାଧରହିଁ ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷତଃ ପ୍ରକୃତିର ବିଳାସ-ବର୍ଣ୍ଣନା, ଆଡ଼ମ୍ବର ରହିତ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ ଭାବରାଜିର ମଧୁର କୂଜନ ଓ କାବ୍ୟର ରସୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ବିନ୍ୟାସରେ ନୈପୁଣ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗିରିବର ଓ ତାହାଁ ସହିତ ଖରସ୍ରୋତା-ଉପଳର ସମନ୍ୱୟ ହେଲେ, ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୁଦୃଶ୍ୟ ନଗାଧିରାଜ ଓ ଗିରିବନଚ୍ଛାୟା ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ପ୍ରଶାନ୍ତ, ସୁଶୀତଳ, ନିର୍ମଳ ନିର୍ଝର । ଗୋଟିଏ ପାଷାଣମୟ ଗୁରୁ ଗମ୍ଭୀର ଗିରି ନାଦର ସ୍ୱନ ତୋଳୁଛି; ଅନ୍ୟଟି ଦେଉଛି ଲଳିତ ଦୁର୍ବାସ୍ପର୍ଶି ନିର୍ଝର ତରଙ୍ଗହିଲ୍ଲୋଳ ।

ଏହିପରି ଜଣେ ସ୍ୱଭାବ କବିଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଓ କୃତିତ୍ୱର ସମାଲୋଚନା ନ ହେବା କ୍ଷୋଭର ବିଷୟ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କ'ଣ ? ସାହିତ୍ୟିକ ଓ କବିକୁଳକୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇ ଦେଶକୁ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେବାରେ ଏ ଜାତି ବହୁ ପଛରେ ପଡ଼ି ରହିଛି । ଏ ଦେଶର ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ଏକ ଦାରୁଣ ଅଭିଶାପ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, "କବିତା କଲ୍ଲୋଳ"ର ଆଦ୍ୟ କବିତା 'ବେଦବ୍ୟାସ'କୁ ନେଇ ମେହେରଙ୍କ କୃତିର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଆଜି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଶି ରାଶି କାବ୍ୟ, ଗୀତି କାବ୍ୟ, ଖଣ୍ଡ କାବ୍ୟ ଓ କବିତା ପ୍ରକୃତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନରେ ଭରି । ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ କବିମାନେ ପ୍ରକୃତିକୁ ମନୋହର ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରିଥିଲେହେଁ ଜୀବନ୍ତ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଜଡ଼ ପ୍ରକୃତିକୁ ସୁଦ୍ଧା ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଜାଡ଼୍ୟନାଶିନୀ ଭାରତୀଙ୍କର ନାମ ସାର୍ଥକ କରିଛନ୍ତି । ମେହେରଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଓ ବଚନ-ଶକ୍ତି-ସମ୍ପନ୍ନା ରୂପବତୀ ରମଣୀ ତୁଲ୍ୟା । କେଉଁଠି ସେ ଉପଦେଷ୍ଟା ସାଜି ମାନବକୁ ଉପଦେଶ ଦେବାରେ ତତ୍ପର, କେଉଁଠି ବା ସୈନିକ ସାଜି ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଖଡ଼୍‌ଗ ହସ୍ତ, କେଉଁଠାରେ ବା ସେ କୁଳ-ବାଳାମାନଙ୍କ ପରି ଲଜ୍ଜାଶୀଳା ଓ ମଞ୍ଜୁଳା । ଏଥିପାଇଁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ

ଉତ୍କଳର ଓ୍ୱାର୍ଡ୍‌ସ ଓ୍ୱାର୍ଥ (Words worth) କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଓ୍ୱାର୍ଡ୍‌ସ ଓ୍ୱାର୍ଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଇଂରେଜ କବିମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରକୃତି ଥିଲି ଜଡ଼ ଓ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ଓ୍ୱାର୍ଡ୍‌ସ ଓ୍ୱାର୍ଥ ପ୍ରକୃତିକୁ ଜୀବନ୍ତ ଓ ସରସ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ରୋମାଣ୍ଟିସିଜମ୍‌ର ଯୁଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଉକ୍ତିରେ—

One impulse from the vernal wood
May teach you more of man.
Of moral evil and of good
Than all the sages can.

ଏଠାରେ କବିଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ଆଉ ସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତି ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ସେ ହୋଇ ଉଠିଛି ସୁସ୍ଥ, ସବଳ ଓ ଜୀବନ୍ତ । ସେ ଉପଦେଷ୍ଟା ଓ ଅଭିଭାବକ ଭାବରେ ଦେଉଛି ଶିକ୍ଷା, ସାହସ ଓ ଶକ୍ତି ଏହିଠାରେହିଁ କବିଙ୍କର ଚରମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପରିସ୍ଫୁଟ; ତେଣୁ ଏଠାରେ କବି ମଧ୍ୟ ଆଉ ସାଧାରଣ କବି ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମହିମାପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷା ଓ ପ୍ରାଣର ଆଶ୍ୱାସ ପାଇ ସେ ବିଶ୍ୱ ମାନବର ପୂଜ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଠିକ୍ ଏହିପରି ମେହେରଙ୍କର "ବେଦବ୍ୟାସ" କବିତାରେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ—

କେତେ ଅତିଥିଙ୍କ ନାମ ମାଳା ବହି,
ସାଧୁ ଭାବେ ଅଛି କ-ପାଦପ ରହି ।
ଯା କରେ ହୋଇଛି ଖୋଦିତ ବିଗ୍ରହ
ତା ନାମ ଜପୁଛି ପ୍ରକାଶି ଆଗ୍ରହ ।

ଏକ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରକୃତିର ସୂକ୍ଷ୍ମ-ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅପର ପକ୍ଷରେ ପ୍ରକୃତିଦାରିନ୍ହିଁ ମହାନ୍ ଶିକ୍ଷା ଉଭୟର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ କରି କବି ଯେଉଁ ଚମତ୍କାର କବି-କଳ୍ପନାର ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି, ତା'ର ପଟାନ୍ତର କାହିଁ ?

ସେହିପରି—କର୍କଶ ବିଗ୍ରହ ଡିନ୍ଦୁକ ପାଦପ
ଗ୍ରୁପ୍ସା ଦେଉଅଛି ଉଚ୍ଚେ କରି ଦର୍ପ ।
ବାହାରେ କର୍କଶ ଦିଶିଲେ କି ହେବ,
ଉଚ୍ଚେ ସେ ରହିବ ଯେହୁ ଶାନ୍ତ ଦେବ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର— ତରୁ ବକ୍ଷେ ତରୁ ତରୁ ତା'ର ବକ୍ଷ
ଭେଦ ଉଭ୍ର ହୋଇଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ।
ଯା ସଙ୍ଗେ ଯାହାର ନାହିଁ ତାରତମ୍ୟ
ସେ ଦିଶୁଛି ଉଚ୍ଚେ ଥାଇ ଉଚ୍ଚତମ ।
ଏହିପରି ସିନା ସଂସାର ଗହନେ
ଉଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚତର ହୋଇଥାନ୍ତି ଜନେ । ଇତ୍ୟାଦି ।

କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଓ୍ୱାର୍ଡ୍‌ସ ଓ୍ୱାର୍ଥଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନୀୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଓ୍ୱାର୍ଡ୍‌ସ ଓ୍ୱାର୍ଥଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବରେ ବିଜଡ଼ିତ ରହିବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଯଥା—

Great God, I would rather be
A pagan suckled in a Creed
out worn
So might I, standing on this
pleasant lea,
Have Glimpses that would make
me less forlorn.

ୱାର୍ଡ୍‌ସ ୱାର୍ଥ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ପ୍ରାଣ ମିଶାଇ ଦେଇ ଚିରନ୍ତନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୁଧାର ଝରିତ ଧାର ପାନ କରିବାକୁ ଚାହିଁ ଥିଲେହେଁ ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ପଳାୟନବାଦ (Escapism) ସ୍ପଷ୍ଟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ପଳାୟନବାଦୀ କବି ସଂସାରରୁ ବହୁ ଦୂରରେ ରହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନ ସ୍ପୃହା ରଖିଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ସବୁବେଳେ ସଂସାର ଭିତରେ ରହି, ମାନବ ଜୀବନ ସହିତ ତାଳ ପକାଇ ପ୍ରକୃତି ଦର୍ଶନ ସ୍ପୃହା ରଖିଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ମେହେର ପ୍ରତିଭାର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର କବିତ୍ୱଶକ୍ତି ସହିତ ତାଙ୍କ ମହାମାନବତ୍ୱର ପରିଚୟ ଏଇଥିରୁ ଆମେ ପାଇଥାଉଁ । ମେହେର ଆଶାବାଦୀ ଓ ବିଶ୍ୱାସବାଦୀ କବି, ସୁତରାଂ ଏଇ ମାଟିର କର୍ମ କୋଳାହଳମୟ ସଂସାରରେ ଥାଇ ସେ ବିଶ୍ୱକୁ ମଧୁମୟ ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ଆଶାର ଆଶ୍ୱାସ ବାଣୀ ଉଦାତ୍ତ ସ୍ୱରରେ ଗାନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଏକାକୀ ହୋଇ ଆଗକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି । ନିଜର ଉପଲବ୍‌ଧ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ପରିବେଷଣ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଥିଲା ଆନନ୍ଦ; ସୁତରାଂ ଏହିଠାରେହିଁ ତାଙ୍କର ତିତିକ୍ଷା ଓ ମହାମାନବିକତାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପ୍ରକାଶ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ମଧ ଠିକ୍ ଏଇ ମର୍ମରେ ଥରେ କହିଥିଲେ—"ମୁଁ ଏକାକୀ ହୋଇ ଆଗକୁ ବଢ଼ିଯିବାକୁ ଚାହେଁ ନା, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ମୁଁ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଚାହେଁ ।" ତେଣୁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ଉନ୍ନତି ବା ଆନନ୍ଦ ଉନ୍ନତି ବା ଆନନ୍ଦ ନୁହେଁ । ସାମୂହିକ ଉନ୍ନତି ବା ଆନନ୍ଦ ଉନ୍ନତି ପଦବାଚ୍ୟ । ତେବେ ମେହେରଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଏ ଦିଗରୁ ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । କୌଣସି କାବ୍ୟ ବା କବିତାରେ ମେହେର ବିଷାଦବାଦ ବା ପଳାୟନବାଦର ଅବତାରଣା କରି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ସେ ନିଜେ ମଧ ବିଷାଦବାଦୀ ବା ପଳାୟନବାଦୀ ନଥିଲେ । ପ୍ରକୃତିର ମନୋଜ୍ଞ କୋଳରେ ଶାନ୍ତି

ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମଧୁର ଆସ୍ୱାଦ ସେ ପାଇଥିଲେହେଁ ସଂସାର ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧୁରତର ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ରାଧାନାଥ ଯୁଗରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି କବି ଏଇ ବିଷାଦବାଦ ବା ପଳାୟନବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବହୁମୁଖୀ ହେଲେହେଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ କବିତା ଦିଗରୁ ସେ ସବୁର ସମାଲୋଚନା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସମୀଚୀନ ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ଏହା କେବଳ "କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ"ର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କବିତା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଗାଙ୍ଗପୁର ରାଜ୍ୟର ନାଗରା ଜମିଦାରୀସ୍ଥିତ ଗୋଟିଏ ପର୍ବତର ନାମ 'ବେଦବ୍ୟାସ' । ଉକ୍ତ ପର୍ବତରେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୋଲି କବି ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ସହ ଉତ୍କଳର ଆସନ ନିରୂପଣପୂର୍ବକ ଚମତ୍କାର ଜାତୀୟତା ଓ ମନୋହର କବିକଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ନିଜ ଉକ୍ତିରେ—

କାନନ କୁସୁମ ପରିଏ କାନନ
ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ କରିଛି ଆସନ ।

ଚମତ୍କାର ଜାତୀୟତା ଓ ଅନାଦୃତ ଉତ୍କଳର ଦୁରବସ୍ଥାରେ କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ ଏଇ ଯେ ଗୋଟିଏ ପଦରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ପାରିଛି ତାହା ପ୍ରଣିଧାନର ଯୋଗ୍ୟ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—ଭାରତ ମଣ୍ଡଳେ ଯଥା ନୀଳାଚଳ
ହୋଇଅଛି ପୁଣ୍ୟ ନିଚୟେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।

ଏହା ପରେ କବି ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥଳକୁ ପ୍ରକୃତିର ଗୋଟିଏ ମନୋଜ୍ଞ ବିଳାସସ୍ଥଳ ବୋଲି ଅତି ସରସ ତଥା ସୁନ୍ଦର

ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ପଦ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ସରସ୍ୱତୀ କୃଷ୍ଣା ବହେ ସରସ୍ୱତୀ
କ୍ଷୀଣାଙ୍ଗୀ ଉତ୍କଳେ ଯଥା ସରସ୍ୱତୀ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର କ୍ଷୀଣାବସ୍ଥାରେ କବିଙ୍କର ଗଭୀର ମନୋଗ୍ଲାନି ଏଠାରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଏହିପରି ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଦୁରବସ୍ଥାରେ ଗଭୀର କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ କରି "ଚିଲିକାରେ" ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଦେବୀ ବୀଣାପାଣି, କେଉଁ ପାପ ଫଳେ
କରୁଣା ତୋହର ଊଣା ଏ ଉତ୍କଳେ ?
ସ୍ୱଭାବେ ଉତ୍କଳେ ଶୋଭାର ନିଧାନ,
ମାତ୍ର ଏ ଶୋଭାରେ ତୋର ଅଧିଷ୍ଠାନ-
ବିନୁ ସିନା ମାତା ହୋଇଛି ବିବଶା,
ଭଜଇଛି ଅରଣ୍ୟ-ପ୍ରସୂନର ଦଶା । ଇତ୍ୟାଦି ।

ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଜାତୀୟ ଭାବର ଅଖଣ୍ଡ ସ୍ରୋତ ଯେପରି ପ୍ରବାହିତ, ମେହେର ସାହିତ୍ୟରେ ତାହା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଦରେ ମେହେର ଯେଉଁ ମହାଜାତୀୟତା ଓ ଚମତ୍କାର କବି-କଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ସର୍ବଦା ପ୍ରଶଂସାର୍ହ । ଅବଶ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସଙ୍ଗୀତ-ମାଧୁରୀ, ବର୍ଣ୍ଣ ବୈଭବ ଓ ରସ ପରିବେଷଣ ଯେପରି ଅନନ୍ୟ, ସେପରି ଅନବଦ୍ୟ । ତାତ୍ତ୍ୱିକ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ମୋହିନୀ ଶକ୍ତି ରହିଛି, ଯଦ୍ୱାରା କି ତାହା ବାରମ୍ବାର ପାଠ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏ ଓ ଆପେ ଆପେ ମୁଖସ୍ଥ ହୋଇଯାଏ । ରାଧାନାଥ ରସ

ପରିବେଷଣରେ ବଡ଼ ଦକ୍ଷ । କରୁଣ ରସରେ ପାଠକକୁ ସେ ଯେପରି କନ୍ଦାଇ ଦେଇ ପାରନ୍ତି, ବୀର ରସରେ ହୃଦୟକୁ ସେପରି ଫୁଲାଇ ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଭାଷା ଲାଳିତ୍ୟ ଶିଶୁର ନିଦ୍ରା ଆଣି ପାରେ ଓ କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ ମାନବକୁ ଅନ୍ୟମନସ୍କ କରି ଦେଇପାରେ । ହୃଦୟର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଆବେଗକୁ ଶବ୍ଦ ଶିଳାରେ ପ୍ରବହମାନ କରି ରାଧାନାଥ ଜୀବନକୁ ମୁଖରିତ କରି ଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଏ ସବୁ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସ୍ଥାନ ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ନିମ୍ନରେ; ଆଉ ମଧ୍ୟ ମେହେରଙ୍କ ଲେଖନୀ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଗଦ୍ୟମୟୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କାବ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ବିରଳ । ତେବେ ଏଇ କବିତାରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ତ୍ରୁଟି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ତହିଁରେ "ଏକୋହି ଦୋଷୋ ଗୁଣ ସନ୍ନିପାତେ, ନିମଜ୍ଜତୀନ୍ଦୋଃ କିରଣେଷ୍ୱିବାଙ୍କଃ" ଉକ୍ତିହିଁ ସମଧିକ ଭାବରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ।

ଏହାପରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିଶେଷତ୍ୱ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦିଗରେ ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ ପଦ୍ୟରେ ଉପାନ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱରର ମିଳନ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ନିୟମକୁ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ପାଳନ କଲେ ମଧୁସୂଦନ । କିନ୍ତୁ ମେହେର ଏ ସବୁକୁ ପାଳନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ସୋପାନ ଆରୋହଣ କରି ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ପଦ୍ୟରେ ସବର୍ଣ୍ଣ ଉପଧା ରକ୍ଷା କରି ଆଶାତୀତ ଭାବରେ ପଦମାଧୁରୀ ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିଦ୍ୱୟରୁ ଅନୁମିତ ହେବ ।

ଯଥା—

ଯାହା କଲେ ହୋଇ ପାରେ ଲୋକ ହିତ,
ସ୍ୱାର୍ଥ ନ ଥିଲେହେଁ କରିବା ବିହିତ ।

ଲୋକ ହିତ କର୍ମ ମାନବ ଧରମ,
ତାହା ସିନା ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପରମ ।
ଲୋକ ହିତେ ଯେଉଁ ଲୋକ ଧନ ପଣ,
ମନ ନିଯୋଗରେ ହୁଅନ୍ତି କୃପଣ;
ସେମାନେ କେବଳ ନିଜ ପାଇଁ ନର,
ଧର୍ମ ଜଗତରେ ଅପୁଚ୍ଛ ବାନର ।

ଏ ସବୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ସହ ରଖାଯାଇଛି ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ; ସ୍ୱତଃ ଉପାନ୍ତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଏକ ହୋଇ ଯାଇଛି—ଏହାହିଁ ମନେ ହୁଏ ।

ଏହା ପରେ ଏ ପଦରେ କବି ମାନବ ଜାତିକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ଯେପରି ମାନବର ମାନବତ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଭୁଲି ଯିବାର ନୁହେଁ ।

ତା' ପରେ ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥଳକୁ ଓ ତା'ର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ପ୍ରକୃତିକୁ କବି ଚମତ୍କାର ରୂପ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ଦୁଇ ଗୋଟି ପଦରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ।

ପୃଷ୍ଠ ଭାଗେ ଦେଖ ସୁରମ୍ୟ ଅଟବୀ
ଘନ କଣ୍ଟିକସ୍ଥ ଚାରୁ ଶ୍ୟାମ ଛବି
କୃଷ୍ଣସାରଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଲୀଳାସ୍ଥଳ
ବିହରନ୍ତି ଯହିଁ ବିହଙ୍ଗ ପଟଳ ।
ମଧ୍ୟେ ପୁଷ୍କରିଣୀ କାନନ ଦର୍ପଣ,
ଦେଖି କର ମନ ନୟନ ତର୍ପଣ ।

ଜଳେ ତା'ର ଶ୍ୱେତ ରକତ କୁମୁଦ
ଫୁଟି ଦେଉଅଛି ମାନସକୁ ମୁଦ ।
ସେ କୁସୁମ ତହିଁ ଥିବାରୁ ଅଳପ,
ଭାବୁକ ହୃଦୟେ ପକାନ୍ତି ତଳପ । ଇତ୍ୟାଦି

ଏ ସବୁ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଯେତେ ନମସ୍ୟ, ତାଙ୍କର ମୌଳିକତା ଓ ନୈସର୍ଗିକ କଳ୍ପନା ନେଇ ସେ ଆହୁରି ପୂଜ୍ୟ । ମେହେରଙ୍କର ଶତ ସହସ୍ର କବିତା ପଂକ୍ତିରେ ଆମେ ନିଚ୍ଛକ ମୌଳିକତାର ପରିଚୟ ପାଇଥାଉଁ । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ସେପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କେତୋଟି ମାତ୍ର ଏଠାରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଛି ।

ଯଥା :—

ଏକ ହୋଇ ଏହି ପବିତ୍ର ଧାମରେ
ଅଭିଖ୍ୟାତ ହେଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନାମରେ
କବି ଶଙ୍ଖ ପୁଂସ କୋଇଲ ଯୋଷିତ—
ସଙ୍ଗମେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ହୋଇଛି ଜନିତ ।
ଲମ୍ପଟ୍ୟ ଫଳର ଦେବା ପାଇଁ ସାକ୍ଷ୍ୟ
ପାଷାଣ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖ ସହସ୍ରାକ୍ଷ ।

ଶଙ୍ଖ ନଦୀ ଓ କୋଇଲ ଦୁହେଁ କେତେ ଦୂରରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ମିଶି ଏକତ୍ର ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି ଓ ଉଭୟ ନଦୀର ସଙ୍ଗମ ସ୍ରୋତ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନାମରେ ଅଭିହିତ । କିନ୍ତୁ କବିଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ଶଙ୍ଖ ପୁରୁଷ ଓ କୋଇଲ ସ୍ତ୍ରୀ । ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କର ସଙ୍ଗମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ଜନ୍ମ । ସୁତରାଂ ଲମ୍ପଟତାର ପ୍ରମାଣ ଦେବା-ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଏଇଠି ପାଷାଣ ହୋଇ ରହି ଯାଇଛନ୍ତି—ଯେ

ହେତୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲମ୍ପଟ । କି ଚମତ୍କାର କବି କଳ୍ପନା ! ପାଠକେ ଥରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ବୁଝି ପାରିବେ ।
ସେହିପରି—

ଏଣୁ ସେ ମୂର୍ତ୍ତିକି ବୋଲନ୍ତି ଅହଲ୍ୟା
ଇନ୍ଦ୍ର ମନ ଲୌହ ଚୁମ୍ବକ-ଅବଳା ।
ମୋହନାର ଗୃହେଁ ପାଷାଣ ମୂରତି
ପାଶେ କି ପାଷାଣ ରୂପ ସୁରପତି ।
ଅଦ୍ୟାପି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯାଇନାହିଁ ଆଶ
ସୁରନାଥ ହୋଇ ସ୍ୱଭାବର ଦାସ !

କଳ୍ପନାର ମନୋଜ୍ଞ ବିଳାସରେ କବି ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ସହି 'ମନୁଷ୍ୟ' ସ୍ୱଭାବର 'ଦାସ' ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ।

ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କର ଜନ୍ମ କପରି "ବେଦବ୍ୟାସ" ଗିରିରେ ସମ୍ଭବ ହେଲା, କବି ତାହା ସୁନ୍ଦର ପ୍ରମାଣରେ ପ୍ରମାଣିତ କରି ଚମତ୍କାର ଜାଣିପୂରା ଫୁଟାଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

ଯଥା :—

ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀର ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଧାର
କୁମାରୀ ନାବିକା କିନ୍ନରୀଙ୍କ ପାର
ମୁନି, ଦାସ ସୁତା ନଉକାରେ ବସି
ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ ତାର ରମ୍ୟ ରୂପେ ରସି ।
ବାଞ୍ଛିଲେ ସଙ୍ଗମ ବିଧାନ ନ ହୁଡ଼ି,
ଅନ୍ଧକାର ପାଇଁ ସୃଜିଲେ କୁହୁଡ଼ି ।

ଅଦ୍ୟାପି ଏଠାରେ ଗାଢ଼ କୁଜ୍‌ଝଟିକା
ଶୀତେ ପ୍ରାତେ ନିତି ରହେ ଝଟିକା
ଯେ ପୁଣ୍ୟ ଭୂମିରେ ପଵିତ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ହୋଇଛୁ ପଥର ରମଣୀ
ପବିତ୍ର ସଲିଳା ସରିତ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ
ମୂନ ସେ ସ୍ଥଳକୁ ବ୍ରହ୍ମମୟ ମଣି
ଦାସ କନ୍ୟା ବୋଲି ନ କରି ବିଗୃତ
ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନେ କଲେ ପୀରିତି ସଞ୍ଚାର ।
ବ୍ରହ୍ମକ୍ଷଣେ କଲେ ବ୍ରହ୍ମରେତ ନ୍ୟାସ,
ଜାତ ହେଲେ ତହୁଁ ବ୍ରହ୍ମବିଦ ବ୍ୟାସ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—

ଏଯେ ଶଙ୍ଖ, ଗଙ୍ଗା-ତ୍ରିଦଶ ବନ୍ଦନା
କୋଇଲି ଯମୁନା କଳିନ୍ଦ ନନ୍ଦନା ।
ସରସ୍ୱତୀ ମିଶି ପବିତ୍ର ତ୍ରିବେଣୀ
ଏ ଭାବକୁ କେହି ନ ପାରନ୍ତି ଚିହ୍ନି ।
ଶଙ୍ଖ ଗଙ୍ଗା ଚିହ୍ନି ଶୋଭେ ଯେଣୁ ଉର
ଏହି ରାଜ୍ୟ ନାମ ପରା ଗାଙ୍ଗପୁର !
ଶ୍ରୀମୁଖୁଁ ନିଃସୃତ ହେଲା ନାହିଁ ତାହା
ଏ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ଲୁଚିଗଲା ଆହା ।
ହ୍ରସ୍ୱ ହେବ ବୋଲି ମହତ୍ତ୍ୱ ଲକ୍ଷଣ
ନିଜ ମାହାତ୍ମ୍ୟ କି ନ କଲ ବର୍ଣ୍ଣନ ?

ସାଧାରଣତଃ ମହାମାନବହିଁ ମହାମାନବର ତିରୋଧାନରେ ଗଭୀର ମନୋବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ମିଲ୍‌ଟନଙ୍କ (Milton) ତିରୋଧାନରେ ୱାର୍ଡ୍‌ସ୍‌ୱାର୍ଥ ଗଭୀର ମନୋଗ୍ଲାନିରେ କହିଥିଲେ—

Milton, thou should'st be living
at this hour.
England hath need of thee.

କମ୍ବା—

Oh ! raise us up, return to us again.
And give us manners, virtue.
freedom or power.

ଠିକ୍ ସେହିପରି ମେହେର ମଧ୍ୟ ଏ କବିତାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଗାଇଛନ୍ତି—

ବାସୁଦେବ ଦେବ ଅବନୀ ଭୂଷଣ
ଅକାଳେ ଲୋଡ଼ିଲେ ସ୍ୱର୍ଗର ଆସନ
ରାଜାଳୟେ ଜନ୍ମି ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର
ଆଳସ୍ୟ ହୁଅନ୍ତେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୁଃଖର
ରାଧାନାଥ ହୋଇ ଚିର ଋଗ୍ଣକାୟ
ନେଇଥାନ୍ତେ ଇହଧାମରୁ ବିଦାୟ ।

କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବ କବିର ଧର୍ମ ହେଉଛି ଯେ, ସେ ଯେତିକି ଦୁଃଖ ବା ମନୋବ୍ୟଥା ଗାନ କରେ ସେତିକି ଶାନ୍ତିର ଆବାହନ ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଶୁଣାଇଥାଏ । ମେହେର ଏ ସ୍ଥଳରେ ତାହାହିଁ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ଠିକ୍ ପରେ ପରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ନା ନା ଏହା ମୋର ବୁଝିବା ଭରମ
ଦେବୀ କହିଦେଲେ ସକଳ ମରମ ।
ସେହି ପରାଶର ସେହି ଗଉତମ
ଜାଣନ୍ତି ଏ ସ୍ଥଳ ପବିତ୍ର ଉତ୍ତମ ।

ନିତି ଆସି ଏଥି କରୁଛନ୍ତି ସ୍ନାନ
କରୁଛନ୍ତି ବେଦବ୍ୟାସ ବେଦ ଗାନ ।
ରହିଛନ୍ତି ସ୍ନେହ ବହି ସତ୍ୟବତୀ
ବାସବ ମୋହିନୀ ଅହଲ୍ୟା ଯୁବତୀ ।
ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ପଦ ସ୍ମରଣ ଲାଳସେ
ଅଣୁ ହୋଇଛନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରୀତି ବଶେ ।
ମୁନିମାନେ ନିଜ ନିମନ୍ତେ ଏ ସ୍ଥଳ—
ରଖିଛନ୍ତି ଶାପେ ନ କରି ଚହଳ ।

ଏହା ପରେ କବି ସମଗ୍ର ମହାଭାରତର ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ତିନି ଗୃଷ୍ଟିଏ ପଦରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ମହାଭାରତରେ କପଟ କୌଶଳ ସହକାରେ ସଂଗ୍ରାମ ହେଲା ଏବଂ ଭ୍ରାତୃ ବିବାଦର ଶେଷ ଫଳ କିପରି ଭୀଷଣ ହୋଇଥିଲା, ପଶା ଖେଳରେ ଯେଉଁପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହେବାକୁ ହୋଇଥାଏ ଓ କୁମନ୍ତ୍ରୀର ଯେଉଁପରି ସ୍ୱଭାବ ଥାଏ, ଧର୍ମ ପଥରେ ଯେତେ ବାଧା ବିଘ୍ନ ଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ପଛକୁ ପାଦ ଘୁଞ୍ଚାଏ ନାହିଁ— ଅଧର୍ମ ପଥ କିପରି ପିଚ୍ଛିଳ ଓ ବିଭୀଷିକା ପୂର୍ଣ୍ଣ—ଗର୍ବୀର ଗର୍ବ କି ରୂପେ ଖର୍ବ ହୁଏ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜାତି ଧର୍ମର ବିଚାର ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ସମସ୍ତହିଁ ଆମର ମହାଭାରତ ପାଠ କରି ଶିଖିବାର କଥା । ସୁତରାଂ ଅତି ଅଳ୍ପ କଥାରେ ମେଘେର ଆମକୁ ତାହା ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ସାରସଂଗ୍ରହ ଦକ୍ଷତା ଓ ସମତ ଲେଖନୀର ପରିଚୟ ଦିଏ । ସେହିପରି ----

ଭାଗବତରେ—"ସରଳା ଓ ନିର୍ମଳା ମାନଙ୍କରେ ଭଗବନ୍ତ ପ୍ରୀତି ପ୍ରଦର୍ଶନ, ସୂତ ଶୂଦ୍ର ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ବିଦ୍ୱାନ ଥିବାରୁ ମୁନି ସମାଜରେ ଆସନ ଲାଭ, ଗର୍ବିତ ହୋଇ ମହତ୍ ଜନଙ୍କୁ ପରିହାସ କଲେ କିପରି

ମହାମହିମ ବଂଶର ମଧ୍ୟ ବିନାଶ ହୋଇଥାଏ” ଏହି ସମସ୍ତହିଁ ଆମର ଭାଗବତରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବିଷୟ । ଶେଷରେ କବିଙ୍କର କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ କିପରି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଓ କବି-କଳ୍ପନାର ତରଳ ତରଙ୍ଗରେ ତରଙ୍ଗିତ ଦେଖନ୍ତୁ—

କିନ୍ତୁ ଯେ ଭୂମିର ଜନମ ଆଗାର
ନ ପଡ଼ିଲା ତାର ନାମେ ଏକ ଗାର
ସଫଳ କଲ କି ବୋଲେ ଯା ସଂସାର
ପ୍ରଦୀପର ତଳ ଦେଶେ ଅନ୍ଧକାର ।

× × × ×

ଅଥବା—

କାହିଁ ଜନ୍ମି ବ୍ୟାସ କେଉଁଠି ବଢ଼ିଲ
କେତେ କେତେ ବେଦ ପୁରାଣ ଗଢ଼ିଲ ?
ଜନମ କାସାର ପଙ୍କଜ ଯେସନ
ତେଜି କରେ ଦେବ ମସ୍ତକେ ଆସନ !
ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶଇଳ ଶୃଙ୍ଗେ ହୋଇ ଜାତ
ହିମାଦ୍ରି ମସ୍ତକେ ଶୋଭି ହେଲ ଖ୍ୟାତ ।
ଝର ସୀମନ୍ତିନୀ ଲଭିଥାଏ ହୀରା
ହୀରା ଦେଇ ପୁଣି କିଣି ଆଣେ ଜୀରା ।
ସେ ହୀରା ଶୋଭଇ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ମୁକୁଟେ
ତୁମ୍ଭେ ହେଲ ତଥା ଗିରିରାଜ କୂଟେ ।

ଏହାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବିଙ୍କ ମହା ଜାତୀୟତା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବାସ୍ତବ ଆଲୋଚନାର ଅଭାବରୁ ଆଜ ମେହେରୀ-ପ୍ରତିଭା ଅନାଦୃତ, ନିଗୃହୀତ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ।

"କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ"ର "ବେଦବ୍ୟାସ" ଶୀର୍ଷକ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କବିତାର ସାମାନ୍ୟ ପରିଚୟ ମୁଁ ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦେଇ ପାରିଛି । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ପ୍ରାୟ ସମାଲୋଚନା କରି ଦେଖାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ । ସୁତରାଂ ମେହେରଙ୍କର କୃତିର ପୂଜା ଓ ସମାଲୋଚନା ବିଶେଷ ଭାବରେ ହେବା ଯେପରି କାମ୍ୟ ସେପରି ଆବଶ୍ୟକ ମଧ୍ୟ । ତା' ପରେ ତାଙ୍କର ବନ୍ଦନାର ଗୀତି ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରହୁ । ସମଗ୍ର ମାନବ ଜାତିର କବି ମାନବିକତାରେହିଁ ପୂଜା ପାଆନ୍ତୁ, ବନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତୁ—ଏହାହିଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମୁକ୍ତ-ପ୍ରାଣର ତୃପ୍ତ-ବାସନା ।

କବିତା କଲ୍ଲୋଳ (୨)

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ' ପାଞ୍ଚଟି କବିତାର ସମାବେଶ ମାତ୍ର । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ କବିତା 'ବେଦବ୍ୟାସ' ସମ୍ବନ୍ଧ ନେଇ ମୁଁ ଇତି ପୂର୍ବେ ତାର ସମାଲୋଚନା କରି ସାରିଛି । ସୁତରାଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ଚାରୋଟି କବିତାର ସମାଲୋଚନା ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କରିଯାଉ । ଦ୍ୱିତୀୟ କବିତା "ଚନ୍ଦ୍ରରଜନୀ" ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରାଣର ଚିର ଅଭିନନ୍ଦିତା ଓ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦମୟୀ ହୋଇ ରହିଥିବ । ନବ-ନବୋନ୍ମେଷଶାଳିନୀ ପ୍ରଜ୍ଞା ଯେବେ ପ୍ରତିଭାର ନାମାନ୍ତର, ତେବେ ଏଇ ଗୋଟିଏ କବିତାରୁ ମେହେରଙ୍କ-ପ୍ରତିଭାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିବ । ଯଥା :—

ପଲ୍ଲୀର ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ଚିତ୍ର—

ବାଟରେ ଗଉଡ଼ ବେଣୁ ବଜାଇ ବଜାଇ
ଧାଇଁ ଧାଇଁ ହମ୍ବା ରବ କରି ଗୋରୁମାନେ,
ବାଛୁରି ଗୋଶାଳେ ଲଞ୍ଜ ହଲାଇ ହଲାଇ
ହୁଚୁକି ହୁଚୁକି ହୋଇ ରତ କ୍ଷୀର ପାନେ ।
ହାଟରୁ ହଟୁଆ ଫେରି ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ,
ଘାଟରୁ କେଉଟ ଆସି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବଦନେ
ନାଟ୍ୟଶାଳେ ନଟ ହସ୍ତ ଖେଳାଇ ଖେଳାଇ
ନବରଙ୍ଗେ ନାଚ ଗୃହିଁ ବଙ୍କିମ ନୟନେ ।
ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକଟ କଲେ ବିବିଧ ମଜାରେ
କୋଲାହଳ ଉଠିଗଲା ଆନନ୍ଦ ବଜାରେ

ସେହିପରି—

କୌମୁଦୀ କୋମଳ ବପୁ କୁମାରୀଙ୍କ ଦଳ
ନାନା ରଙ୍ଗେ ଯୋଡ଼ା ଯୋଡ଼ ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ
ଖେଳାରି ଅଞ୍ଜନାଞ୍ଚିତ ନୟନ ଚଞ୍ଚଳ
କେତେ ବା ଖେଳିଲେ ଖେଳ ଉଠି ବସି ଧାଇଁ
କର ଚରଣରେ ବାଜି ମଞ୍ଜୁ ଅଳଙ୍କାର
କରୁଥାନ୍ତି ସମ୍ପ୍ରୀତି ଦାନର ବ୍ୟଞ୍ଜନା,
ଅଯତନ ବନ୍ଧ ଖୋଷା ଫିଟି ଅବା କାର
ଗାଉଥିଲା କୁମାରୀର ମଧୁର ଗଞ୍ଜନା ।
ଉଲ୍ଲାସ ନଦୀରେ ହେଲେ ପ୍ରବଳ ଲହରୀ
ଖେଳନ୍ତି ବାଳାଏ ତହିଁ ପହଁରି ପହଁରି ।

କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ କେଉଁ ଗ୍ରାମବାସୀର ବା ଦୃଷ୍ଟି-ପଥକୁ ଆସି ନାହିଁ ! କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ପଲ୍ଲୀ-ପ୍ରକୃତି ସୁନ୍ଦରତର ଓ

ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଇଂରେଜ କବି ଗୋଲ୍ଡ୍ ସ୍ମିଥଙ୍କର (Gold smith)

The dancing pair that simply sought renown; by holding out to tire each other down

କୁ ଏହା ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—

ରାଜା ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ସାରି କଟି ସଳଖାଇ,
ବିଚରଣ କଲେ ଥରେ ଗୃହିଁ ଚନ୍ଦ୍ର କରି
ପାଠକ ଫିଟାଇ ପୋଥି ତାଙ୍କ ସହାଧ୍ୟାୟୀ
ବୋଲେ 'ଭାଇ ଦେଖ ପଢ଼ାଯାଉଛି ଅକ୍ଷର' ।
କ୍ଷେତ୍ରରୁ କୃଷକ ଆସି ପୁତ୍ର କୋଳ କରି
ଚନ୍ଦ୍ର କରେ ବୁଲି କରେ ବଦନ ଚୁମ୍ବନ;
ଜନନୀ ରୋରୁଦ୍ୟମାନ ପୁତ୍ର କାଖେ ଧରି
ଜହ୍ନମାମୁଁ ଡାକେ କରି ପ୍ରିୟ ସମ୍ଭାଷଣ ।
କିଣ୍ଡିଁ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଗୃହିଁ ଲଭଇ ଆମୋଦ,
ଦ୍ରବ୍ୟ ରୂପେ ନ ହୁଅଇ କାହାର ବିନୋଦ !

କବିଙ୍କର ଏହି ଚିତ୍ର ପଲ୍ଲୀର ଜୀବନ୍ତ-ଚିତ୍ରକୁ ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ମୂର୍ତ୍ତ ଭାବରେ ଥୋଇଦେଲା ପରି ଲାଗୁନାହିଁ କି ?

ଏହା ପରେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ହାସ୍ୟରସର ଅବତାରଣା କିପରି ହୋଇପାରିଛି—

ପକ୍ଷୀଟିଏ ଶୋଇଥାଏ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଟେକି ପଦ,
ସ୍ୱରଗ ପଡ଼ିଲେ ମାଡ଼ି ତନୁ ରକ୍ଷା ପାଇଁ,

ଦେଖ କେଡ଼େ ସାବଧାନ ଜଗିଛୁ ଆପଦ,
ସ୍ୱରଗ ଚଢ଼ିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଭୟ ତାର ନାହିଁ ।

ପକ୍ଷୀର ଅବିକଳ ସ୍ୱର ପ୍ରୟୋଗରେ କବି କପରି ଚମତ୍କାରିତା ଫୁଟାଇ ପାରନ୍ତି, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦସମୂହରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଯଥା :—

"କେକେରେ କେକେରେ" ରବ ଟେଣ୍ଟୋଇ ଗଗନେ
ବୁଲୁଥାଏ ପଥିକର ପରଚେ ଜିଜ୍ଞାସି,
ପଥିକ ଉତ୍ତର ଦେଇ ବିହଙ୍ଗ ପ୍ରଶନେ,
ଚାଲିଯାଏ "ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଲୋକ" ବୋଲି ଭାଷି ।
ବିହଙ୍ଗହିଁ ଚାଲିଯାଏ ତହୁଁ ଦିଗନ୍ତର
ରାମ ନାମ ଦୃଢ଼ ହୁଏ ହୃଦୟେ ପାନ୍ଥର ।

ଉତ୍କଳର ପଲ୍ଲୀ କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ଓ କବିବର ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ପକ୍ଷୀର ଅବିକଳ ସ୍ୱରକୁ କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ଚମତ୍କାରିତା ଆଣିଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷୀର ସେହି ସ୍ୱର ସହିତ ଯଦି କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିହିତ ଥାଏ ବା ଅର୍ଥତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ରହେ ତେବେ ସେହିଠାରେ କାବ୍ୟ ବା କବିତାର ଚମତ୍କାରିତା ବହୁଗୁଣରେ ବଢ଼ିଯାଏ । ମେହେରଙ୍କର ଏହି ପ୍ରୟୋଗରେ ଟେଣ୍ଟୋଇର "କେକେରେ କେକେରେ" ଶବ୍ଦ ଯେତେ ସତ୍ୟ; ପକ୍ଷାନ୍ତରେ "କେକେରେ କେକେରେ ?" ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଭାବର ସେତିକି ବୈଚିତ୍ର୍ୟ-ସମ୍ପାଦକ । ଏହାହିଁ ମେହେରଙ୍କ-ପ୍ରତିଭାର ଅଭିନବ ଦାନ !

ଜାତି ଓ ସମାଜ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି କବି କପରି ମହାପ୍ରସ କଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ଦେଇପାରନ୍ତି ତାହା ଦେଖିବାର କଥା—

ଅଦ୍ୱିଜ ବାଦୁଡ଼ିଗଣ ଶମ୍ବୁକର ପରି
ତରୁ ଡାଳେ ଝୁଲୁଥିଲେ ହୋଇ ନିମ୍ନମୁଖ;

ରଜନୀ ଆଗମ ଦେଖି ଦ୍ୱିଜ ଭାବ ଧରି
ଚୌଦିଗେ ଭ୍ରମଣ କଲେ ହୃଦେ ବହି ସୁଖ ।
ପେଟୁକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରି କରି ଉଦ୍‌ଗୀରଣ
କଲେ ନବ ନବ ଫଳ ପଲ୍ଲବ ଆହାର,
ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଘରେ ଘରେ ଲଭିଲେ ଭୋଜନ
କଞ୍ଚା ହେଉ ପାକା ହେଉ ଯା ଥିଲା ଯାହାର ।
ଅଦ୍ୱିଜର ହୋଇପାରେ ଦ୍ୱିଜ ପରାକ୍ରମ
ଜଗତରେ ତୁଚ୍ଛ ନୁହେ ପ୍ରକୃତିର ଧର୍ମ ।

ଏଇ କବିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ସମାଲୋଚନା କରି ଦେଖାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ । ସୁତରାଂ ମୁଁ ଆଉ ଏଇଠି ଅଧିକ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ମୂଳତଃ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏଇ କବିତାରୁ ଚିତ୍ର ଦର୍ଶନ, ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଓ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ ଏକାଧାରରେ ହୋଇ ପାରିବ । ଏହା ପରେ ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ କିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ରାଧାନାଥ ଯୁଗରୁ ଆଜିଯାଏ କବିମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଯେଉଁ ତ୍ରୁଟି ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ପଡ଼େ ତାହା ମେହେର ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ ।

କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ (୩)

ଏ ଲେଖାର ତୃତୀୟ କବିତା ହେଉଛି—'ବସନ୍ତବାସର' । ଏଥିରେ କବି ବସନ୍ତ-ପ୍ରକୃତିର ଚମତ୍କାର ଚିତ୍ରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ଯଥାଯଥ ଚିତ୍ରଣରେ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର କିପରି

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତାହା ଆମେ ଆଗରୁ କହିଛୁଁ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଲେ ତାହା ସହୃଦୟ ପାଠକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେବ ।

ଯଥା :—

ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଆସିଗଲେ ସେ ଦିନବାନ୍ଧବ
ମଧୁର କରଣେ କଲେ ଶୀତର ଲାଘବ ।
ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମୂରତି ଧରି ଦେଇ ଦରଶନ,
ଆହ୍ଲାଦରେ ହରି ନେଲେ ହୃଦ ସଙ୍ଗେ ମନ ।
ଆଉଁସି କଦମ୍ବ କରେ ଗିରି ତରୁ ଶିର
ପୋଛିଦେଲେ ପ୍ରକୃତିର ନୟନର ନୀର ।
ହସିଲା ଧରଣୀ ରଙ୍ଗ ପଲାଶ-ଦଶନେ,
ଶାଳ୍ମଳୀ ଲାଗିଲା ରଙ୍ଗ କୁସୁମ ବର୍ଷଣେ ।
ଲାଗିଲା କୌତୁକ ବନେ ଅଟବୀ-ଦେବୀର
ଉଡ଼ିଲା କମଳାଗୁଣ୍ଡି ସୁରଙ୍ଗ ଅବୀର ।
ଧାତକୀ କୁସୁମ ରଙ୍ଗ ନବ କିଶଳୟ
କାନନ ଅଙ୍ଗକୁ କରି ଦେଲେ ରଙ୍ଗମୟ । ଇତ୍ୟାଦି

କବିଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ଆମେ ଜାଣୁଁ ଯେ ଭଂଜୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଥିଲା କବିଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ମାନସିକ ଖାଦ୍ୟ । ସୁତରାଂ ତାର ପ୍ରଭାବକୁ କବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଏଡ଼ାଇ ପାରିନାହିଁ । ତାହା ଏ କବିତାର କେତେକ ପଦରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । କବି କି ପ୍ରାଚୀନତା କି ନୂତନତା ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଲେଖା ଓ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଧୁରନ୍ଧର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ରଚନା 'ରସ ରତ୍ନାକର' ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ କବି ଯେପରି ଲେଖାରେ ହାତ ଦେଉଥିଲେ ତହିଁରେ ତାଙ୍କର ପାରଦର୍ଶିତା

ଫୁଟି ଉଠୁଥିଲା । ଏହାହିଁ ସ୍ୱଭାବ କବିର ଲକ୍ଷଣ । ଏ ସ୍ଥଳରେ କେତେକ ପଦରେ କବିଙ୍କର ଲେଖାରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ଯଥା :—

ପ୍ରାଚୀର ମସ୍ତକେ ବସି ଚଟକ ନିକର
ପ୍ରାଚୀର ମସ୍ତକେ ରହିଁ ନବ ଘନକର,
ବିହଙ୍ଗ ସ୍ୱଭାବେ ହେଲେ ଫୁଲ୍ଲ ଅଚଘନ
ବିହଙ୍ଗ ସ୍ୱଭାବେ ତେଣେ ଫୁଲ୍ଲ ସଂହନନ ।

କିମ୍ବା

ପତଙ୍ଗ ଉଡ଼ୁଥାନେ ଏଣେ ଉଡ଼ୁଥିଲା ପତଙ୍ଗ,
ନବରଙ୍ଗ କିରଣରେ କଲେ ନବରଙ୍ଗ । ପ୍ରଭୃତି ପଦ

ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ କେବଳ ମେହେରଙ୍କର ରଚନାରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ଭଂଜୀୟ ଛନ୍ଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ନବୀନତାର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସାଧନ କରି ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରଶଂସ୍ୟ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଅନେକସ୍ଥ ଭଂଜୀୟ ଭଙ୍ଗୀର ଅନୁକୃତି ଯୋଗୁଁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ରଚନା କ୍ଲିଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତାର ଉଦାହରଣ ଉପଯୁକ୍ତ ପଦମାନଙ୍କରୁ ମିଳୁଛି । ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉପରେ ରାଧାନାଥ ରଚନାର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲେହେଁ କବି ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ମନୋହର କଳ୍ପନାର ନଜିର ଦେଇ ପାରିଅଛନ୍ତି ତାହା ନାହିଁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ, ନାହିଁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ରଚନାରେ । ତେବେ ବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ—

'ବେଣୁରୂପୀ ବନ-କାଷ୍ଠ କାଟେ ଯଥା ବନ' ଏବଂ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ମହାଯାତ୍ରା'ର—

କୁଠାରେ ଲଗନ ହୋଇ ବେଣୁରୂପେ ଯଥା
ନାଶେ ତରୁ ବନଦେଶେ ଅନ୍ୟ ତରୁଦଳେ । କମ୍ବା

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଉର୍ବଶୀ'ର—

"ରହ, ଅଟକଲ୍ କଣ୍ଟାରେ ବସନ"
ବୋଲିବାରୁ ଉରୁବଶୀ,
"ଅଟକିବ, ଜାଣିଥିଲି, ଛଟକିନି,"
ସଜନୀ ବୋଇଲ୍ ହସି ।

ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀର—

"କୁରୁବକ କଣ୍ଟା ଲଗିଗଲ୍" ବୋଲି
ସଖିଙ୍କି କହିଲ୍ ଛଳି,
ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ବୋଲେ, "ପୁରୁବକ ଅଣ୍ଟ
ମୀନାକ୍ଷି, ଗଲ୍ କି ଗଳି ?" ପ୍ରଭୃତି ପଦ

ଓ ପାଦରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାବ କମ୍ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ତୁଳନାରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବାକ୍‌ସଂଯମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ତୁଳନାରେ ତାଙ୍କର କଳ୍ପନାର ବିଶେଷତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ସହୃଦୟ ପାଠକ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିବେ । କଳ୍ପନା ଓ ସଂଯମ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିଶେଷତା ଏଥିରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ।

କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ଓ କବି-ପ୍ରତିଭା କିପରି ପ୍ରକୃତି ଓ ଜୀବ ଜଗତରୁ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କରି ମାନବ ସମାଜକୁ ଦାନ କରି ପାରିଛି ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୌଳିକତାରେ, କଳ୍ପନାର ରସାଳତାରେ,

ପ୍ରକାଶର ଅଭିନବ ଭଙ୍ଗୀରେ କିପରି ମନୋଜ୍ଞ ପଦାବଳି ହୋଇ ପାରିଛି, ତାହା ଏଇ କବିତାର କେତୋଟି ପଦରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହେବ । ତଦୁପରି ମଧୂପ ମୁଖରେ ବଟବୃକ୍ଷର କୃତିତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନରେ—

'ଯାତ ନୁହେଁ ସେ ପାଦପ ଗୁମୂଙ୍କ ପ୍ରତାପେ
ଅସଂଖ୍ୟ ପାଦରେ ଉଭା ହୋଇଅଛି ଆପେ' ରୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମନୋଜ୍ଞ ଓ ସରସ କଳ୍ପନା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । କବିଙ୍କ ଜୀବନ ଅତି ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର ଥିଲା । ଚିର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଭିତରେହିଁ କବି ନିଜ ପ୍ରାଣକୁ ସନ୍ତୋଷ ପ୍ରଦାନ କରି ଜଗତକୁ ହସାଇ କନ୍ଦାଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମର ଆଧିକ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନରେ କବିଙ୍କ ମୌଳିକତା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—

ଦେଖିଲେ ମହୀକି ସାହା ହେଉଅଛି ଛାୟା,
ତା ପ୍ରତି ନିଷ୍ଠୁର ହେଲେ ତେଜ ପତ୍ନୀ ମାୟା ।
ଛାୟା କରିଥିଲା ଯେତେ ଭୂମି ଅଧିକାର,
କ୍ରମରେ ହରିଲେ କରି ସ୍ୱକର ବିସ୍ତାର ।
ସ୍ୱାମୀ ଅବାଧ୍ୟତା ଗୁହିଁ ଛାୟା ଅପସରି
ରହିଗଲା ପାଦପର ତଳ ଆଶ୍ରା କରି । ଇତ୍ୟାଦି

ଏ ସମସ୍ତ ପଦ କବି ଅଭିପ୍ରେତ- ଭଙ୍ଗୀରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନିଜ ବିଲକ୍ଷଣ କବି ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ବାହାରେ କବିଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ଯଥାବତ୍ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କପରି ମହାପୁରୀ ଶକ୍ତି ଥିଲା—ଦେଖିବାର କଥା—

ତପନ ତାପରେ ହେଲା ଧରଣୀ ବିକଳ
ରସନା ଲମ୍ବାଇ ଶ୍ୱାନ ଲେଉଟେ ଛାୟାତଳ;

ତରୁ ଡାଳେ ବସି ପକ୍ଷ ବିବୃତ ବଦନ
କ୍ୱଚିତ ଶୁଭଇ ତା'ର ନିର୍ଶୀର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱନ ।
କ୍ୱଚିତ ଉଡ଼ଇ ଏକ ବୃକ୍ଷୁଁ ବୃକ୍ଷାନ୍ତର,
ଅବଲମ୍ବେ ବସେ ହୋଇ ଆତପ କାତର ।

ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ କି ଭଳି ଚମତ୍କାର ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ସହିତ କବିଙ୍କର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ 'ଚପଳା କମ୍ପାଇ ଶ୍ୱାନ ଲୋଡ଼େ ଗୁପ୍ତାଡାଳ', 'ତରୁ ଡାଳେ ବସି ପକ୍ଷୀ ବିବୃତ ବଦନ' ପ୍ରଭୃତିରୁ ମିଳୁଛି ତାହା ପ୍ରଣିଧାନ୍ୟ ମାତ୍ର; କବିଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ସଙ୍ଗେ ଓ ସ୍ଥୂଳ ବିଶେଷରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ସ୍ଫୁଟି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଏହି କାଳେ କମଳିନୀ ବୁହିଁ ପଡ଼ି ମୁଖ
ସଜଳ ନୟନ ହୋଇ ଜଣାଇଲା ଦୁଃଖ,
କହି ନ ପାରିଲା ଦରସ୍ଫୁଟିତ ବଦନା
ମଧୁକର ଆସି ସବୁ କଥା କଲା ଜଣା ।

ଏଠାରେ 'କହି ନ ପାରିଲା ଦରସ୍ଫୁଟିତ ବଦନା' କହିବାରେ କବିଙ୍କ ଅତୁଳନୀୟ କବି ପ୍ରତିଭା ସହିତ ପରିଚୟ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ! ପରେ—

ବିନୟେ ବୋଇଲା ଦେବ ଦେବ ଗ୍ରହରାଜ,
ଲୋକଙ୍କର ବ୍ୟବହାର କି କହିବି ଆଜ;
ମୁଁ ଧନ ଭିକ୍ଷୁକ ନିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ବୁଲି
ମଧୁ ଭିକ୍ଷା କରୁଥାଏଁ କାଖେ ଧରି ଝୁଲି,
କମଳିନୀଠାରେ ମୋର ବଡ଼ ଆଶା ଥାଏ,
ତା' ମୁଷ୍ଟି ମଧୁରେ ଝୁଲି ଗୋଟି ଭରିଯାଏ ।

ନିଜ ଉପକାରୀର ଲୋକେ ନ ଥାଏ ଆଦର,
ଏହା ଭାବି ଥରେ ଭ୍ରମି ଗଲି ଦେଶାନ୍ତର ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ 'ନିଜ ଉପକାରୀର ଲୋକେ ନ ଥାଏ ଆଦର' ପାଦଟିରେ କବିଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି, ମାନବ ଜଗତରୁ ସାର ସଂଗ୍ରହ ଦକ୍ଷତା ଓ ନିରାଟ ସତ୍ୟତା କେତେଦୂର ରହିଛି, ତାହା ଅନୁଧାନ କରିବାର କଥା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ—

ଦେଖିଲି ମାନବଙ୍କର ତହିଁ ଅତ୍ୟାଚାର,
ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ନ କରନ୍ତି ଧର୍ମର ବିଚାର ।

ପଦରେ ମାନବର ସ୍ୱାର୍ଥପରତାରେ ଧର୍ମର କିପରି ବିଲୋପ ସାଧନ ହେଉଛି, ତାହା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଏଠାରେ ଧର୍ମ ଅର୍ଥ ମାନବର କରଣୀୟ କର୍ମ । ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ତାର ଅସତ୍ ବ୍ୟବହାର କରି ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି କରିଥାଏ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ମନୁଷ୍ୟତା ଅର୍ଥାତ୍ 'ଧର୍ମ' ହରାଏ । ଅନ୍ୟର ସଞ୍ଚିତ ଧନକୁ ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଖାଇବା, ଅନ୍ୟର ଶ୍ରମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କାଳାତିପାତ କରିବା ମନୁଷ୍ୟ ଧର୍ମର ଅନ୍ତରାୟ ମାତ୍ର । ଏଣୁ କବି 'ମଧୁପ'ର ମୁଖରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଅମାନୁଷିକତା ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା—

ମହୁମାଛିମାନେ ମୋହିପରି ଭିକ୍ଷା କରି
ମଧୁ ଧନ ରଖିଥିଲେ ଭଣ୍ଡାରରେ ଭରି,
ମାନବେ ପ୍ରବେଶି ତହିଁ ଲଗାଇ ଅନଳ,
ତଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଗଲେ ସେ ଧନ ସକଳ ।
କୁକାଳ ଆସିଲା ବୋଲି ପାରାବତଗଣ
କୁକୁକୁ କୁକୁକୁ ରବ କଲେ ବିଘୋଷଣ ।

'ପାରିବିତ' ଏଠାରେ କବି ବନ୍ୟ ପାରିବତକୁ ଅର୍ଥାତ୍ କପୋତକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । କାରଣ ବସନ୍ତ ବା ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ କପୋତର କରୁଣ ସ୍ୱନ ଅନେକେ ଶୁଣିଥିବେ । ତା'ର ବାସ୍ତବ ସ୍ୱନ ହେଉଛି କୁଁ କୁଁ—କୁଁ, କୁଁ କୁଁ—କୁଁ । ମାତ୍ର କୁକୁକୁ, କୁକୁକୁ, ନୁହେଁ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସୂକ୍ଷ୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା କବି ବୋଲି ଏହାର ଆମେ ସମାଲୋଚନା କରୁଛୁଁ । ଅନ୍ୟ କବି ପକ୍ଷରେ ଏହା ଅବଶ୍ୟ ଧର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ଏ ସମସ୍ତ ସତ୍ତ୍ୱେ ଯେତେବେଳେ—

ଗୋରୁଏ ପଡ଼ିଲେ ଆଶ୍ରା କରି ତରୁ ତଳ
ଧୀରେ ଧୀରେ କରୁଥାନ୍ତି ରୋମନ୍ଥ କେବଳ
ମାନବ କେ ଆଶ୍ରା କଲି ପ୍ରାସାଦର ଗ୍ରୀଇ,
କେ ଅବା ରହିଲି ନିଜ କୁଟୀରକୁ ଯାଇ;
ପଥିକ ଗୃଳିଲେ ପଥ ଛିନ୍ନ ଧରି କରେ,
ନ ଗଲେ ନ ଚଳେ ବୋଲି ବିଗ୍ଭରି ମନରେ । ପ୍ରଭୃତି

ଆମେ ପାଠ କରୁଁ ସେତେବେଳେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ସହାନୁଭୂତି ଜନ୍ମିଥାଏ ।

ପରିଶେଷରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରି ଈଶ୍ୱରନିର୍ଭର ହୋଇ କବି ଏ କବିତାର ଇତି କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଦେଶରେ ପ୍ରକୃତି କିପରି ନବ ନବ ବେଶରେ ଧରା ପୃଷ୍ଠରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି ତାହା ଦର୍ଶାଇ କବି ଗାଇଛନ୍ତି—

କରି ମହାମହିମଙ୍କ ମହିମା ସ୍ମରଣ
ନିଅ ସେ ମଙ୍ଗଳମୟ ଚରଣେ ଶରଣ ।

କବିଙ୍କର ଏଇ ଈଶ୍ୱର-ନିର୍ଭର ଗୁଣଟି ବାଲ୍ୟାର୍ଜିତ କହିବାକୁ ହେବ । ପିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତି ପ୍ରଭାତରେ ଦର୍ଶନ

ନ କରି କୌଣସି ଦିନ ସେ ଅନ୍ତର୍ଦାହିତ କରିଥିଲେ ଏପରି ନୁହେଁ । ଭକ୍ତିର ଏଇ ସରଳତା କ୍ରମେ ଗମ୍ଭୀର ରେଖା ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଟାଣି ଦେବାରୁ ଏପରି ଲେଖାବଳୀର ସମ୍ଭବ ହେଲା । କବି ନିଜ ଦୈନ୍ୟର କୌଣସି ଚିନ୍ତା ନ କରି ସେଇ ଅମୃତମୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କରୁଣାର ଅମୃତ ଝରଣାରେ ଅବଗାହନ କରି ପାରିଥିଲେ ଓ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର କବିପ୍ରାଣ ତୁଷ୍ଟ ରହିଥିଲା ।

'କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ'ର ଚତୁର୍ଥ କବିତା ହେଉଛି 'ସୋମନାଥ ବିଜୟ' । 'ସୋମନାଥ' ସମ୍ବଲପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର । ଏହାର ପୂର୍ବରେ ବାଲିବନ୍ଧା । ବାଲିବନ୍ଧାରେ ପାଣି ସୋପାନ ପଥ ବାଟେ ଉଠି ଏହି ସୋମନାଥଙ୍କ ଚରଣ ଧୌତ କରୁଅଛି । ଦକ୍ଷିଣରେ ମହାନଦୀ ପ୍ରବାହିତା । ଏ କବିତାରେ କବି ନିଜ କଳ୍ପନାର ସୁନାକାଠିରେ ସମ୍ବଲପୁର ବା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରକୃତି ମହାନଦୀକୁ କପରି ରୂପାୟିତ କରିଅଛନ୍ତି, ଦେଖନ୍ତୁ—

ଦକ୍ଷିଣରେ ମହାନଦୀ ହୁଏ ପ୍ରବାହିତ
ବିଶ୍ୱନାଥ ପାଶେ ଯଥା ସୁର ତରଙ୍ଗିଣୀ,
କିନ୍ତୁ ସେ ଧବଳ ବେଣୀ ବୃନ୍ଦାରେ ଗଣିତ
ଏ ସୁରମ୍ୟ ନୀଳ ବେଣୀ ମାନସ ରଞ୍ଜିନୀ ।

ଏହା 'କଲ୍ଲୋଳିତବୋପୂଲା ଗଙ୍ଗା' ଠାରୁ ବହୁଗୁଣରେ ଚମତ୍କାରିତା ଓ ସରସତା ଆଣୁନାହିଁ କି ? ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା କବି ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମି ଉତ୍କଳ ମହାନଦୀକୁ କପରି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ଦୀପ୍ତ ଜାତୀୟତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ବିକାଶ ଘଟିଛି । ଏହା ପରେ

ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ଚମତ୍କାର କଳ୍ପନା ଓ କବିତ୍ୱର ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାର କଥା—

କାନ୍ଦୁଅଛି ରାଜପୁର କପୋତ ବଦନେ
ବିକଳ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସେ କରି ସକରୁଣ ସ୍ୱର,
ପୂର୍ବ ଗଉରବମାନ ସୁରି ସୁରି ମନେ
ତମ ବ୍ୟାଜେ ଦୁଃଖେ ଭରି ହୃଦୟ-କନ୍ଦର;
ସେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅବରୋଧ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବସନେ
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତନେ ହେଉଥିଲା ଉଦ୍ଭାସିତ,
ତାକୁ ଆଜ ଲୂତା ତନ୍ତୁ ଜାଲ ଢାଙ୍କେ ଘନେ
କରୁଅଛି ଚର୍ମଚଟୀ ମଳ ଦୁର୍ବାସିତ;
ଦେଖ ନାଥ ! ଯାଉଅଛି ଫାଟି ତାର ହୃଦ
ପାଶେ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ତୁମ୍ଭେ ଅନାଥ ସୁହୃଦ ।

କିମ୍ବା—

ପୂର୍ବେ ପଶ୍ଚିମରେ ଥାଇ ରମ୍ୟ ଶ୍ୟାମ ବନ
ଗଗନକୁ ଟେକିଛନ୍ତି ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ଚୂଳ,
ବାଳିବନ୍ଧା ଜଳ ତଳ ପାତାଳ ଭବନ
ମଣ୍ଡୁଛନ୍ତି ନମ୍ର ଶିରେ ଭେଦି ବେନି କୂଳ ।
ହସୁଛନ୍ତି ବେନି ବନ ପରସ୍ପର କରି—
ପ୍ରସାରଣ କରିଛନ୍ତି ଛୁଇଁବାର ଲୋଭେ
ଜଳ ଲଙ୍ଘନରେ ହୋଇଛନ୍ତି ଅଗ୍ରସର,

ନ ପାରି ମାରିବେ ଯେହ୍ନେ ରହିଛନ୍ତି କ୍ଷୋଭେ । ପ୍ରଭୃତି ଲେଖାରୁ କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିର ମହାନତା ଓ ସରସତା ଅବଧାରଣ କରି ହୁଏ । ତଦୁପରି ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ଯଥାଯଥ ଶବ୍ଦ ଦେବାରେ କବିଙ୍କର ପାଟବ ଦେଖନ୍ତୁ—

ମାଙ୍କୁଆଡ଼ମାନେ କୋପ ନଦୀ ଜଳେ ବୁଲି—
ଜାଲି ଜାଲି ବୁଲୁଥିବେ ମଧ୍ୟଗ୍ରାମୀମାନେ;
ବାଲୁକାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଜଳୁଥିବ ଚୁଲ୍ଲୀ,
ଦୂରେ ଦୂରେ ଦିଶୁଥିବ ବହ୍ନି ସାନୁମାନେ ।
ବାଲିରେ ଗାମୁଛା ପାରି ନଗର ନିବାସୀ
ଶୋଇ ବସି କରୁଥିବେ ଘର୍ମ ଉପଶମ;
ଗଳ୍ପ କେଳୁ ସ୍ରୋତେ ମନ ଯାଉଥିବ ଭାସି,
ଜଳଦକୁ ଲୋଡ଼ୁଥିବେ ଚାତକ ଉପମ ।

ଏଇ ଚିତ୍ରର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ସମ୍ବଲପୁରବାସୀଙ୍କୁ ବୁଝି ପାରିବ । ଏପରି ସ୍ୱାଭାବିକତା ଏଥିରେ ଫୁଟିଛି ଯେ ସମ୍ବଲପୁର ମହାନଦୀ ବାଲିରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳର ସେଇ ଦୃଶ୍ୟରାଜି ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଆଖି ଆଗରେ ନାଚି ଯାଉଛି ।

ଏହି ଭଳି ବହୁ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ଏଇ କବିତାର ପଦମାନଙ୍କରୁ ମିଳିବ । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । କବିଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି, କଳାପାଟବ, ରସାଳ-କଳ୍ପନା ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ଏ ସବୁର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଓ ମନୋହାରିତା ଏ କବିତାର ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନକୁ କବି ଯେପରି ରୂପ ଦାନ କରି ପାରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ ଅସାଧାରଣ କବି-ପ୍ରତିଭା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ସପ୍ତମ କବିତା 'ବର୍ଷାଚିତ୍ର'ରେ କବିଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ବର୍ଷା ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାର କଥା—

ନାଟ୍ୟକାର ପରି ଆସି ବରଷା ସମୟ
ଦେଖାଇଲା ଲୋକେ ନବ ନବ ଅଭିନୟ;

କେତେବେଳେ ଏକ ଦିଗୁଁ ଉଠି ନବ ଘନ
ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଢାଙ୍କିଦିଏ ସମସ୍ତ ଗଗନ ।
ଅନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଖର
ଶ୍ୟାମସ୍ନିଗ୍ଧ ପ୍ରାବୃତା ହୋଇଯାଏ ଧରା । ଇତ୍ୟାଦି

ଏଠାରେ କବି ବର୍ଷାକୁ ନାଟ୍ୟକାରରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବା ହେତୁ ତାର ବିଭିନ୍ନ ଅଭିନୟର ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର—

କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରେ ବହେ ଜଳ ଲଙ୍ଘି କୃଷି ବନ୍ଧ,
ପଡ଼ିବୁଁ ଝଡ଼ିଇ କରି ଝର୍ଝର ନିନାଦ,
ଗଜ ଶୁଣ୍ଡ ସମ ଧାରା ଅଟ୍ଟାଳରୁ ଝରେ,
ରୌପ୍ୟତାର ପରି ଗୁଡ଼ୁଁ ପଡ଼େ ଘରେ ଘରେ;
ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀ ବହେ ଖରେ ପ୍ଲାବି ବେନି କୂଳ,
ଉତ୍ପାଟନ କରି ତଟ ବିଟପୀଙ୍କ ମୂଳ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରେ ବର୍ଷାର କିପରି ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ଯଥାବତ୍ ବର୍ଣ୍ଣନ ହୋଇ ପାରିଛି, ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଏ କବିତାର ଗୋଟିଏ ପଦରେ କବି ଗାଇଛନ୍ତି—

ଚାଳେଁ ବସି କାକ କରୁଥାଏ କାଆ କାଆ
ବୋଲୁଥାଏ ପରା ବିଶ୍ୱପିତ "ବାହା ବାହା" ।

ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ କବି ଐଶ୍ୱରିକ ମହିମାକୁ କିପରି ମହିମାନ୍ୱିତ ଓ ମଧୁର କରିଛନ୍ତି, ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର କଥା । ଯେ କୌଣସି କବି ପକ୍ଷରେ ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ମାଳ ମାଳ ପକ୍ୱତାଳ ବୃକ୍ଷରେ ସୁନ୍ଦର
ମସ୍ତକେ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ମାନବଙ୍କୁ ଡର

ଆୟୁ ସ୍ମରଣ ନ କରି ରୁଷ ଗର୍ବ ବହି
କନକ ବରଣ ଜହ୍ନି ଫୁଲ ବିକଶଇ । ପ୍ରଭୃତି ପଦମାନଙ୍କରେ କବିତ୍ୱ ରହିଛି ଓ ସରସତା ରହିଛି । ଏଥିରେ କବି ନିଜ ସରସ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ପରିଶେଷରେ ବର୍ଷାଗର୍ଭିର ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର ଦେଇ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

ହୃଦବନ ଦଗ୍‌ଧ ଯାର ଦୁଃଖ-ଦାବାନଳେ,
ଛଟପଟ ତାର ପ୍ରାଣ-କୁରଙ୍ଗ ବିକଳେ;
ଘୃଣା କରି ନିଦ୍ରା ତାର ନିକଟେ ନ ଯାଏ,
ନିଶି ଭୀଷଣତା ବେଗ ତାହାପାଇଁ ଥାଏ ।

ଏହା କବିଙ୍କ ନିଜ ଘନ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ହୋଇଥାଇ ପାରେ । "ନିଦ୍ରାବିତ ଜୀବଗଣ କଲରବ ନାହିଁ, ରଜନୀ ଗର୍ଜନ ସ୍ରୋତ ଚୂଲେ ଝାଇଁ ଝାଇଁ" କହି ସାରିବା ପରେ କବି ଉପର୍ଯୁକ୍ତ ପଦଦ୍ୱୟ ଗାଇଛନ୍ତି । ଅନୁଭବୀ ନ ହେଲେ ଏପରି ସ୍ୱାଭାବିକତା କିପରି ଫୁଟି ପାରନ୍ତା । କବିର ସ୍ୱୀୟ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ସ୍ୱଭାବତଃ ତା'ର କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ଫୁଟି ଉଠି ଥାଏ । ତାହା ଆଲୋଚନା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । କାହିଁକନା କାବ୍ୟ ବା କବିତା ହେଉଛି କବିର ହୃଦୟ ମୁକୁର । ନିଜ ହୃଦୟର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଏଥିରେହିଁ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେବା ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଘନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଏ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ଧନ ରତ୍ନ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅମର ଓ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଧନରେ ଧନୀ !

ମେହେରଙ୍କର "ମହିମା"

ସ୍ୱର୍ଗତ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଅମାୟିକ, ସରଳ, ଉଦାର, ଉନ୍ନତମନା ତଥା ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଥିବାର ଆମେ ଜାଣୁଁ । ତାଙ୍କର ମଧୁମୟ ବ୍ୟବହାରରେ ଅନେକେ ମୁଗ୍‌ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ କରିବାକୁ ବାରମ୍ବାର ଆସୁଥିଲେ । ଅସାଧାରଣ କବି-ପ୍ରତିଭା ସତ୍ତ୍ୱେଓ କବି ବଡ଼ ବିନୟୀ ଥିଲେ । କବି-ପ୍ରତିଭା, ସୌଜନ୍ୟ ଓ ବିନୟର ମହତ୍ ମିଳନ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ମଧୁର ତ୍ରିବେଣୀର ସଙ୍ଗମ ପରି ହୋଇଥିଲା । ଅପଥା ପ୍ରଶଂସା ତଥା ସ୍ତାବକତାକୁ ସେ ଘୃଣା ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ପର ଜୀବନରେ ମୋହରିର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଅନ୍ୟର ଅଧୀନରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆପଣାର ସ୍ୱାଧୀନ ମତକୁ ସେ କେବେହେଲେ ବର୍ଜନ କରି ନାହାନ୍ତି । ତଦୁପରି ସର୍ବଜନ ବାଞ୍ଛିତ ଓ ସୁଲଭ ଉତ୍କୋଚ ବୃତ୍ତିକୁ ସେ ତାଙ୍କ ଘନ ଜୀବନରେ ଦୃଢ଼ା ଅତିରେ ପଦାଘାତ କରିଛନ୍ତି । ଏଇପରି ତାଙ୍କ ଜୀବନର କେତେକ ଘଟଣାରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉନ୍ନତ ଚରିତ୍ର ମାଧୁରୀ ଆମେ ସହଜରେ ଅବଗତ ହୋଇଥାଉଁ । ସୁତରାଂ ଏଭଳି ମହତ୍ ଚରିତ୍ର କବି "ମହିମା" ଭଳି ଲେଖାରେ ସତ୍ୟର ମହିମାକୁ ଅତି ଉଚ୍ଚ ତଥା ସରସ, ସୁନ୍ଦର, ଲଳିତ କରି ତୋଳିବା ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ । 'ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ପ୍ରକାଶ ପରେ ପରେ 'ମହିମା' ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ କବିଙ୍କ କଳାପାଟବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ସାରିଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ତେଣୁ 'ମହିମା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ଅଭ୍ରାନ୍ତ କବି ପ୍ରତିଭାର ସରସ ରସାଣରେ ରସାଣିତ ।

ଆଲୋଚ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ 'ମହିମା'ର ମହିମା ପ୍ରକଟନ ଏକ ପ୍ରକାର ଅସମ୍ଭବ । 'ମହିମା' ନିଜ ମହିମାରେ ମହିମାନ୍ୱିତ; ତଥାପି ତତ୍ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦି'ପଦ କହିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଯାଉ । ପୁସ୍ତିକାଟିର ଉପକ୍ରମରେ କବି ଗାଇଛନ୍ତି --

ପର ଉପକାର ପୁଣ୍ୟମୟ ବ୍ରତ
ପାଳନ୍ତି ମହତ ଜନ,
ଉର୍ବୀ, ଦିବାକର ପର ଉପକାରେ
ଦିଅନ୍ତି ଶସ୍ୟ କିରଣ ।

ଏ ପଦରେ କବିଙ୍କ ଗମ୍ଭୀର ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ଅନ୍ୟର ଉପକାର କରିବା ହେଉଛି ପବିତ୍ର ବ୍ରତ ଏବଂ ଏହାକୁ ପାଳନ କରିଥାନ୍ତି କେବଳ ମହତ୍ ଲୋକ । ଦୁଇଟି ମହତ୍ ପ୍ରକୃତି ଯାର ତଳେ ଓ ଉପରେ ଜୀବ ଜଗତର ସ୍ଥିତି ସେମାନେ ପ୍ରାଣୀର ଉପକାର ପାଇଁ କିପରି ସତତ ବ୍ୟସ୍ତ, ତାହା ଏହି ପଦରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ଧାରଣ ସର୍ବତୋଭାବେ ନିର୍ଭର କରେ ପୃଥିବୀ ଉପରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ଯେତିକି ଆବଶ୍ୟକ ସେତିକି ପାଉଛି ପୃଥିବୀଠାରୁ । ଏଣୁ ପୃଥିବୀକୁ ସେ 'ମା' ଭାବରେ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଆସୁଛି ଏବଂ ଏଇ ପୃଥିବୀରୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଉଦ୍ଭବ । ତାର ରସ ଓ ସ୍ପର୍ଶରେ ପ୍ରାଣୀ ଜଗତ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଓ ଜୀବିତ । ପ୍ରାଣୀର ସମସ୍ତ ତାଡ଼ନା, ମଳ ମୂତ୍ର ଧାରଣ କରି ଏଇ ପୃଥିବୀ ଯୋଗାଏ ମଧୁର, ପକ୍ୱ ଶସ୍ୟ ସମ୍ଭାର, ଅମୂଲ୍ୟ ମଣି ମୁକ୍ତା । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯାର ତଳେ ପ୍ରାଣୀ ଜଗତର ନିବାସ । ହୁଏତ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସମସ୍ତ ଜଗତ ଅନ୍ଧକାରମୟ ହୁଅନ୍ତା ଓ ପ୍ରାଣୀର ଜୀବନ ଧାରଣ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତା । ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣ ବ୍ୟତିରେକେ ମେଘର

ସଞ୍ଚାର ଅସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା । ତେଣୁ ବର୍ଷା ହୁଅନ୍ତାନି । ତଦୁପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣରେ ବାୟୁ ବିଶୋଧିତ ହେବାଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଣୀକୁ ନିର୍ମଳ ବାୟୁ ମିଳିଥାଏ । ଏଇଭଳି କିରଣ ଦାନରେ ଙ୍କରେ ମହୋପକାର ସାଧନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିଗଣ ପୃଥିବୀ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏମାନେ ଏତାଦୃଶ ମହୋପକାରରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଇ ମଧ ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ଆଶା କରି ନ ଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପରୋପକାରରେ ସର୍ବଦା ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବା କେତେ ମହତ୍ ପ୍ରକୃତି ଦୁଇଟି ନିର୍ବାଚିତ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ଏହା ପରେ କବି କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଅନ୍ୟଠାରୁ କଷ୍ଟ ପାଇ ମଧ ମହତ୍ ଜନ ପରକୁ ଆହ୍ଲାଦ ଦେଇଥାଏ, ଯେପରି ହିମାଳୟର ବରଫ ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣରେ ତରଳ ଶୀତଳ ଜଳ ହୋଇ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଅଧିକନ୍ତୁ ମହତ୍ ଉଚ୍ଚରେ ଥାଇ ମଧ ନମ୍ର ହୋଇଥାଏ, ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଆକାଶରେ ଥାଇ ଛୁଞ୍ଚା ତଳକୁ ମୁହଁ କରିଛନ୍ତି । ତଦୁପରି କବି ଗାଇଛନ୍ତି—

ପରେ ଅପକୃତ ହେଲେହେଁ ମହତ
କରୁଥାନ୍ତି ଉପକାର,
ଘନ ଗ୍ରାସେ ରବି, ରବି କରାକୃଷ୍ଟ
ବାଷ୍ପରେ ଘନ ସଞ୍ଚାର ।

ଏଇ ପଦଟି କବିଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ-ଥିବାର ଆମେ ଜାଣୁଁ । କବି ନିଜ ଜାତି ଓ ସମାଜର ଉନ୍ନତି କଲ୍ପେ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟାଏ ମହାସଭାର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ, ସେ ସମୟରେ ନିଜର ମନ୍ଦବାଞ୍ଛା କରୁଥିବାର ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ମଧ ସାନୁନୟ ସହକାରେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ,

ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଚକ୍ଷୁ ଉନ୍ମିଳିତ ହେଉ—ସତ୍ୟତାଲୋକ ପାଆନ୍ତୁ । ସୁତରାଂ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଜୀବନରେହିଁ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଦଟି ସାଫଲ୍ୟ ଲାଭ କରିଛି । ଏ ପଦରେ କବି କି ଭଳି ମନୋହର ଉପମା ଦ୍ୱାରା ବିଷୟଟିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିବାର କଥା । ମହତ୍ ମାନବ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଅପକୃତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବଦା ସେ ପରୋପକାର ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ, ଯେପରି ମେଘ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଢାଙ୍କି ଦିଏ, କିନ୍ତୁ ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କିରଣଦ୍ୱାରାହିଁ ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଆକାଶକୁ ଉଠି ମେଘର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କି ଚମତ୍କାର ଉପମା ! ପାଠକେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ବେଶ୍ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିବେ । ତା'ପରେ—

ବିପଦ ସାଗରେ ବୁଡ଼ନ୍ତି ମହତ
ବିପନ୍ନ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ,
ତୃଷାତୁର ପାନ୍ଥ ତୃଷା ନାଶେ ପାନ୍ଥ—
ତରୁ ମରୁଭୂମେ ଥାଇ ।

ପାନ୍ଥପାଦପ ନାମକ କଦଳୀ ଗଛ ପରି ଏକ ପ୍ରକାର ଗଛ ମରୁଭୂମିରେ ଜନ୍ମେ । ଏହାର କାଣ୍ଡରେ ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଜଳ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ନିତାନ୍ତ ମରୁ କାନ୍ତାରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଏଇ ପାଦପ ତୃଷାର୍ତ୍ତ ପଥିକର ତୃଷା ନିବାରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସେହିପରି ମହତ୍ ମାନବ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ବିପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ନିଜେ କବି ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କହିଲେ ଚଳେ । କାହାଠାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଉପକାର ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ମେହେର ତାହା ଆଜୀବନ ସ୍ମରଣ ରଖୁଥିଲେ ଓ ସମୟ ପାଇଲେ ବହୁଗୁଣରେ ତାର ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କରିବାକୁ ଭୁଲି ଯାଉ ନ ଥିଲେ । ନୋହିଲେ କି ସ୍ୱର୍ଗତ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଥାନ୍ତେ—

କରିଅଛ ମୋର ଯେତେ ଯେତେ ଉପକାର
ମୋ ହୃଦେ ରହିଛି ସବୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ଗାର ।

× × × ×

ତୁମ୍ଭ ଭାରତର ଗୃହୁ ପତାକା ଜୀବନେ,
ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେଲେ ଧନ୍ୟ ହେବ ଏ ହୀନ ଜୀବନେ ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ଆମର ପ୍ରିୟ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ପାଇ ବହୁ ଗୁଣରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । 'ମହିମା'ର ଅଧିକାଂଶ ପଦରେ କବିଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ଉଠିଛି । ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆମର ଦୃଷ୍ଟିପଥାରୂଢ଼ ହୋଇଥାଏ ।

ମହତ ଜନ୍ମଇ ହୀନ ଗର୍ଭେ ଏହି
ଭବେ ନୁହେଁ ଅସମ୍ଭବ,
ପଙ୍କରୁ କମଳ ଶୁକ୍ତିରୁ ମୌକ୍ତିକ
ହୁଅଇ ସଦା ସମ୍ଭବ ।

'ମହତ ହୀନ ଗର୍ଭରୁ ସୁଦ୍ଧା ଜନ୍ମଲାଭ କରେ—ଏ କଥା ସଂସାରରେ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ'—ଏହି ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ପଙ୍କରୁ ପଦ୍ମ ଯେପରି ଜନ୍ମିଥାଏ ଏବଂ ଶାମୁକାରୁ ମୁକ୍ତାର ଯେ ରୂପେ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ମହତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ନୀଚ ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ତନ୍ତୀକୁଳଜାତ ଗଙ୍ଗାଧର ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କୁଳମଣି ଦାଶଙ୍କ ଭାଷାରେ—"ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେପରି ତନ୍ତୀଜାତିର ମୂର୍ଖତା ଓ ନିର୍ବୋଧତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଗଳ୍ପ

ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସମ୍ବଲପୁରରେ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଆମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେହିପରି ନାନା କଥା ଶୁଣାଯାଏ । ବୋଧହୁଏ ଭଗବାନ ତନ୍ତୀ ଜାତିର ଏହି କଳଙ୍କ କ୍ଷାଳନ ନିମିତ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ନାନା ସଦ୍‌ଗୁଣରେ ବିମଣ୍ଡିତ କରି ଜନ୍ମ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।"

କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଅନେକ ଦିନ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ, ବୈକୁଣ୍ଠ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରି ଆନନ୍ଦ ଉଦ୍‌ବେଗ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସୁଶିକ୍ଷକ ପଣ୍ଡିତ ୰ଘନଶ୍ୟାମ ମିଶ୍ରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରି ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥାନ୍ତି । କାହାର ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କୁ ସେ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଉତ୍ସାହରେ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଏଭଳି ସଦ୍‌ଗୁଣପ୍ରିୟ କବି ଯେ—

"ଆନନ୍ଦ ମନରେ ବୁଲଇ ସୁଜନ
ମହତ ସୁଯଶ ଗାଇ,
ଚନ୍ଦନ ସୌରଭ ବାଣ୍ଟଇ ମଳୟ
ସମୀରଣ ଧୀର ବାହି—" ବୋଲି ଯେ

ଗାଇବୁଲିବେ, ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ଅଛି ? ଯା'ର ଜୀବନରେହିଁ ଏଇ ପଦକ ବାସ୍ତବ ରୂପ ପାଇଛି, ସେଭଳି କବି ଜନତାକୁ ଏଭଳି ଶୀତ ଚନ୍ଦନର ସୌରଭ ବିତରଣ କରିବେ ନାହିଁ ତ ଆଉ କିଏ କରିବ ? ଏଭଳି ଶତ ଶତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତାଙ୍କ ଜୀବନୀ ଏପରି କି ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀରୁ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଏକଦା ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ସହିତ ମେହେର ବାକ୍ୟାଳାପ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଜଣେ ଭିକାରୀ ଆସି ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କୁ ପଇସାଟିଏ ମାଗିଲା । ଭଦ୍ରଲୋକଟି ହଠାତ୍ କହି ଉଠିଲେ—'ମୋ ନିକଟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଇସା ନାହିଁ; ଯା, ଅନ୍ୟ ଆଡ଼େ ଦେଖ୍' । ସେଥିରେ

ମେହେର ବଡ଼ ମର୍ମାହତ ହୋଇ କହିଲେ—"ଆପଣ ତାକୁ ସେପରି କାହିଁକି କହୁଛନ୍ତି ? ସେ'ତ ଦାନ ଧର୍ମ କରିବାର ସୁବିଧା ଆମକୁ ଦେଉଛି -ଏଇ ସୁବିଧାକୁ ଏଡ଼ି ଦେଲେ ଚଳିବ କିପରି ? ଆମେ ତ ବଳାତ୍କାରରେ କୌଣସି ଭିକାରୀକୁ କିଛି ଦେଇ ପାରୁନୁ । ସେ ଯେତେବେଳେ ମାଗୁଛି, ତାକୁ ଫେରାଇ ଦେଲେ ମନୁଷ୍ୟତାର ହାନି ହେବ ସିନା !" ଏତିକି କହି ସେ ନିଜ ହାତରୁ ଦୁଇଟି ପଇସା ଭିକାରୀକୁ ଦେଇଦେଲେ ।

ସେହିଭଳି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ଗୁଣାବଳୀ ଓ ଚରିତ୍ର ମହିମା, 'ମହିମା'ର ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ ବିକଶିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । କବି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୀନ ଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିବାର ଆମେ ଜାଣୁଁ । ମାତ୍ର ଏଇ ଦୈନ୍ୟ-ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଜୀବନରେହିଁ ସେ ସ୍ୱୀୟ ମାନବିକତାକୁ ଯେପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖି ପାରିଛନ୍ତି ତହିଁରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ବରପାଲି ଜମିଦାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ମୋହରିର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଜମିଦାରଙ୍କ ନିକଟରେ ମେହେରଙ୍କର କେତେକ ମାସର ବେତନ ବାକି ଥିଲା । ସେ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ କାଳ ଯାପନ କରି ସୁଦ୍ଧା ଉକ୍ତ ବେତନ ଜମିଦାରଙ୍କୁ ମାଗୁ ନ ଥିଲେ । ଥରେ ଜଣେ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, 'ଆପଣ ଏପରି କଷ୍ଟ ପାଇ ସୁଦ୍ଧା ଜମିଦାରଙ୍କୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ବେତନ ମାଗୁନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ?' ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ମେହେର କହିଥିଲେ, "ସବୁ ଟାଣି ଆଣିବାଟା ଭଲ ନୁହେଁ, କିଛି କିଛି ରହିଥାଉ ।" ଦୁଃଖ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କଷାଘାତ ସହି ମଧ୍ୟ ସେ ଏ କଥା କହି ପାରନ୍ତି !

ଲୋକେ ବୁଦ୍ଧିର ଗରିମାଠାରୁ ହୃଦୟର ଗରିମା ବା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଆଗେ ବୁଝନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖନୀ ଯେପରି ମହତ୍ ଓ ଆଦର୍ଶ, ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ମାଧୁରୀ ତତୋଧିକ କହିଲେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବନାହିଁ ।

ଏଥି ସକାଶେ ଏଇ କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିରେ ମସ୍ତକ ସ୍ୱତଃ ଅବନତ ହୋଇ ପଡ଼େ ।

ବରପାଲିର ତତ୍କାଳୀନ ନୂତନ ଜମିଦାର ୰ଶିକାଯୂତ ଲାଲଙ୍କ ସହିତ ମେହେରଙ୍କ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ—ଉକ୍ତ ଜମିଦାର ମଦ୍ୟପ, ବ୍ୟସନୀ ଓ ବ୍ୟଭିଚାରୀ ଥିଲେ । ମେହେର ତାଙ୍କୁ ସତ୍‌ପଥକୁ ଆଣିବାକୁ ଯାଇ ଶେଷରେ ଅପ୍ରିୟ ପାତ୍ର ହେଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ନାନା ବାଧା ବିପଦର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଏଇ ସମୟରେ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ—"ଆପଣ ଏ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂଜା ପାଇବେ । ଆଉ ଏଇଠି ରହି ଏପରି ଅପଦସ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ?" ମେହେର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଥିଲେ—"ତା' ସତ, ମୁଁ ସିନା ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଯାଇ ସୁଖରେ ରହିବି; କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଆଶ୍ରୟ କରି ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ହେବ ? ଏମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମୁଁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯାଇ ନ ପାରେଁ । ବରଂ ମୋର ମୁଣ୍ଡ ଜମିଦାରଙ୍କ ଗୁଣ୍ଡାର ଠେଙ୍ଗାରେ ଦି'ଫାଳ ହେଉ; ମାତ୍ର ମୁଁ ଅନ୍ୟ କୁଆଡ଼େ ମୋର ଆଶ୍ରିତମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଯିବି ନାହିଁ ।" ଆଶ୍ରିତ-ବତ୍ସଳତାର କି ମହିମାମୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ! ମେହେରଙ୍କ ଠେଲି ଲୁଣ ସଂସାରରେ ଏପରି ଆଦର୍ଶ ମାନବିକତାର ପରିଚୟ ଆମେ ପାଇ-ଥାଉଁ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଯେପରି ଶୋଭାମୟ ମହତ୍ତ୍ୱଜନ ଦକ୍ଷରେ ତାହା ସେହିପରି ଲୋଭମୟ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଏଣୁ କବିଗୁରୁ ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଲେଖିଥିଲେ—"ଆପଣଙ୍କ ଠାରୁ ପତ୍ର ପାଇବା ଓ ଆପଣଙ୍କ ଠାକୁ ପତ୍ର ଲେଖିବା ମୋହର ଜୀବନର ଉପଭୋଗ ବିଶେଷ । ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିଥିବେ—ଆପଣ ସୁକବି ଏବଂ ସୁଲେଖକ—କେବଳ ଏଇକଥା ମନେକରି ମୁଁ ଯେ

ଆପଣଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେଁ, ତାହା ନୁହେଁ । ମୁଁ ଜାଣେ, ଆପଣ ଜଣେ ପବିତ୍ର-ହୃଦୟ ସାଧୁ ପୁରୁଷ । ଆପଣ କେବଳ ମୋହର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆକର୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆନ୍ତରିକ ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି । 'ଅଧୈକତ୍ରିକ୍ ପଦୈକ ହୃକ୍' ସ୍ୱାର୍ଥପର ସଂସାର ଚକ୍ଷୁରେ ଆପଣ ସର୍ବସାମାନ୍ୟ ହେଲେହେଁ ମୋହ ଚକ୍ଷୁରେ ଆପଣଙ୍କ ମୂଲ୍ୟ କୋହିନୁର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ।" କବିଗୁରୁ ରାଧାନାଥ ଅତି ମହତ୍ ଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭଳି ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ର ଓ ମହତ୍ ମାନବକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ । କବିଙ୍କ ନିଜ ଉକ୍ତିରେ—

> ମହତକୁ ଏକା ମହତ ଚିହ୍ନଇ,
> ଇତର ତହିଁକି ଅନ୍ଧ,
> ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଦେଖି ପ୍ରକୃତି ହସଇ,
> ଉଲୂକର ଦୃଷ୍ଟି ବନ୍ଧ ।

ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ଏଇ ସତ୍ୟର ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳୁଛି ତାଙ୍କର ଜୀବନୀରୁ । କବି ଯେପରି ମନୋହର କବି କଳ୍ପନାରେ 'ମହିମା'କୁ ମହିମାନ୍ୱିତ କରିଅଛନ୍ତି, ସେପରି ଉପସଂହାରରେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ଖଟାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଦେଟି ପାଠକଲେ ମନେହୁଏ ଯେପରି ଆଉ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । ଅଳ୍ପ କଥାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ କବିଙ୍କ କଳାପାଟବ, ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ, ଭାଷା ବିଭୂଷା, ଶବ୍ଦ ସୌଷ୍ଠବ ତଥା ଆଦର୍ଶ ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନ ସମସ୍ତ ଯେପରି 'ମହିମା'ରେ ପୁଞ୍ଜିଭୂତ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରିୟରଞ୍ଜଙ୍କ ଭାଷାରେ—'ଓମାରଖୟ୍ୟାମ' ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖି ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଦୈବାତ୍ ଯେବେ କବି ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ବହି

ନ ଲେଖି ଖାଲି ସାନ 'ମହିମା' କବିତାଟି ଲେଖିଥାନ୍ତେ, ସେଥିକରେ ତାଙ୍କର ସରସ ହୃଦୟ ଓ ଉପମାର ଛଟା ପ୍ରକାଶ ପାଇ ତାଙ୍କୁ ଅମର କରି ପାରିଥାନ୍ତା" ।

"ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ"ରେ

କବିତ୍ୱ କଳା

କବିବର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ହେଉଛନ୍ତି 'ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ'ର ପ୍ରଣେତା । ଏହି କାବ୍ୟ ଖଣ୍ଡି କଳେବର ଓ କଳାପାରିବରେ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ଭଳି ସୁବିପୁଳ ଓ ମହାନ୍ ନ ହେଲେହେଁ ହୀନକଳ୍ପ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ କବି-କଳ୍ପନାର ତରଳ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ, ଭାଷା ବିଭବ, ଅଳଙ୍କାର ଋକଚକ୍ୟ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀର ପରିପାଟୀ କମ୍ ନୁହେଁ । ଏହି କାବ୍ୟଟିରେ କବି ମାନବ ପ୍ରାଣର ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା, ବିରହ ମିଳନର ଯେଉଁ ମହିମାମୟ ଚିତ୍ର ଉଠାଇ ପାରିଛନ୍ତି ତାହା ଯେପରି ସ୍ୱାଦ୍ୟ ସେପରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ହୃଦ୍ୟ । କବିଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଅସାଧାରଣ କବି ପ୍ରତିଭା ଓ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣର ବିଳକ୍ଷଣତା ଏଥିରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି ଠିକ୍ ଦିବାଲୋକ ପରି । ଅଳ୍ପ କଥାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ 'ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ' କାବ୍ୟଟିର ଭାଷା ମାର୍ଜିତ, ଭାବ ସୁମଧୁର ଓ

ଗମ୍ଭୀର । ଚିନ୍ତା ତରଙ୍ଗର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ, ସୁଖ ଦୁଃଖର ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର, ପ୍ରାଣର ସ୍ନେହ ଅନୁରାଗ ଯେପରି ସଜୀବ ଫୁଟି ଉଠିଛି ।

ଆମେ ଜାଣୁଁ, କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସାଂସାରିକ ଜୀବନରେ ଅତି ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ କବି-ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନାହିଁ; ହେଲେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ କବିଙ୍କ ଜୀବନ-ଚିତ୍ର ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । କାବ୍ୟ ହେଉଛି କବିର ମାନସ-ଦର୍ପଣ । କବି ଜୀବନର ଯାହା କିଛି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ଓ କଳ୍ପନା ଏହି କାବ୍ୟ-ମୁକୁର ଦେହରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେବାର ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କବିର ଜୀବନୀ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଜାଗାରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ନ ହେଲେ ତା'ର ଉଦ୍ଧାରର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ହେଉଛି ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-କବିତାର ବାସ୍ତବ ଅନୁଶୀଳନ । ଏଥିରେ ସତ୍ୟ ତଥ୍ୟ କବି-ଜୀବନର ବିଚ୍ଛୁରିତ ଚିତ୍ର ଆମକୁ ମିଳି ପାରିବ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅଭିଷେକୋତ୍ସବର ଜୀବନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନ ପରେ କବି ଏଥିରେ ଗାଇଛନ୍ତି—

କେତେ ଶିଶୁ ଯିବା ପାଇଁ କରୁଛନ୍ତି ଅଳି,
କା'ଘରେ ବସନ ପାଇଁ ଲାଗିଅଛି କଳି ।
ଲଭି ଆଶେ ପୁଲକିତ କରି ବଦନ ମଣ୍ଡଳ,
ଦ୍ୱିଜଗଣ ଧାଇଁଛନ୍ତି ହଲାଇ କୁଣ୍ଡଳ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—

ଗୋପବୃନ୍ଦ ଗୋଡ଼ାଇଲେ ଘେନି ଧେନୁପଲ,
ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥାନ୍ତି ବାଛୁରୀ ସକଳ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରେ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି କେତେ ରହସ୍ୟମୟ ବିଶ୍ୱର ନିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଘଟଣାରୁ ବିଷୟ ସଂଗ୍ରହ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରି ପାରିଛି, ତାହା

ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ । ସେହିଭଳି କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଗୃଢ଼ୁଣି ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ ଗମନ ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣରେ ପୁରବାସୀ ଦୁଃଖ ସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହେବା କଥା । ମାତ୍ର ମଣ୍ଡୁ ପକ୍ଷୀଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏଇ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଦ୍ୱାରା ସେ ଯେପରି ଚିତ୍ର ଫୁଟାଇଛନ୍ତି ତାହା ଯେପରି ଉପଭୋଗ୍ୟ ସେପରି କବିତ୍ୱମୟ । ଯଥା :—

ମାର୍ଜାରଏ ଘରେ ଘରେ କଲେ ଘୋର କଳି,
ପୁର ଛାଡ଼ି ରାମ ସଙ୍ଗେ ଯିବାପାଇଁ ଚଳି ।
ତାଙ୍କ କଳି ଶୁଣି ପୋଷା ବିହଙ୍ଗମଗଣ
ବନ ଯିବାପାଇଁ କଲେ ପଥ ଅନ୍ୱେଷଣ ।

ଏଥିରେ କବିଙ୍କ ଛଳରେ କବି କପରି ବିଷୟଟିକୁ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି, ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ ହୁଏନା । "ମାର୍ଜାର କଳହେ" ଅଶୁଭ ସୂଚନା ଆମର ଶାସ୍ତ୍ର କହେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ ଗମନରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ସେହି ଅଶୁଭ ସୂଚନା ଏଥିରେ ପରିସ୍ଫୁଟ । ଏଇ ପଦ ଦ୍ୱୟରେ କପରି ସୁନ୍ଦର 'ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର' ରହିଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ ଗମନ ପରେ କବି ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି ଅଯୋଧ୍ୟାର କରୁଣ ଅବସ୍ଥା । ଏ କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାର କେନ୍ଦ୍ର ହେଲା ଅଯୋଧ୍ୟା । ଅଯୋଧ୍ୟାର ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଉନ୍ନତି ଅବନତି, ସୌଭାଗ୍ୟ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଏଇ ସବୁ ହେଲା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ଉପଜୀବ୍ୟ । ଏଣୁ କାବ୍ୟଟିର ନାମ ସେ 'ଅଯୋଧ୍ୟା ଦୃଶ୍ୟ' ରଖିଛନ୍ତି । ପାଠକ ଏଥିରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଦୃଶ୍ୟହିଁ ନିଜ ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁରେ ପାଠ କରୁଁ କରୁଁ ଦେଖିବେ । ରାମ ବନକୁ ଯାଇ

ଚଉଦ ବର୍ଷ କିପରି ଅତିବାହିତ କଲେ ସେ କଥା ଏଥିର କେନ୍ଦ୍ରବସ୍ତୁ ନୁହେଁ । ସେ ବିଷୟରେ ତ ରାମାୟଣ ମୁଖରି ହୋଇଉଠିଛି । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଏଣୁ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନର ଯୋଗ୍ୟ ବସ୍ତୁ ନିର୍ବାଚନ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହି ସର୍ଗରେ କବି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜନବରର ଓ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଶ୍ରୀହୀନତା । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ପଦରେ କିପରି ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇପାରିଛି ଦେଖନ୍ତୁ—

ରାମ ହେଲେ ବନବାସୀ, ସ୍ୱାମୀ ହେଲେ ନାଶ,
ପୁତ୍ରରହିଁ ଯୋଗୀବେଶ ନନ୍ଦୀଗ୍ରାମେ ବାସ;
ରାଜନବରର ଶତ ଶତ ରାଣୀ ମୁଖେ—
ନିନ୍ଦନ କୈକେୟୀ ରହିଁ ବୁଡ଼ିଗଲି ଦୁଃଖେ ।

ଏଥିରୁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସଂଯତ ଲେଖନୀର ସମ୍ୟକ୍ ଅବଧାରଣା କରିବେ । ଏଣୁ ଅନ୍ୟର ପ୍ରାଣରେ କଷ୍ଟ ଦେଲେ ନିଜର ପ୍ରାଣରେ ତାର ବହୁଗୁଣ କଷ୍ଟ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ—ଏ କଥା ଆଲଙ୍କାରିକ ଛଟାରେ ପ୍ରକାଶ କରି କବି କୈକେୟୀ ପ୍ରତି କହିଛନ୍ତି—

ଲଗାଇଲେ ହୁତାଶନ ପଡ଼ୋଶୀ ଭବନେ,
ନିଜ ଗୃହ ଦହେ ଏହା ନ ଥିଲା ତା' ମନେ ।

ମେହେରୀ-କବି-ପ୍ରତିଭାର ଶିକ୍ଷଣୀୟତା ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ଅନୁମେୟ ।

ଏ କାବ୍ୟରେ ସର୍ବୋପରି ପୁତ୍ର-ବିରହରେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ହୃଦୟ-ଦାହ କିପରି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ତାହା କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ବୁଝିହେବ । ଯୋଗୀ ଭିକାରୀ ଭିକ୍ଷା ପାଇଁ ଆସିଲେ ରାମ ମାତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବନବାସୀ ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କଷ୍ଟ ସ୍ମୃତି କିପରି ପ୍ରବଳତର ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା ତାହା ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ

କବି ଯେପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତହିଁରେ ଚକ୍ଷୁ ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ ହେବାର କଥା । ତଦୁପରି—

ପଚାରନ୍ତି ବାବା, ତୁମ୍ଭେ ବାସ କରି ବନେ,
ଖାଇବାକୁ କି କି ଦ୍ରବ୍ୟ ମିଳଇ କେସନେ ?
ପ୍ରାଣ କି ବଞ୍ଚଇ ବାବା ଫଳ ମୂଳ ଖାଇ,

ତାହାହେଲେ ନଗରକୁ ଆସନ୍ତି କିପାଇଁ ? ପ୍ରଭୃତି ପଦ-ମାନଙ୍କରେ ରାମମାତାଙ୍କର ପୁତ୍ର-ବିରହରେ କିପରି ଯନ୍ତ୍ରଣା ତାହା ସହଜରେ ବୁଝିହେବ । ଏଭଳି ପଚାରିବା ଅର୍ଥ ନିଜ ପୁତ୍ର ରାମ ସେଥିରେ କିପରି ବଞ୍ଚୁଥିବ । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଏପରି ପଚାରିବାରେ କି ଏକ କରୁଣ ମାତୃହୃଦୟର ବିକଳ ବିଧୁର ବିଳାପ ନ ରହିଛି ! ପରେ—

ଛତ୍ର ଉପାନହ ମୃଦୁ ଶୀତହର ବାସ,

ଦିଅନ୍ତି କରାଇ ଆଗେ ଦିବ୍ୟ ଅନ୍ନ ଗ୍ରାସ । ପଦରେ ନିଜ ପୁତ୍ରର ଛତ୍ର ନ ଥିବ, ଉପାନହ ନ ଥିବ, ଶୀତହର ବାସ ନ ଥିବ— ଏ ସବୁ ବନ ଦେଶରେ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ, ସୁତରାଂ ନିଜ ପୁତ୍ରର କଷ୍ଟସ୍ମୃତି ସେତେବେଳେ ରାଣୀ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଅଧିକାର କରି ପକାଏ । ଏଣୁ ନିଜ ପୁତ୍ର ସଦୃଶ ଜ୍ଞାନ କରି ଏମାନଙ୍କୁ ସେ ସବୁ ଆଗେ ଦାନ କରନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଏ ଭଳି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠ କରୁଁ କରୁଁ ପାଠକର ହୃଦ କରୁଣ ରସରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୋଇଯାଏ, ଚକ୍ଷୁ ଅଶ୍ରୁ-ପରିପ୍ଲୁତ ହୁଏ; ପୁଣି କବି-ମହିମାରେ ହୃଦୟ ଫୁଲି ଉଠେ ।

ଏହା ପରେ ରାମମାତାଙ୍କର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାକୁ କବି ନିପୁଣ ଚିତ୍ରକର ଭଳି କିପରି ନିଜ କାବ୍ୟରେ ଫୁଟାଇ ପାରିଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ ଜଣା ପଡ଼େ—

କେବେ ଉପବନେ କେବେ ସରଯୂର କୂଳେ,
ବୁଲି ବୁଲି ତୋଳୁଥାନ୍ତି କୁସୁମ ଆକୁଳେ ।
ପୁଷ୍ପ ତୋଳି ତୋଳି ଯା'ନ୍ତି ବହୁଦୂର ଚାଲି
ରାମ ମୋର ଆସୁଥିବ ଅବା ବୋଲି ଭାଳି ।
ଯେଉଁ ମାର୍ଗେ କରିଥିଲେ ଶ୍ରୀରାମ ଗମନ,
ସେହି ମାର୍ଗ ଦେଖିବାକୁ ସବୁବେଳେ ମନ ।
ନ ଭେଟି କୁମର ପୁଣି ଆସନ୍ତି ଲେଉଟି,
ପାଦପ ମୂଳରେ ବାରମ୍ବାର ବସି ଉଠି ।

ଏ ପଦମାନଙ୍କରେ କି ଭଳି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶିନୀ ଚମତ୍କାରିତା ରହିଛି କବି ପୁତ୍ର-ବିରହ-ବିଧୁରା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ଅନ୍ତରକୁ ସତେ ଯିମିତି ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଛନ୍ତି ! ସର୍ବୋପରି 'ରାମ ଆସୁଥିବ ଭାବି ବହୁଦୂର ଚାଲିଯିବାରେ ରାମମାତାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଫେରିବାବେଳେ ସେହି ଆଶାର ଅଭାବରେ କିପରି ହୀନବଳ ହୋଇ ଗଛ ମୂଳମାନଙ୍କରେ ବସି ଉଠି ଆସି ପହଞ୍ଚୁଥିଲେ' ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଯେ କୌଣସି ମାତୃହୃଦୟ କ୍ରନ୍ଦନ କରି ଉଠିବ । ଏହା ଯେପରି କାରୁଣ୍ୟରସାଶ୍ରିତ, ସେପରି ଜୀବନ୍ତ ଓ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଚିତ୍ର ।

କରୁଣ ରସ ପରିବେଷଣରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଉତ୍କଳରେ ତ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ମାତ୍ର ଏ ସବୁ ଲେଖା ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ । ରାମଙ୍କର ଅଭିଷେକ ଦିନ ଓ ମାସ ଆସିଲେ ସ୍ୱୀୟ ପୁତ୍ରର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସ୍ମରଣ କରି କିପରି ପୁତ୍ରବତ୍ସଳା ରାଣୀ ଶୋକାତୁରା ଓ ବ୍ୟଥିତା ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଁ କରୁଁ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ବିରହ-ବ୍ୟଥିତ ହୃଦୟକୁ

ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ଥୋଇ ଦେଇ କବି ଗାଇଛନ୍ତି—ରାଣୀ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ଖେଦୋକ୍ତିରେ—

ପୂର୍ବ ଜନ୍ମେ କରିଥିଲି କେତେ କେତେ ପାପ,
କା ପୁଅ ଛଡ଼ାଇ ତାକୁ ଦେଇଥିଲି ତାପ ।
ପକ୍ଷୀର ଶାବକ ଅବା ଆଣିଥିଲି ଧରି,
କାନ୍ଦୁଥିଲା ପକ୍ଷିଣୀ ତା କୁମରକୁ ସ୍ମରି ।
କିବା ଗାଈଠାରୁ ଭିନ୍ନ କରିଥିଲି ବତ୍ସ,
ରାବି ରାବି ଫାଟୁଥିଲା ସେ ଗାଈର ବକ୍ଷ ।
ସେ ସବୁ ପାତକ ମୋର ହୋଇଯାଉ ଭୋଗ,
ଥାଉ ରାମଚନ୍ଦ୍ର-ମୁଖ-ଦର୍ଶନର ଯୋଗ ।

ଇତ୍ୟାଦି ପଦ ପାଠ କରୁଁ କରୁଁ କଣ୍ଠ ବାଷ୍ପରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼େ, ଶ୍ରୋତା ଅଶ୍ରୁ ସମ୍ବରଣ ନ କରି ରହି ପାରେ ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ, ପ୍ରାବୃଟରେ—

ବୃଷ୍ଟିଧାରେ ଚଉଦିଗ ଦିଶେ ଅନ୍ଧକାର,
ନ ଦିଶଇ ପାଶେ ଥିବା ତରୁର ଆକାର ।
ତେତେବେଳେ ଦିଶେ ତାଙ୍କ କଳ୍ପନାର ଦେଶେ,
ରାମ'ଚନ୍ଦ୍ର ତରୁ ତଳେ ଯୋଗିବର ବେଶେ ।
ଜାନକୀ ସହିତ ତାଳପତ୍ର ଛତ୍ର ଧରି,
ବୃଷ୍ଟି ଜଳ ସ୍ରୋତେ ପାଦପଦ୍ମ ମଗ୍ନ କରି ।

କିମ୍ବା—

ଦିଗୁଁ ଦିଗନ୍ତର ଭେଦି ଚଳେ ଘଡ଼ଘଡ଼ି,
ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗେ ଉଠୁଥାଏ ଦର୍ଦ୍ଦୁରଙ୍କ ରଡ଼ି ।

ଶିଶୁ ଥାଏ ଭୟେ ମାତୃକୋଳକୁ ଆବରି,
ଘରେ ଜନେ ଲୁଚିଥାନ୍ତି କୁଜଣକୁ ଡରି ।
ସେତେବେଳେ ରାଣୀ ରାମ-ଜନନୀ ହୃଦୟ
ବନେ ବନେ ଭ୍ରମୁଥାଏ ଆକୁଳ ଅଥୟ ।
କେତେବେଳେ ଭେଟେ ରାମେ ପର୍ବତ କନ୍ଦରେ,
କେତେବେଳେ ବନେ ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀର ଭିତରେ ।

ଏହି ପଦମାନଙ୍କରେ ମାତୃହୃଦୟ ଚିତ୍ରଣରେ କବିଙ୍କର ଗଭୀର ପ୍ରବେଶ ଓ ସହୃଦୟତା ପ୍ରଣିଧାନର ବିଷୟ । ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ମାନସ-ଚିତ୍ରଣ କେତେ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ, ଜୀବନ୍ତ ଓ କରୁଣ ହୋଇ ଉଠିଛି !

ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ଏହିପରି କରୁଣ ରସରେ ପାଠକ ହୃଦୟକୁ ଅଭିଭୂତ ଓ ବ୍ୟଥିତ କରି ଦେଇ କବି ତା'ର ଶାନ୍ତିର ଆୟୋଜନ କରିଛନ୍ତି ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ । ଏଥିରେ ରାମ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ବିରହ-ବ୍ୟଥିତ ପ୍ରାଣର ସହିତ ଯେଉଁ ପାଠକ ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ପରିଚିତ, ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ ରାମ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେବାରୁ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ଆନନ୍ଦରେ ପାଠକ ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ନ କରି ରହି ପାରେ ନାହିଁ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର କରୁଣ ରସରେ ପାଠକ ହୃଦୟକୁ ବ୍ୟଥିତ ମଥିତ କରି ଦେବାରେ ଯେପରି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ, ତାକୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ସେପରି କୁଶଳ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ଓ 'ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ'ରେ ଆମେ ପାଇଥାଉଁ ।

ଏହା ବାହାରେ ଏ ସର୍ଗରେ ଭରତଙ୍କର ଭ୍ରାତୃଭକ୍ତି, ରାମଙ୍କର ଗୁଣଗ୍ରାହକତା ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ କିଭଳି ନୈପୁଣ୍ୟ ସହକାରେ ଚିତ୍ରିତ

ହୋଇଅଛି, ତାହା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଯଥା— ଭରତଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ —

ଭରତ ମୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିମାତୃ କୁମର,
ତାଙ୍କ ବନ ନିବାସର କାରଣ ମୁଁ ଘୋର ।
ଛତ୍ର ତଳେ ଦେଖ ରତ୍ନ ପାଦୁକା ରାଜିତ,
ନିତି ନିତି ହେଉଅଛି ଏ ଦାସେ ପୂଜିତ ।
ଏ ଦେଶର ରାଜା ସେହି କୌଶଲ୍ୟା କୁମାର,
କର ମୋତେ ପ୍ରଭୁ ଧନେ ପ୍ରହରୀ ବିଶ୍ବର ।
ଚିତ୍ରକୁଟେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଦେଖି ଯୋଗୀ ବେଶ,
କରିଅଛି ଜଟ ତାଙ୍କ ଦାସ ନିଜ କେଶ ।
ଏଥେ ଦେଖୁଅଛ ଯେତେ ରାଜ କର୍ମଚାରୀ,
ସର୍ବେ ହୋଇଛନ୍ତି ସେହିହେତୁ ଜଟାଧାରୀ । ପ୍ରଭୃତି

ପଦରେ ଭରତଙ୍କର ଭ୍ରାତୃଭକ୍ତି ଅତୁଳନୀୟ । ସେହିପରି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଉକ୍ତିରେ—

ପିତୃ ଆଦେଶରେ ସିନା ମୁହିଁ ଗଲି ବନ,
ମୋ ପାଇଁ ତୋ ଯୋଗୀ ବେଶ ଧନ୍ୟ ଭାଇ ଧନ୍ୟ ।
ରତନ ମୁକୁଟ ଯେଉଁ ଶିରେ ନୁହେ ମନା,
ମୋ ପାଦୁକା ଧରୁ ତହିଁ, ଧନ୍ୟ ମହାମନା । ପଦରେ

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗୁଣଗ୍ରାହକତା ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଏହିଭଳି ରାଣୀ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ପୁତ୍ର ବତ୍ସଳତା, ଭରତଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଭ୍ରାତୃଭକ୍ତି ଓ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପିତୃଭକ୍ତି ତଥା ଗୁଣଗ୍ରାହକତାର ଯେପରି ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇ ପାରିଛି ତାହା କେବଳ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର

କବି ପକ୍ଷରେହିଁ ସମ୍ଭବ । ତଦୁପରି ଏ ସର୍ଗରେ କବିଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ଓ କବି-ପ୍ରତିଭାର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏଥିରେ ଦେଉଛୁ ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ଅଲୌକିକ କବିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଧାରଣା କରି ହେବ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆସିବା ଖବର ପାଇ କୌଶଲ୍ୟା ପଚାରୁଛନ୍ତି—

ବୋଇଲେ ବାବୁ ରେ, ଆସୁଅଛୁ ନା ଲକ୍ଷ୍ମଣ,
କହ ବାବୁ, ଜାନକୀର କୁଶଳ ଲକ୍ଷଣ । ରେ ବାତ୍ସଲ୍ୟର

ଆତୁରତା କପରି ନୈପୁଣ୍ୟ ସହ ଚିତ୍ରିତ, ଅନୁଧାନ କରନ୍ତୁ ।

ଏ କାବ୍ୟର ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ କବିଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତିର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଏଁ । ପୁଷ୍ପକ ରଥ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ପୁରବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ—

କାହିଁ କାହିଁ ବୋଲି ତହିଁ ପଡ଼ିଲା ଚହଳ,
କେ ଦେଖିଲା, କାହା ଦୃଷ୍ଟି ନ ହେଲା ସଫଳ ।
ଯେ ଦେଖିଲା କରି ସେହୁ କର ଉତ୍ତୋଳନ
ଅପରକୁ ସେହି ଦୃଶ୍ୟ କରାଏ ଦର୍ଶନ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର—

ଅଯୋଧ୍ୟାବାସିଏ ଏଣେ କେ ଦେଖଇ ରଥ,
କେବା ବିଭୀଷଣ ମୁଖ ଦର୍ଶନରେ ରତ ।
କେହି ଅବା ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ଲୋଡ଼େ ହୋଇ ବ୍ୟସ୍ତ,
କେ ଅବା ପୁଷ୍ପକ ଛୁଇଁ ଶିରେ ଦିଏ ହସ୍ତ ।
ବୟୋଧିକେ ପ୍ରଶ୍ନ କରି କରି ଶିଶୁଗଣ
ଚିହ୍ନିଲେ କପିନାଗତ ଶ୍ରୀରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ।

ବାଲ୍ୟକାଳୁଁ ରାମ ରୂପ ନ ଥିଲେ ତ ଦେଖି,
ହୃଦପଟେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପେ ଥିଲେ ଲେଖି । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିଭଳି ଚମତ୍କାର ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ସହିତ କବିଙ୍କ କବିଜନୋଚିତ ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶିତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମେ ଏଇ ସବୁଥିରୁ ପାଇଥାଉଁ । ସେହିପରି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରବେଶ ମାନେ—

ସାଗ୍ରହେ ସସ୍ନେହେ ହୋଇ ଅତି ତରତର,
ଆଉଁସିଲେ ମାତାଦ୍ୱୟ ପୁତ୍ର କଳେବର । ପଦରେ

କିଭଳି ସ୍ୱାଭାବିକତା ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ମହିମା ଫୁଟି ଉଠିଛି ତାହା ଚିନ୍ତା କଲେ ସହଜରେ ଜଣା ପଡ଼ିବ । କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଏଭଳି ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସୁଲଭ । ସ୍ଥୂଳତଃ ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ଦିଗରେ ପ୍ରାୟ ସଫଳକାମ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଦୋଷ ରହି ଯାଇଛି, ଯଥା —

ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରେ ସ୍ତବ ପାଠ କଲେ ବନ୍ଦିଗଣ,
ଚନ୍ଦ୍ର ଦରଶନେ କି ସେ ସାଗର ଗର୍ଜନ ।

ତେବେ କବି ଯେ 'ମହିମା'ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଆନନ୍ଦ ବିଷାଦେ ସମ ଭାବେ ଥା'ନ୍ତି
ମହତ ସ୍ୱଭାବ ଧରି,
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଯଥା ନାଚଇ ସାଗର
ଅମାବାସ୍ୟାରେ ସେପରି । ତେବେ ଏଇ ଦୁଇ

ଉକ୍ତିରୁ କବିଙ୍କ କେଉଁ ଉକ୍ତିଟି ସତ୍ୟ ? ଏଥିରେ କବି ନିଜ ମତକୁ

(ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ସାଗର ଗର୍ଜନ) ଗୋଟିକରେ ମଣ୍ଡନ ଓ ଅନ୍ୟଟିରେ ଖଣ୍ଡନ କର ନାହାନ୍ତି କି ?

ପୁନଶ୍ଚ—
ତେଣେ ଭେଦ ରାଜାଙ୍କର ମନ୍ଦୋଦରି ସଦନ,
ଉଠିଲା ରମଣୀ କଣ୍ଠେ ମନ୍ଦୋଦରି ରୋଦନ ।

ଏଭଳି ଆକାଶ ଫଟା କ୍ରନ୍ଦନ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ମୃତ୍ୟୁ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ । ରାମଙ୍କର ବନ ଗମନରେ ସମସ୍ତେ ବିଷାଦିତ ହେବା ଓ ନୀରବରେ ଲୁହ ଗଡ଼ାଇବାରେ ସ୍ୱାଭାବିକତା ରହିଛି; ମାତ୍ର 'ମନ୍ଦୋଦରି ରୋଦନରେ' ନୁହେ ।
ସେହିପରି—

ନ ରହିଲା ରାମର ମାତ୍ର କରେ'ଛନ୍ତି ବହି
ଅନର୍ଗଳ ଅଶ୍ରୁ ଧାର ଯାଉଅଛି ବହି ।

ଏଭଳି ନାରୀସୁଲଭ ଅଶ୍ରୁପାତ ଧୀରୋଦ୍ଧତ ନାୟକ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅଶୋଭନୀୟ ।

ଯଥା :—

ସେହି ଦୁଃଖେ ବୋଧ ହେଲା ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀ,
ଦୁଃଖ ଭଳି କାନ୍ଦିବାକୁ ବସୁ ମୁଖ ଧରି ।
ଅନୁରୂପ ଅଶ୍ରୁ କରି ଅସ୍ତ୍ର ବିସର୍ଜ୍ଜନ,
ମୁଖେ ମସୀ ଘଷି ହେଲା ଆପଣେ ଆପଣ ।

କିମ୍ବା

ଦୁଗ୍ଧ ଦେବାପାଇଁ ଗାଈ ସହିଥାଏ କଷ୍ଟ
ଦୁହିଁଲାରୁ ବାଛୁରୀରେ ନ ଥାଏ ଆକର୍ଷ ।

ଏହାର ପୂର୍ବାପର ସମ୍ବନ୍ଧ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବ ପ୍ରକାଶନରେ ଏହା କପରି ଅସମର୍ଥ । ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଉପମାରେ ମଧ୍ୟ ଅଯୌକ୍ତିକତା ରହି ଯାଇଛି—

ଯଥା :—

କପାଳରେ ଦେଲ ରମ୍ୟ ସିନ୍ଦୂରର ବିନ୍ଦୁ
ଦିଶିଲା ତା ତାରାମୟ ନଭେ ଯଥା ଇନ୍ଦୁ ।

ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣ ବୈଷମ୍ୟ ରହିଛି । ତାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକାଶରେ ଇନ୍ଦୁ (ଚନ୍ଦ୍ର) ର ବର୍ଣ୍ଣ ଲାଲ ନୁହେଁ, ବରଂ ଧଳା । କିନ୍ତୁ ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହିଭଳି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷ ଏହି କାବ୍ୟରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଗୁଣ ସହିତ ତୁଳନା କରାଗଲେ ସେହି ଦୋଷ ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।

ଷଷ୍ଠକାଣ୍ଡରେ ଅଭିଷେକ ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ୍ଦନା ଅତି ମନୋହର ଭାବରେ କବି କରିଛନ୍ତି ।

ଯଥା—

ଜୟ ଦେବ ମନୁବଂଶ-ଅବତଂସ ମଣି
ଜୟ ଜୟ ରଘୁକୁଳ-କମଳ-ତରଣି ।
ଖର-ଦର୍ପହର ହର-ଧନୁ-ବିଭଞ୍ଜନ,
ତାଡ଼କା-ତାଡ଼ିତ-ମୁନି-ମାନସ-ରଞ୍ଜନ ।
ଦୁର୍ଦ୍ଦମ-ଦାନବଦଳ-ଶଲଭ-ଅନଳ,
ସୁହୃଦୟ ସୁହୃଦ୍‌ବର ଧାର୍ମିକର ବଳ ।

ନିଦଶ-ଦ୍ୱିଷଦ୍‌ଦଶ ବଦନ-ମର୍ଦ୍ଦନ,
ଶୁର ସୁର ସୁରପତି ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ବସ୍ତୁବୈଭବ ଓ ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସର କୃତିତ୍ୱ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା ।

ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କ୍ଷୁଦ୍ରାବୟବ ବିଶିଷ୍ଟ କାବ୍ୟ ହେଲେହେଁ କବିତ୍ୱ ମାଧୁରୀ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସ୍ନିଗ୍‌ଧ ଓ ମନୋହର ହୋଇଅଛି । ସ୍ଥୂଳତଃ ଏହି କାବ୍ୟ ଖଣ୍ଡି ପୌରାଣିକ ଆଲେଖ୍ୟର ମନୋହର କାବ୍ୟ କଳା ଚିତ୍ର । ଉତ୍କଳ ବାଣୀ ଭଣ୍ଡାରର ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ । ଏ କାବ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସର୍ଗର କଳ୍ପନା ବିଷୟବସ୍ତୁ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ଓ ଲଳିତ ପଦରାଜି ଧୂପଗନ୍ଧ ତୁଲ୍ୟ ପବିତ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ପରି ମଧୁର ଓ ଲୋଚକ ପରି ନିର୍ମଳ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଆଜି ଇହଲୋକରେ ନାହାନ୍ତି; ମାତ୍ର ଭାବ ସମ୍ପଦରେ ତଥା ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂଯମ ଦ୍ୱାରା ଏ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଯେଉଁ ମହାର୍ଘ ଦାନ ସେ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ଆଜି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତା-ରାଜିର ମାଧୁରୀ ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଅନେକେ ବ୍ୟସ୍ତ । ସମୟ ଆସିବ ଯେତେବେଳେ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାବଳୀର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଓ ପରିଶୀଳନ ହେବ । ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ

"Full many a gem of purest
ray serene.
The dark unfathom's caves
of ocean bear,
Full many a flower is born to
blush unseen,
And waste its sweetness on
the destert air"

ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ହାଣ୍ଡି ଆଉ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ଦିନକୁ ଆମେ ଚୁହିଁ ରହିଲୁଁ ।

ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ର

ପରମ ଶ୍ରଦ୍ଧାସ୍ପଦ ସୁକବି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ମହାଶୟ

ସୁହୃଦ୍‌ବରେଷୁ—

ମହାଶୟ,

ଆପଣଙ୍କର ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ ପଢିବାକୁ ପାଇ ମୁଁ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କଲି । ଆଜ ପାଣ୍ଡୁଲେଖ୍ୟ ପାଇ ମୁଁ ଏକାସନରେ ତାହା ଶେଷ 'କରିଅଛି । ଅମୃତମୟୀ ରାମାୟଣୀ କଥାକୁ ଆପଣ ସ୍ୱୀୟ ଅମୃତମୟୀ ଭାଷାରେ ବିଭୂଷିତ କରି ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ମନ୍ଦିରକୁ ଆଜ ଗୋଟିଏ ରତ୍ନମୟୀ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ମଣ୍ଡି ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ସରଳ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ, କରୁଣରସାର୍ଦ୍ର କବିତାଟି ପାଠ କଲେ ପାଷାଣ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟ ତରଳିଯିବ । କି ଭାଷାର ପ୍ରସାଦ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣରେ, କି ଭାବର ଲାଳିତ୍ୟ ଓ ସ୍ନିଗ୍ଧତାରେ, କି ବର୍ଣ୍ଣନାର ସ୍ୱାଭାବିକତା ଓ ଚିତ୍ରସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଏହା ବାସ୍ତବିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସଂସାରର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇଅଛି ।

ଆଶା କରେଁ, ଆପଣ ଅନେକ ଲେଖା ରଖିଯାଇ ଆପଣଙ୍କ ସ୍ୱାଭାବିକ ଶକ୍ତିର ଯଥାଯଥ ବ୍ୟବହାର କରିବେ ।

ଆପଣଙ୍କର

ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ

"ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ"
ଓ
ମେହେରଙ୍କର ଉଗ୍ର ଜାତୀୟତା

ସ୍ୱଭାବ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ପାଠ କରି କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଲେଖିଥିଲେ, "ସ୍ଥଳରେ ରଚନା ଅତି ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ରଚନା ଏପରି ସୁନ୍ଦର ହୋଇଅଛି ଯେ ତାହା ମହାକବିମାନଙ୍କ ଲେଖାଗତ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ ।" ରାୟ ମହୋଦୟଙ୍କ ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ପରେ ଦୀର୍ଘ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଧିକ ସମୟ ଅତିବାହିତ ହୋଇ ଯାଇଛି ଏବଂ 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ ଆଜିକୁ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀ ହେଲାଣି । ମାତ୍ର ଏ ଅଗ୍ରାହକ ଦେଶରେ ତାର ଯଥାର୍ଥ ଆଲୋଚନା ଏ ଯାଏ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ଗୋଟିଏ ଜାତୀୟତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖା । ଏହା ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ । କଳ୍ପନା ଜଗତରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ କବି ଜନ୍ମଭୂମି ଉତ୍କଳକୁ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ତାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମ ପଦରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଯଥା —

ଜୟ ଗୋ ଉତ୍କଳ- ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏକମାତ୍ର
ସୁନ୍ଦରୀ ତୁ ବସୁଧାରେ,
ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା- ରାଶି ରହିଅଛି
ତୋ ଅଙ୍ଗରେ ଏକାଧାରେ ।

ସୃଷ୍ଟିର ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ଏହି ଛବିଳ ଉତ୍କଳରେ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ହୋଇ ରହିଛି, ଏ କଥା କବି ଖାଲି ପ୍ରଥମ ପଦରେ କହି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି, ବରଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦମାନଙ୍କରେ କବିତ୍ୱ ଯୁକ୍ତିପରଂପରାରେ ତା'ର ପ୍ରମାଣ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ନିଦର୍ଶନ ଦେଖାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖନୀର ଯାଦୁସ୍ପର୍ଶ ଉତ୍କଳର ମୂକ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏଇ ଦିଗରୁ ଅପ୍ରତିହତ ଯେ ଯାହା ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଅବହେଳିତ, ପରିତ୍ୟକ୍ତ, ଅଜ୍ଞାତ, ଧୂଳିବିଲୁଣ୍ଠିତ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉଠାଇ ଆଣି ମେହେର କରିଛନ୍ତି ସରସ, ସୁନ୍ଦର, ସଞ୍ଜୀବିତ ଓ ମହିମିତ । ନିବିଳ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାକୃତିକ କାନନରେ ପଶିଯାଇ ଜଣେ ବାଛି ବାଛି ମନୋହର ପୁଷ୍ପସବୁ ତୋଳି ଆଣିଲା ପରେ ଆଉ ଜଣେ ତହିଁରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଯଦି ସୁନ୍ଦରତର ମଧୁର ତଥା ମନୋମୁଗ୍ଧକର କୁସୁମରାଜି ତୋଳିଆଣି ଆମକୁ ତାର ମାଦକତା, ତାର ମାଧୁରୀ, ତାର ସୁଗନ୍ଧ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରେ ତେବେ ଏଥିରେ ଆମେ କଣ କହିବା ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଯେତେ ଜଟିଳ ଏହାରି ସାହିତ୍ୟିକ ଉତ୍ତର ସେତେ ସରଳ । ଏଇଠାକୁ ଆମେ କହିବା ଆଖିର ଶକ୍ତି, ଦେଖି ଦେଖାଇ ଜାଣିବାର ଗୁଣ, ଅନ୍ୱେଷଣ ଓ ଆହରଣର ପ୍ରବଳ ପ୍ରବୃତ୍ତି—ଅଦମ୍ୟ ଆକାଂକ୍ଷା । କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଯେ କେବଳ ଉତ୍କଳର ପତିତ, ମୃତ, ଧ୍ୱସ୍ତ, ଅପରିଜ୍ଞାତ ପ୍ରକୃତିକୁ କବିତ୍ୱ ସଞ୍ଜୀବନୀ ମନ୍ତ୍ରରେ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିଛନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ, ବରଂ କଳ୍ପନାର ଅନୁରଞ୍ଜନ ଦେଇ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଗୃଢୁରୀରେ, ଭାଷାର ମନୋହାରିତ୍ୱରେ, କାବ୍ୟିକ ଆଲଙ୍କାରିକତାରେ ପ୍ରକାଶର ଅନବଦ୍ୟ ଭଙ୍ଗୀରେ ତଥା ସରସ ସୁନ୍ଦର ଚୟନରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କରିଛନ୍ତି

ରୂପାୟିତ, ମହତ୍, ଉଚ୍ଚସ୍ତରାଶ୍ରିତ, ଝଙ୍କାରିତ, ଶସିତ, ମଧୁର ଓ ମନୋରମ । ଅନେକେ କହି ପାରନ୍ତି ଯେ ଏଥିରେ ମେହେରଙ୍କର କଳ୍ପତରୁ-ବାଦହିଁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି; ମାତ୍ର କବି ପକ୍ଷରେ କଳ୍ପତରୁ-ବାଦର ସାର୍ଥକତା ରହିଛି ସେତିକିବେଳେ ଯେତେବେଳେ କି ତାହା ଦେଶ ଓ ସମାଜକୁ ସୁପ୍ତ ଜାଗ୍ରତ ଉନ୍ମାଦନାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ, ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଓ ମହିମିତ କରି ତୋଳେ । ତେଣୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଶକୁ ଆଗେଇ ନେବାରେ, ଅବସାଦଗ୍ରସ୍ତ ଜାତିର ପ୍ରାଣରେ ଉନ୍ମାଦନାର ଶିହରଣ ଖେଳାଇଦେବାରେ, ହୃତସର୍ବସ୍ୱ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ଓ ସଭ୍ୟତାଲୋକରେ ହସାଇ ଦେବାରେ । ଏ କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର କବିକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ସମ୍ବଲପୁର ନିକଟସ୍ଥ 'ଗୁନ୍‌ଦର୍ହି' ନାମକ ମହାନଦୀର ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡିର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି କିପରି କବିତ୍ୱ ଛଟା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ—

କେମନ୍ତ କୌଶଳେ ଗୋଧୂଳି ମଣ୍ଡଳେ
କାଚ ଖଣ୍ଡେ ଦେଇ ଝରି
ତୋ'ଲାଗି ଥୋଇଛି "ଗୁନ୍‌ଦର୍ହି" ଗର୍ଭେ
ଦିବ୍ୟ ମଥାମଣି ସଞ୍ଜ ।

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିଟି ନିସର୍ଗ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସମ୍ପାଦନୀ, କଳ-କଲ୍ଲୋଳିନୀ, ପୁଣ୍ୟତୋୟା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ଶୋଭିନୀ ପୁଣ୍ୟମୟୀ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ । ପ୍ରକୃତି ବିବିଧ ଉପଚାରରେ କିପରି ଉତ୍କଳ-ମାତାର ଶୋଭା ସମ୍ପାଦନରେ ସତତ ବ୍ୟସ୍ତ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଏପରି କବିତ୍ୱ ଚମତ୍କାରିତା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇ

ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ କବିଙ୍କ ସଙ୍ଗ ପଦମାଧୁରୀର ମାଦକତା ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ଯଥା :—

ଯାମିନୀ କାମିନୀ ପ୍ରିୟସଖୀ ଭାବେ
 କରୁଥାଏ କେତେ ସଜ,
କୋମଳ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ବୋଳି ଦେଉଥାଏ
 ନୀହାର କର୍ପୂର ରଜ ।
କେବେ ବୋଳିଦିଏ ସ୍ନେହବଶେ ଚନ୍ଦ୍ର
 ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଗୁରୁ ଚନ୍ଦନ,
ତିମିର ଛଳରେ ମୃଗମଦ ଘୋରି
 କେବେ କରେ ପ୍ରଲେପନ । ପ୍ରଭୃତି ପଦାବଳୀରେ

କିପରି ପ୍ରସାଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଗୁଣ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇ ମଧୁର ତାନ ତୋଳୁଛି ତାହା ସହୃଦୟ ପାଠକ ମାନେ ଅବଧାରଣ କରି ପାରିବେ ।

ବିଶେଷତଃ କବିଙ୍କର ଜାତୀୟତା ଏ କାବ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ସୃଷ୍ଟିର ସମସ୍ତ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ କବି ଉତ୍କଳ ପ୍ରତି କିପରି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ—

ତୋହୋ ରୂପେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥ
 ଛାଡ଼ି ଦ୍ୱାରବତୀ ପୁରି
କାଳନ୍ଦୀ ତଟ- ବିପିନ ବିହାର-
 ସୁଖ କରି ମନୁ ଦୂରି

ପୂର୍ବାଚଳ ଚୂଳେ ଦିନମଣି ପ୍ରାୟେ
ବିରାଜ କରି ନୀଳାଚଳେ
ପ୍ରେମେ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଛନ୍ତି ତୋତେ
ପ୍ରକାଣ୍ଡ ବାହୁଯୁଗଳେ ।

ପୁନଶ୍ଚ— କାଶୀଧାମ ଛାଡ଼ି ଆସି ତ୍ରିଲୋଚନ
ରହିଲେ ଏକାମ୍ର ବନେ,
ତିନି ଲୋଚନକୁ ତୃପ୍ତ କରୁଛନ୍ତି
ତୋ' ରମ୍ୟ ରୂପ ଦର୍ଶନେ ।
ସେ ବିଶ୍ୱପାବନ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର
ଗମନକୁ ଅନୁସରି
ଜାହ୍ନବୀ ଆସିଲେ କଇତବ ବେଶେ
ଶତଧୋପୀଳା ନାମ ଧରି ।

ବିଶ୍ୱସ୍ରଷ୍ଟା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାରି କରି ସାରିବା ପରେ କବି କପରି ଦେବଦେବ ମହାଦେବଙ୍କୁ ଓ ତତ୍‌ପଶ୍ଚାତ୍ ଜଗତ୍-ପାବନୀ ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅଭିମୁଖକୁ ଟାଣି ଆଣିଛନ୍ତି କଳ୍ପନାର ମଧୁର ଅନୁରଞ୍ଜନରେ । ଖାଲି ସେତିକ ନୁହେଁ, ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମିର ମହତ୍ତ୍ୱ ଆହୁରି ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ପଥେ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ସମଲାଇ ଦେବୀ
ଭାବେ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ,
ସମଲାଇ କରି ଲାଗି ହୃଦହାରି
ଛିଡ଼ି ପଡ଼ିଗଲା ତଳେ ।

ସେହିଠାରେ ଭୂମି ବହାଇଲା ଗମ୍ଭୀର,
ଦେଖି ଖୋଜ ଖୋଜ ହାର
ଖନିତ ବାଲୁକା- ରାଶି ପଡ଼ି ଯହିଁ
ହୋଇଅଛି ସ୍ତୂପାକାର,
ଏବେ ହୀରାକୁଦ ନାମେ ଅଭିହିତ
ହୋଇଅଛି ସେହି ସ୍ଥାନ,
କେତେ ହୀରା ତହୁଁ ପାଇ ତୋ କୂମରେ
ହୋଇଛନ୍ତି ଧନବାନ ।

ଏହି କେତୋଟି ପଦ କପରି କବି-କଳ୍ପନାର ତରଳ ବିଳାସରେ ବିମୂର୍ଚ୍ଛିତ, କପରି ପ୍ରାଣବିମୋହନ ଅଳଙ୍କାରରେ ଅଳଙ୍କୃତ ତାହା କେବଳ ସହୃଦୟ ଗ୍ରାହକର ଉପଭୋଗ୍ୟ । ନ ହେଲେ କି ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଥାନ୍ତେ—ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରେରିତ 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ପାଇ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ । ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ ଆମୂଳ ପାଠ କରିଅଛୁଁ । ଏହାର ଭାଷା ନିତାନ୍ତ ବିଶୁଦ୍ଧ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓ ହୃଦୟଗ୍ରାହିଣୀ ହୋଇଅଛି ।

"ସମଲାଇ କର ଲାଗି ହୃଦ ହାର
ଛିଡ଼ି ପଡ଼ିଗଲା ତଳେ," ଏହିପରି ପ୍ରୟୋଗ-

ଗୁଡ଼ିକ ବାରମ୍ବାର ପାଠ କଲୁଁ ।

ଏହା ପରେ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ମାର୍ଜନାପାଇଁ ଦିଗଙ୍ଗନାଗଣ କପରି ଋତୁପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସତତ ନିରତ ସେ କଥା ବଡ଼ ସରସ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ କବି ଲେଖମାରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଛି । ବର୍ଷା ଦିନରେ ଅସ୍ତୋନ୍ମୁଖ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଏଣେ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ନୀଳ ମେଘ ଘୋଟି ଆସିଲା । ସେହି ମେଘ କୋଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଚିହ୍ନିତ ହେବାହାରୁ

ମେଘାସ୍ଥିତ ପୂର୍ବ ଦିଗ ସପ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ବର୍ଣ୍ଣୋତ୍ସବ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଏ ପାଖେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର କିରଣ ବସ୍ତ୍ର ପରିହିତା ହୋଇ ଓ ମସ୍ତକରେ ରବି-ମଥାମଣି ଯେନି ପ୍ରଶାଚୀ ରମଣୀ ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଛିଡ଼ା ହେଲା । ସୁତରାଂ, ଉଭୟ ଦିଗ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ସକାଶେ ନୃତ୍ୟ କଲେ ଓ ବିହଙ୍ଗମଗଣ ମନୋମୁଗ୍ଧ-କର ରାଗିଣୀରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇଲେ । ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟାଏ ଦିନରେ ପ୍ରଭାତ ସମୟରେ କବି ଦେଖନ୍ତି ତ ସେହି ଦିଗଙ୍ଗନାହିଁୟ ନିଜ ନିଜର ବେଶ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ନୃତ୍ୟ ଦେଖାଇବାପାଇଁ ଛିଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଣୁ କବି ଗାଇ ଉଠିଲେ—

ଏହି ପରକାରେ ବିଶ୍ୱ ଶୋଭାରାଣି
କରୁଛନ୍ତି ତୋତେ ସେବା,
ତୋହୋ ସଙ୍ଗେ ବିଶ୍ୱେ ତୁଳନୀୟ ହେବ
ଭାଗ୍ୟବତୀ ଅଛି କେ ବା ?

ଏଇ ଯେ ଶୋଭା ସମ୍ଭାରର ବର୍ଣ୍ଣନା କବି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଦରେ କରିଛନ୍ତି, ବାସ୍ତବରେ ତାହା ବିଶ୍ୱର ଶୋଭା—କେବଳ ଉତ୍କଳ ବା ଭାରତର ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଏ ରୂପ ଅନବଦ୍ୟ ଶୋଭାରାଣି ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସେବାରେ ଯେ ନିଜ ପ୍ରତି ନିରତ ତାହା ଉତ୍କଳ ପକ୍ଷରେ ନିଶ୍ଚୟ ବହୁ ଗୁଣରେ ଗୌରବାବହ ।

ମୁଁ ଆଗରୁ କହିଛି ଯେ ଏହା ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ କଳ୍ପନା ସୁନ୍ଦରୀ କବିଙ୍କୁ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ ରହସ୍ୟମୟ କଳ୍ପନା ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇ କଳ୍ପପୁରୀରେ ଉପସ୍ଥିତ କରାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ କବି ସେଇଠି ଦେଖନ୍ତି ଏକ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ଦେବୀ

ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତା । ତାଙ୍କର ଅବିରାମ ଅଶ୍ରୁପାତରେ ଧରଣୀ ସିକ୍ତ । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ଏପରି ପରମାସୁନ୍ଦରୀ ରମଣୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେବେଳେ କିଛି କହିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀର ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞତା ଓ ସଂଯମ ଅନୁଧ୍ୟେୟ ।

ଯଥା—

ସୁନ୍ଦରୀ ସମାନ ଉପମା ଦେବାକୁ
ବହୁତ କଲି କଳ୍ପନା,
ମୋହ କଲପିତ ଉପମା ସବୁକୁ
ବଳିଗଲା ବରାନନା ।
ଅତିଶୟ ଉକ୍ତି ଅଲଙ୍କାର ତହିଁ
ଲଗାଇ ବସିଲି ଯେତେ,
ସେ ଅଲଙ୍କାରର ଅଲଙ୍କାର ହୋଇ
ଗଲା ବାଳାମଣି ତେତେ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବହୁ ଗୁଣରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପାଠକର ଅଦୃଷ୍ଟ କୌଣସି ସୁନ୍ଦରୀ ରମଣୀର ରୂପ ଛବି ଗାନ କବିର ପଣ୍ଡଶ୍ରମ ବୋଲି ଆଜିକାଲି କେହି କେହି ବୁଝିଲେଣି । ବାସ୍ତବରେ ସ୍ତ୍ରୀର ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଗୁରୁତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାଠକ ମନରେ କାମାବେଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଛଡ଼ା କବିର କଣ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆଉ ନାହିଁ ? ଏଇ ନାରୀ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନରେ, ଅତିଶୟୋକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ତ୍ରିଲୋକ ବାଟଟିଏ ଫିଟାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି କିଛି ନ ବିଚାରି ଉଣା ଅଧିକେ ତାର ଅନୁସରଣ କଲେ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ, "କବି ରାଧାନାଥ କବିବର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପଦାଙ୍କ

ଅନୁସରଣ କରି ଆଦିରସର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକଟିତ କରିବା ପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୁହଁରେ ବହୁତ କଥା କୁହାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏପରି କି, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟର ତୀବ୍ର କାମାବେଗ ପ୍ରତିରୋଧ କରି ନ ପାରି ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଓ ଅସଂଯତ ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାକୁ କହିଅଛନ୍ତି —

'ରାଜରାଜେଶ୍ୱରୀ ସୁଷମା-
ରାଜ୍ୟେ ତୁହି ସୁନ୍ଦରୀ,
ଛାୟାମୟୀ ଛାୟା ନୁହେଁ ତୋ
ଦାସୀ ପଣକୁ ସରି ।'

ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ କାମାତୁର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏକପତ୍ନୀବ୍ରତ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଭୁଷୁଡ଼ି ଯାଇଛି । କବିବର ରାଧାନାଥ ବହୁତ କଥାରେ ଯେଉଁ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଅଳ୍ପ କଥାରେ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି; ଏହାହିଁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିଶେଷତ୍ୱ ।"

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ଯାଇ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ତଳେ ପକାଇ ଦେବାର ମୋର ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ସମାଲୋଚନାର ଅନୁରୋଧରେହିଁ ଏହା କରିବାକୁ ହେଉଛି । କେହି କେହି କହନ୍ତି ଯେ ତୁଳନା ନ ହେଲେ ସମାଲୋଚନା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ କେହି କହନ୍ତି ଯେ Comparision is always odd." ତେବେ କବିର କାବ୍ୟମୂଲ୍ୟକୁ ଓଜନ କରିବା ପାଇଁ ଏଯାଏ ସେପରି କୌଣସି ମାନଦଣ୍ଡ ବାହାରି ନାହିଁ ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା କି ତାର ସମସ୍ତ କାବ୍ୟମୂଲ୍ୟ ଓଜନ କରାଯାଇ ପାରିବ । ସୁତରାଂ, ଅନେକ ସମୟରେ ତୁଳନାହିଁ ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ସାହିତ୍ୟିକ

ମାନଦଣ୍ଡର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ତେବେ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଗୁଣ ରହିଛି ଯାହା କି ପ୍ରଣିଧାନର ଯୋଗ୍ୟ ।

ଚନ୍ଦ୍ରର ବିଦାୟ କାଳରେ ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତା ରୋହିଣୀର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଅବଲୋକନ କରି କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖନୀ ବହୁପତ୍ନୀକ ପୁରୁଷର ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରି ଗାଇ ଉଠିଛି—

"ଅହୋ କି ନିଷ୍ଠୁର- ହୃଦୟ ଯେ ଜନ
ବହୁ ବାଳା କର ଧରେ,"

ତାଲକୁ ତେଣୁ କହୁଛନ୍ତି—

ଏଣୁ କାମିନୀଏ ନ ବାଞ୍ଛନ୍ତି କେବେ
ବହୁସ୍ତ୍ରୀକ ରାଜବର,
କୁଟୀରକୁ ସୁଖ ମଣୁଥାନ୍ତି ଧରି
ଐକପତ୍ନୀକର କର ।

ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ସୂତ୍ରବାକ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଏଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି ଉଚ୍ଚରେ ସେ କଥା ଆଉ ବୁଝାଇ ଦେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଅନୁଭୂତିର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଓ ସତ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା !

ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ସମସ୍ତ ସୁଖ ଓ ବିଳାସର ଏକମାତ୍ର ସ୍ଥଳୀ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହି ମାଟିର କର୍ମ-କୋଳାହଳମୟ ସଂସାର ସ୍ୱର୍ଗଠାରୁ ମଧ୍ୟ କେଉଁଠି ବହୁଗୁଣରେ ସୁଖକର, ବିଳାସ୍ୟ ଓ ଉପଭୋଗ୍ୟ ତାହା କବି ସୁକ୍ତିପରଂପରାରେ ରୋହିଣୀଙ୍କ ମୁଖରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ କବି ମର୍ତ୍ତ୍ୟ-ଧାମରେ ସ୍ଥାବର ପ୍ରାଣରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମର ଯେ ନିଗୂଢ଼, ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ

ଓ ମଧୁର ସମ୍ପର୍କର ସୂଚନା ଦେଇ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ମେହେରଙ୍କ ଲେଖାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ଯଥା :—

ସ୍ଥାବର ଆଡ଼କୁ ଦେଖ କାନ୍ତ ଥରେ
ଥାଉ ଜଙ୍ଗମର କଥା,
ରସାଳ କୋଳରେ ଆଲିଙ୍ଗିତ ହୋଇ
ରହିଛି ମାଧବୀ ଲତା ।

ପ୍ରେମର ସୁମଧୁର ଓ ମନୋହର ଚିତ୍ରଣରେ ମାଟିର ଏହି ସଂସାରରେ ଏହାଠୁଁ ବଳି ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ମହିମାପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିନ୍ତା ଆମେ ଆଉ କେଉଁଠୁଁ ଆଶା କରିବା ?

ଏହା ପରେ ସମ୍ବଲପୁର, ପାଟଣା, ସୋନପୁର, ବରପାଲି ଓ ଖଡ଼ିଆଲର ଚୌହାନ ନୃପତିଗଣ ଉତ୍କଳରେ ଅନେକ କୀର୍ତ୍ତି କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖାରେ ଏମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରା ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଏଣୁ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପୂଜାରେ ଏମାନେହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଦେଇଥିବା କବି ଗଙ୍ଗାଧର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଯଥା :—

କଟିତଟେ ହେମ ଦାମ ମନୋରମ
ବସନ ଗୁମ୍ଫନେ ରହି ।
ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହେଉଛି ଖଚିତ ରତନ
ତେଜେ ନେବେ ପାପ ଦହି ।

ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ ସ୍ତବ ପାଠ ସମୟରେ ଏହି ରମ୍ୟ କଟିଦାମ ଦେବା ଲୋକର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନ ହେବାରୁ କବି ଖେଦରେ ଗାଇଅଛନ୍ତି—

ରମ୍ୟ କଟିଦାମ ଦେବା ଲୋକ ନାମ
ନ ଶୁଣି ହେଲେଁ ବିକଳ,
ଭାବିଲି ଦାୟକ ଥିଲେହେଁ ଗାୟକ
ନ ଥିଲେ ଦେବା ବିଫଳ ।

ରାଧାନାଥ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ଲେଖି ସେତକ କଥା କହିଛନ୍ତି, ଗଙ୍ଗାଧର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଦରେ ସେତକ କଥା କହିଛନ୍ତି; ମାତ୍ର କଳ୍ପନା ଓ ଚିନ୍ତାର ଉଚ୍ଚତାରେ ସେ ପଦମାନଙ୍କୁ କରିଛନ୍ତି ଅନବଦ୍ୟ ଓ ହୃଦ୍ୟ । ରାଧାନାଥ ମନ୍ତ୍ରପାଠ କରିବାରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଆସି ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କୁ ଏହିପରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନରେନ୍ଦ୍ର ଆସିଲେ
ଘେନି ରତ୍ନମୟ ଛତ୍ର,
କାଞ୍ଚି ଗର୍ବ ଚୂର୍ଣ୍ଣେ ମନା ହୋଇଥିଲା
ସେ ଛତ୍ର ରତନ ପଂକ୍ତି ।

× × ×

ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଦେବ ବିନତ ବଦନେ
ପୃଷ୍ଠଭାଗେ ହୋଇ ଛିଡ଼ା,
ଦେଖାଙ୍କ ରତନ ପଣତ କାନରେ
ଢାଙ୍କୁଥିଲେ ମୁଖ ବ୍ରୀଡ଼ା ।

ପରେ ପରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟର ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାଧର ନିମ୍ନଲିଖିତ ରୂପେ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପୂଜାପୀଠକୁ ଆଣିଛନ୍ତି—

ନନ୍ଦିକା ଆସିଲା କଣ୍ଟକିତ ପଥେ
ଲକ୍ଷ୍ମା ଉପାନହ ପଦେ
ଉପାଶ୍ଚନ ରୂପେ ଜୈନମଣି ଧରି
ନବ ପ୍ରେମ ଗଦଗଦେ ।

ଏହି ପଦଟିକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରୀ' କାବ୍ୟର 'ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶ' କୁହାଯାଇପାରେ । ଉଲ୍ଲିଖିତ ପଦଟିରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଛି, ବୋଧ ହୁଏ 'ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରୀ' କାବ୍ୟରେ ତା'ଠୁଁ ଅଧିକ କିଛି ଆଉ ନ ଥିବ । ତା' ପରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

କୌଶଲ୍ୟା ଆସିଲା ମୁଖ ଢାଙ୍କି ବାସେ,
କଟୀର କରେ ପାର୍ବଣୀ,
ଥିଲେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ଶୁଦ୍ଧ-
ତାର ସମ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମତୀ ।

ସମଗ୍ର 'ପାର୍ବଣୀ' କାବ୍ୟର ଏହାହିଁ ଉପଜୀବ୍ୟ ବିଷୟ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଖଣ୍ଡେ କାବ୍ୟର ବିଷୟ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସିଦ୍ଧ ଚିତ୍ରପ୍ରଜ୍ଞ ଲେଖନୀ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପଦରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛି ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର ଭାବର ସମନ୍ୱୟରେ । ବିଶେଷତଃ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା' କାବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ—

ନବୀନ ରବିଙ୍କ ଗାଢ଼ ଅନୁରାଗ
ପେଷଣେ ଚରଣ ତଳ—
ରଙ୍ଗ ହୋଇଥିଲା, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ସତୀ
ଆସିଲେ ହୋଇ ଚଞ୍ଚଳ ।

ପଦଟିର ଭାଗବତ ମାଧୁରୀ ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଦ୍ୟ ଓ ହୃଦ୍ୟ । ମେହେରଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ମୁଗ୍ଧ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ଏଇଠି । ଏକପକ୍ଷରେ ନୂତନ ରବିଙ୍କ ନିବିଡ଼ ଅନୁରାଗକୁ ପାଦରେ ଦଳିଦେବା ଦ୍ୱାରା ସତୀ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ପଦତଳ

ଏ ସ୍ଥଳରେ କବି ନିଜ ଜନ୍ମପୀଠର ଗୌରବ ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ସମ୍ବଲପୁରର କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜା ବା ତାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିରାଜି କିମ୍ବା ହୀରାଖଣ୍ଡର ମନୋଜ୍ଞ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀର କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣନ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ କୌଣସି ଭାବରେ ଅଭିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ବୋଧହୁଏ ଏ ଅପରୂପ ଦୃଶ୍ୟରାଜି ବା ଏ ସ୍ଥଳର କୀର୍ତ୍ତିଶ୍ୱରମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିମାନ ତାଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରେ ପଡ଼ି ନ ଥିବ ବା ସେ ଏ ସବୁ ଜାଣି ନ ଥିବେ । ନୋହିଲେ ନୃସିଂହନାଥ ଭଳି ସହସ୍ର ପ୍ରପାତର ବହୁଦୂର ବ୍ୟାପୀ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଶୋଭା ସମ୍ଭାର ଆଜି ଅଜ୍ଞାତ, ଅନାଦୃତ ହୋଇ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା । ଯାହା ହେଉ, ସୁଖର କଥା ଯେ ଆଜି ସ୍ୱଭାବକବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ମଧୁମୟ ଲେଖନୀର ସାରସ୍ୱତ ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବରେ ବୋଡ଼ାସମ୍ବରର ଝରଣିରାଜି, ଚନ୍ଦ୍ରାପୁଲାର ସୁରମ୍ୟ ବକ୍ଷ, ପବିତ୍ର ନରସିଂହନାଥର ନିକୁଞ୍ଜରାଜି, ନାଗରା ଜମିଦାରୀସ୍ଥିତ ବେଦବ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତିର ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ ଆଜି ସଜୀବିତ, ଶୋଭିତ ଓ ଗୌରବାନ୍ୱିତ । କାରଣ, କେବଳ 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର —

ଉଭା ଥିଲେ ହରି- ଶଙ୍କର ସହିତ
ନରସିଂହନାଥ ଦ୍ୱାରେ,
ଅଭିଷେକ ଯଥା- କାଳେ କରିବାକୁ
ପବିତ୍ର ସହସ୍ରଧାରେ ।
ଗହଣେ ତାଙ୍କର ଥିଲେ ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ
ଭୁଙ୍ଗ ଘନ ବନଶ୍ରେଣୀ,
ଫୁଲ୍ଲ ନାଗେଶ୍ୱର ସୁମନ ସୁନ୍ଦର
ସୁପକ୍ୱ ନାରଙ୍ଗ ଘେନି ।

ସେହିପରି —

ବୁଢ଼ାରଜା ଗଙ୍ଗ- ଶିଉଳି ସ୍ତବକ
ହସ୍ତରେ ଚହିଁ ଥିବାର
ଦେଖି, ଗାଢ଼ ପ୍ରେମ- ପୂରିତ ଲୋଚନେ
ନିରେଖିଲେ ବାରମ୍ବାର ।

ବା

ମୋତିଝରଣର ମୋତିମାଳ-ରୂପୀ
ଆମଳକୀ ଫଳମାଳ,
ଉପହାର ଯେନ ଉଭା ହୋଇଥିଲେ
ଭୁଙ୍ଗ ଭୁଙ୍ଗ ବହୁ ଶାଳ । ପ୍ରଭୃତି ପଦଗୁଡ଼ିକ

ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ପାଠ କଲେ ଏ ଉକ୍ତି ଆହୁରି ବହୁଭାବରେ ସହୃଦୟ ପାଠକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇ ପାରେ । "ଦେଖି, ଗାଢ଼ ପ୍ରେମପୂରିତ ଲୋଚନେ ନିରେଖିଲେ ବାରମ୍ବାର" ଉକ୍ତିଟି ଅନୁଧେୟ ।

ଉତ୍କଳ ମାତାର ମୀରଜନା ସକାଶେ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତି ଯେତେବେଳେ ଆସି ପ୍ରବେଶ କରୁଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସମ୍ବଲପୁରର କ୍ଷୁଦ୍ର ମହତ୍ ବିଶିଷ୍ଟ ଗିରି ନଦୀର ପ୍ରାକୃତିକ ଆଗମନ କବି ଯେପରି କବିତ୍ୱଛଟାରେ କରାଇଛନ୍ତି ତାହା ଏକାନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରି ନପାରି ସେପରି ଦୁଇ ତିନୋଟି ପଦର ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛୁଁ —

ଉତ୍ସବ ଦର୍ଶନ ଛଳେ ଦୂରେ ମନେ !
ମନେ ନାଚୁଥିଲା 'ଇବ',
ସୁନ୍ଦର ଶ୍ୟାମଳ ଝୀନ ବସନରେ
ଘୋଡ଼ାଇ ମୁଖଗ୍ରୀବ ।
'ଅଙ୍ଗ' ଧାଇଁଥିଲା ନୃତ୍ୟ-ମଣ୍ଡଳୀକି
'ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା' କରି ମନା,
କର୍ଣ୍ଣେ ମୁଖ ଦେଇ କହିଦେଲା, "ହୋଇ-
ନାହିଁ ନୃତ୍ୟ-ବିଚକ୍ଷଣା ।"
ଅଲକ୍ଷରେ 'ତେଲ' ଥାଇ ନ ପାରିଲା
ଲାସ୍ୟବିଳାସିନୀ ଯଶ,
କିନ୍ତୁ ହୃଦୟରେ ବହୁଥିଲା ତାର
ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ରସ ।

ପୁଣି —

ଅଲକ୍ଷରେ ଖରେ ଆସି ସେ ପାଖରେ
ନୃତ୍ୟ କଲା 'ଖରଖସ୍ରା',
'ହରଡ଼' ହରଷେ ହରବର ହୋଇ
ଧାଇଁଥିଲା 'ବାଣୀ' ଧରି । ପ୍ରଭୃତି ପଦଗୁଡ଼ିକ କିପରି ସରସ କବି କଳ୍ପନାରେ ରସବନ୍ତ, ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଓ ମଧୁର ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ତା'ପରେ ଏହି କଳ୍ପନା କବି କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅନୁରୋଧରେ କରି ନାହାନ୍ତି, ବରଂ କରିଛନ୍ତି ସତ୍ୟତାର ଅନୁରୋଧରେ । "ହରଡ଼ ହରଷେ ହରବର ହୋଇ ଧାଇଁଥିଲା 'ବାଣୀ' ଧରି" ପାଦରେ କବିଦୃଷ୍ଟିର ସାର୍ଥକତାହିଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କାରଣ, ବାସ୍ତବରେ 'ହରଡ଼' ନଦୀ କ୍ଷିପ୍ରସ୍ରୋତା ।

ଶେଷରେ କବି ଏହି ଓଡ଼ଶାକୁ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ, କବି, ଦେବଦେବୀ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କର ଲୀଳାସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ବ୍ୟାସ ପରାଶର ଗୌତମ ଭାର୍ଗବ
ସହିତ ମୁନୀନ୍ଦ୍ର ଗଣ
ଆସି ଉଚ୍ଚସ୍ୱରେ "ଜୟ ଉତ୍କଳ—
ଲକ୍ଷ୍ମୀ" କଲେ ଉଚ୍ଚାରଣ ।
ଅଶୋକ ପରଶ- ନାଥ ବାନା ଧରି
ବୌଦ୍ଧ ଜୈନ ଦଳ ଦଳ
ଉଚ୍ଚସ୍ୱରେ ଜୟ— ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଦେ ଦେଲେ
କମ୍ପାଇ ନଭୋମଣ୍ଡଳ ।
ବିବିଧ ଆକାରେ ଚିତା କାଟି ଶିରେ
ବୈଷ୍ଣବମଣ୍ଡଳୀ କାହିଁ
ଖୋଳ କରତାଳ ନାଦେ ନୃତ୍ୟ କଲେ
'ଜୟ ଜୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ଗାଇ ।

ଏହା ପରେ, ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ କବିମଣ୍ଡଳୀଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଗର ଶ୍ୱେତପୁଷ୍ପ-ରଚିତ ବିମାନରେ ଜଣେ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଅମର ବପୁ ସଦୃଶ ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ" "ବଳରାମ ଦାସ"
କରଣ "କୃଷ୍ଣଚରଣ"
ନାମ ଦେଖି ତହିଁ ଆନନ୍ଦେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ
ହେଲା ମୋ ନୟନ ମନ ।

ପୁଣି ପାଠ କଲି "ରାଜା କୃଷ୍ଣସିଂହ"
ସ୍ମୃତି "ସାରଳା ଦାସ",
"ଧନକୃଷ୍ଣ ଦାସ" "ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଂଜ"
ନାମ ହେଲା ସୁପ୍ରକାଶ ।
କରଣୀ ଅକ୍ଷରେ ଥିଲା "ଅଭିମନ୍ୟୁ-
ସାମନ୍ତ ସିଂହାର" ନାମ,
କେତନେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କ
ଯୁଗ୍ମମୂର୍ତ୍ତି ରାଧାଶ୍ୟାମ । ପ୍ରଭୃତି କବିସାରବା

ପରେ କବିଙ୍କର କାବ୍ୟ ପରିସମାପ୍ତି ପଦଦ୍ୱୟ ଯେପରି ଚିନ୍ତାଶୀଳତାର ପରିଚୟ ଦିଏ ସେହିପରି ପ୍ରାଣକୁ ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆନନ୍ଦରେ ମଜାଇ ଦେଇ କାବ୍ୟିକ ମହିମାରେ ହୃଦୟକୁ ପୁଲକପ୍ଲାବିତ କରେ । ଯଥା—

ବହୁ ରଥ ଥିଲା ଚହ୍ନିବାକୁ ସବୁ,
ହେଉଥିଲା ତରତର;
ରୁଦ୍ଧ କରିଦେଲା ନୟନ ଯୁଗଳ
ଆନନ୍ଦ ଲୋତକ ଝର ।
ସେ ଝରେ ପ୍ଲାବିତ ହେଲା ବକ୍ଷସ୍ଥଳ
ପ୍ରାଣ ହେଲା ପୁଲକିତ,
ମନେ ହେଲା ଚହ୍ନି ନଶ୍ଚୁ ନାକ ଯାଏ
ହୋଇଅଛୁ ନିମଜ୍ଜିତ ।

ବେଶ୍, ଏହି ଭାବରେ କବି କାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟାଇ ଅଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଏହି ସମାପ୍ତି ଘଟନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଆହୁରି କିଛି ଉତ୍କଳର ଦର୍ଶନୀୟ, କାର୍ତ୍ତିନୀୟ ଓ

ଶୋଭମୟୀ ସ୍ଥଳୀର ମହିମା ଓ ଗୌରବ ବର୍ଣ୍ଣମୟ ଥିଲା; ମାତ୍ର ଭାବା-ବେଗରେ ଅଧୀର ଆନନ୍ଦରେ ଜନ୍ମଭୂମିର ଏତାଦୃଶ ମହା-ମହିମାରେ କବି ଏକବାରେ ବିଭୋର, ଆତ୍ମହରା ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଅବସର ମିଳି ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ଆନନ୍ଦରେ ସାଧାରଣ ଶୋଭା ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ମନୁଷ୍ୟ ତାର ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବାକୁ ଭାଷା ପାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଅପାର ଆନନ୍ଦ, ଅପାର ଶୋଭା ସମ୍ପଦରେ ମନୁଷ୍ୟର ଭାଷା ଦୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରେ, ବାକ୍‌ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଘଟେ ନାହିଁ, ପ୍ରାଣ ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ରସସାଗରରେ ବୁଡ଼ିଯାଏ । ଏ ସ୍ଥଳରେ କବିପ୍ରାଣ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ତାହାହିଁ ହୋଇଛି ।

କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଯେ କିପରି ଜଣେ ଜାତୀୟ କବି ଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଭାରତୀ-ଭାବନା', 'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳି', 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ କବିତା ପ୍ରତି ବିହଙ୍ଗାବଲୋକନ କଲେ ଜଣାଯାଏ । ସାରଳା ଅନୁକରଣରେ ରାଧାନାଥ 'ମହାଯାତ୍ରା'ରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାଭିମୁଖୀ କରାଇ ପାରିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଜାତୀୟ କବି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଗାନରେ କେହି କେହି ରତଜିହ୍ୱ । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ରେ ବିଶ୍ୱସ୍ରଷ୍ଟା ଜଗନ୍ନାଥ, ଦେବ ଦେବ ମହାଦେବ, ରଜନୀକର ଚନ୍ଦ୍ର, ଦୈତ୍ୟଗୁରୁ ଶୁକ୍ର, ପବିତ୍ର ସଲିଳା ଜାହ୍ନବୀ, ଛାୟାକାନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଦେବଗୁରୁ ବୃହସ୍ପତି ପ୍ରଭୃତି ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଖାଲି ଯେ ଓଡ଼ିଶାଭିମୁଖୀ କରାଇନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହିଛନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ, ବରଂ କବି କଳ୍ପନାର ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟ ଓ ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ମମତା ନେଇ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକବାରେ ଉତ୍କଳୀୟ କରିଦେଇ ଶେଷରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ ଓ ପୁଣ୍ୟର ପୀଠ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ବାହାରେ, ବେଦବ୍ୟାସ, ଗୌତମ, ଭାର୍ଗବ, ପରାଶର ପ୍ରଭୃତି ମୁନୀନ୍ଦ୍ରମାନଙ୍କୁମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ

ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଜାତୀୟ କବି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଗଲେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ଜାତୀୟ କବିବର ବୋଲି କହିବାରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନ ଥାଇ ପାରେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାମାନଙ୍କରେ ଅନେକ ମହାକବିମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଗୁଣ-ଗୁଡିକ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀର ମାଧୁରୀକୁ ବହୁଗୁଣରେ ମଧୁମୟ, ମନୋହର ଓ ଉପଭୋଗ୍ୟ ତଥା ହୃଦ୍ୟ କରି ଦେଇଛି ।

ମୂଳତଃ, 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' କବି କଳ୍ପନାର ତରଳ ବିଳାସରେ ଲୀଳାୟିତ, ଜାତୀୟତାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଓ ଓ କବି- ପ୍ରତିଭାର ମନୋଜ୍ଞ ଉପାଦାନରେ ଉଜ୍ଜୀବିତ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ଉତ୍କଳ ଆଜିର ଏ ଅବସାଦଗ୍ରସ୍ତ, ଧ୍ୱସ୍ତ, ଜୀବନ୍ମୃତ, ସର୍ବହରା ଉତ୍କଳ ନୁହେଁ । ସେ ଉତ୍କଳ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର, ସୁଖକର ଓ ମନୋହର । କଳ୍ପନାର ମଧୁର ପ୍ରକାଶରେ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ସ୍ୱର୍ଗଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଗରୀୟସୀ କରିଦେଇ କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ଚିରକାଳ ସକାଶେ ଯଶଃ ଶରୀରରେ ଅମର ରହିଲେ ।

ଲୋକେ ତିଳକୁ ତାଳ କରି କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ପାଠକେ, ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ଓ କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ମୁଁ ତାଳକୁ ତିଳ ସୁଦ୍ଧା କରି ପାରି ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ଯେ କିପରି ଜାତି ଓ ଦେଶର ନମସ୍ୟ ଓ ଉପାସ୍ୟ ତାହା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାର ବାସ୍ତବ ଆଲୋଚନା ହେଲେ ଯାଇ ଏ ଦେଶ ଜାଣିବାରେ ସମର୍ଥ ହେବ ।

'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ'ର

କେତୋଟି ପୁଷ୍ପ

ସ୍ୱଭାବତଃ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କ ଛଡ଼ା କୁସୁମ ଲୋକେ ଆଗ୍ରହ ତଥା ଭକ୍ତିଦଦଗଦ ପ୍ରାଣରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି—ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ମଙ୍ଗଳର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ବୋଲି । ସେହି ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ମୁଁ ଆଜି 'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦି'ପଦ କହିବାକୁ ଯାଉଛି । ସ୍ୱଭାବ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କ ମାନସ-ଉଦ୍ୟାନରୁ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କବିତା-କୁସୁମରେ ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ପୂଜା କରିଛନ୍ତି ଓ ସେହି ପୂଜାରେ ଦେବୀ ବୀଣାପାଣି ଆପ୍ୟାୟିତା ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ମାନସ-ପୁତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି—ଏ କଥା ସ୍ୱୀକାର ନ କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ମାତ୍ର ସାର ହେବ ସିନା ! ସୁତରାଂ ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କ ପୂଜାରେ ନିୟୋଜିତ ସେହି ଛଡ଼ା କୁସୁମର ମୂଲ୍ୟ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ବୁଝିବାର ଶକ୍ତି ମୋର ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ମସ୍ତକରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଆଗ୍ରହ ଓ ଭକ୍ତି ମୋର ଆସିଛି—ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଜି 'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ'ର କେତୋଟି ପୁଷ୍ପ ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛି ।

ଏ ପୁସ୍ତକରେ ମେହେରଙ୍କ ହୃଦୟର ବିଭିନ୍ନ ସମୟର ଚିନ୍ତାରାଶି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଏଥିରୁ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପିବା ଯେ ମହତ୍ ମାନବ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ କିପରି ଉଚ୍ଚ ଚିନ୍ତା କରିଥାନ୍ତି ।

ମେହେର ଥିଲେ ଆଶାବାଦୀ । ବିଷୟ ବିଷ କିପରି ଠିକ୍, ତାହା ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେହେଁ ବିଶ୍ୱର ଜଗତକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ପ୍ରଦାନ କରି କହି ଯାଇଅଛନ୍ତି—

ବିଶ୍ୱ ଦେଖି ମଧୁମୟ ରେ ଜୀବନ,
ବିଶ୍ୱ ଦେଖି ମଧୁମୟ

× × × × ×

ହେଲେହେଁ ତୁ ସାନ କରୁଣା ନିଧାନ
ରାଜ୍ୟରେ କରିଛୁ ବାସ,
ବଢ଼ାଇଲେ କର ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମର
ଲଭେ ନ ହେବୁ ନିରାଶ ରେ ଜୀବନ ।

ଏହି ଉକ୍ତିରୁ କବି କିପରି ଆଶାପୂର୍ଣ୍ଣ ନେତ୍ରରେ ଜଗତଙ୍କୁ ଦେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଏତାଦୃଶ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଆଶାର ଅମୃତ-ବାଣୀ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ବିରଳ ପ୍ରାପ୍ୟ ।

ମେହେର ନୃସିଂହନାଥର ଝରଣିରାଜି ଅତିକ୍ରମ କରି ହରି-ଶଙ୍କର ଯିବା ପଥରେ ଏ କବିତାଟି ସ୍ୱତଃ ତାଙ୍କ ମନରେ ଜାତ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଯେଉଁମାନେ ନୃସିଂହନାଥର ନିରନ୍ତ ଝରଝର ନିର୍ଝରରାଜି ଅତିକ୍ରମ କରି ହରିଶଙ୍କର ଯାଇଥିବେ ଓ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ଦର୍ଶନରେ ଭାବାନ୍ତର ଜାତ ହେବା ଭଳି ହୃଦୟ ଅଛି ଏ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ସେମାନେହିଁ ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ।

ଗିରି-ଝର ପ୍ରତି ଉଚେ କଲେ ଗତି
ପାଇବୁ କରୁଣାଚଳରେ ଜୀବନ ।
ମଧୁର ଝରଣ କରିବ ହରଣ
ତୋ ପାପ ମରଣ ଭୟରେ ଜୀବନ ।

ପ୍ରଭୃତି ପଂକ୍ତିମାନଙ୍କରୁ ଏହା ଅନୁମିତ ହୋଇଥାଏ । ମେହେର ପଦ୍ମପୁର ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ବହୁବାର ନୃସିଂହନାଥ

ଯାଇଛନ୍ତି ଓ ନିଜେ ଲେଖକ ମଧ୍ୟ ନୃସିଂହନାଥ ଝରଣିଗଳ ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ସ୍ୱତଃ 'ମଧୁମୟ' କବିତା ପଂକ୍ତିଚୟ ମନେ କରିଛୁ ବୋଲି ଏ ଅନୁଭୂତି ।

ଏହା ପରେ ପରମ୍ପରା ପ୍ରଚଳିତ ନୀତିବାକ୍ୟରୁ ମେହେର କିଭଳି ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରି ଉଚ୍ଚାଦର୍ଶ ଦେଖାଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ— ଲୋକେ ସ୍ୱଭାବତଃ ଖଣ୍ଡ, ଅଭିମାନୀ, ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦା କରିଥାନ୍ତି ଓ ନୀତି ବାକ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏମାନେ ନିନ୍ଦାର ସାମଗ୍ରୀ । କିନ୍ତୁ ମେହେର ସେହି ନୀତିର ଲଙ୍ଘନ କରି କିପରି ଉଚ୍ଚାଦର୍ଶ ଥୋଇଛନ୍ତି, ତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ଯଥା—

ନିଜେ ଖଟିଣ ନ ପାରେ କୃପଣ
ଖଟେଇ ନଅନ୍ତି ବଳେ ତାର ଧନ ।
ଖଣ୍ଡ ହେଲେହେଁ ସେ ଲୋକ ପ୍ରଧାନ
କରି ପାରେ ଯେ ଅନ୍ୟକୁ ପ୍ରଦାନ । (ବର୍ଷା ଋତୁ ପ୍ରତି)

'ଗର୍ବ' ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ଗର୍ବର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଛଳରେ ମେହେର ଗାଇଛନ୍ତି—

ମୋତେ ଭଜି ମୋର ଯୋଗ୍ୟ କର୍ମ ଯେହୁ କରେ
ଶିରେ ବସି ଟେକେ ତାକୁ ଉନ୍ନତି ଶିଖରେ ।
ମୋ ଗରଭେ ମଜ୍ଜି ଯେହୁ ହୁଏ କର୍ମ ହୀନ
ଅତଳ ଗର୍ତ୍ତରେ ପଡ଼ି ହୋଇଯାଏ ଲୀନ । (ଗର୍ବ)

ଏଥିରୁ ବୁଝିହୁଏ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ ପରୋପକାର ସକାଶେ ଖଣ୍ଡବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରଶଂସ୍ୟ ଏବଂ ଗର୍ବ କରି ତା'ର ଅନୁରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଜୀବନରେ ପ୍ରଭୂତ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିଥାଏ ।

ଏଠାରେ ଏତକ କହିବାର କଥା ଯେ ଅନ୍ଧକାରରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋକର ସନ୍ଧାନ ମେଦ୍ୱେରି ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ଲୋକ ସତ୍ସଙ୍ଗ ଲଭ କରି ମଧ୍ୟ ଅସଦାଚରଣ କରିଥାଏ ଓ ଯଦି ଲୋକର ପ୍ରକୃତି ହୃଦୟ ଉଚ୍ଚ ନ ଥାଏ ତେବେ ସେ ନୀଚ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆତ୍ମନିୟୋଗ କରିଥାଏ । ଯଥା—

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ କନଅର ପୁଷ୍ପ ମନୋରମ
କିନ୍ତୁ ତାର ଫଳ ବିଷ ଖାଇବାକୁ ବିଷମ ।
ଶିବ ପାଶେ ରହିବାରୁ ସଙ୍ଗର କି ଫଳ
ଗଉଣ ଗଉର କାନ୍ତି ଭୁଜଙ୍ଗ ଗରଳ ।
ସେରୂପେ ଧୂସ୍ତୁର ଫୁଲ ଜାହ୍ନବୀ ବରଣ
ଫଳ କରିଅଛି ସର୍ପ ବିଷ ଆକର୍ଷଣ ।
ଏହିରୂପେ କେତେ ଲୋକ ଶାସ୍ତ୍ର ସଙ୍ଗ ଗୁଣେ
ଯେବେ ହୋଇଥାନ୍ତି ହିତ ଭାଷଣେ ନିପୁଣ ।
କିନ୍ତୁ କର୍ମେ କରିଥାନ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅହିତ
ବଦ୍ଧ ହୋଇ ନୀଚ ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ।
(ସଙ୍ଗ ଫଳ)

ସ୍ଥାନାନ୍ତରେ —

ବାଡ଼ ହେଲେହେଁ ଯେ ନୀଚ ହୃଦୟ
କେବେ ହୋଇଛି କି ପରେ ସଦୟ ।
ମହୀ ମଲେହେଁ ହୋଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ତ୍ତା
ପିନ୍ଧୁ ସକାଳ ବାନ୍ଧୁ ଲଙ୍ଗୋଟା ।

କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ ମହାନ୍ ଅଚଳ
ଉଚ୍ଚ ହୃଦୟ ହେତୁ ହୁଏ ଜଳ ।
(ବର୍ଷା ଋତୁ ପ୍ରତି)

ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉକ୍ତିଦ୍ୱୟ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଛି, ସହୃଦୟ ପାଠକ ମାନେ ଅବଧାରଣ କରି ପାରିବେ ।

ଏ ପୁସ୍ତକର କତିପୟ କବିତାରେ କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ କି ଭଳି ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଛି ତାହା ଦେଖିବାର କଥା ।
ଯଥା —

ସୁକାନ୍ତ ତନୟା ଶାଳେ ରମ୍ୟ ତରୁ ତଳେ
ଦ୍ୱିରଦ ରଦନ ଶୁଭ୍ର ବୋଲି ଦେଖି ବକ୍ଷେ
ସିଂହାସନ କରି ଶୁଭ୍ର କୁସୁମ ପଟଳେ
ବସାଇ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବନ ଦେବତା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ
ଆଦ୍ୟ ଅଭିଷେକ ବିଧି କଲେ ସମ୍ପାଦନ
ଆଣି ରାମ ପାଦ ପଦ୍ମ ରଜ ପୂତ ନୀର
(ଗର୍ବେ ଯାର ହରକର ଜନମ ସଦନ)
କୁସୁମ ପଟଳେ ମଣ୍ଡିଦେଲେ ତବ ଶିର ।
ଭାଗ୍ୟଦେବୀ ସମଲଇ ରୂପେ ହସି ହସି
ସ୍ୱହସ୍ତେ ଧରାଇଦେଲେ ଅରଣ୍ୟ ଆସି ।
(ବଳରାମ ଦେବ)

ହେମନ୍ତ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ହୋଇଥିଲା
ତହୁଁ, ବଳିଗଲା ଶୀତ
ନଜେ ବାସବସୁ ଅନଳ କୋଣକୁ
ଦଉଡ଼ିଲେ ହୋଇ ଭୀତ ।

× × × ×

ଅବଶ୍ୟ ସେକାଳେ ପାଇଅଛୁଁ ଫୁଲ-
ଫଳ କେତେ ପରକାର
କିନ୍ତୁ ଯେତେ ଯେତେ କ୍ଳେଶ ପାଇଅଛୁଁ
ହୃଦେ ରହିଅଛି ତାର ।
(ମଳୟ ଆବାହନ)

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜାୟା ଛାୟା ଦେବୀ ବସାଇଲେ ଅଙ୍କେ
ସାଦର ସ୍ନେହରେ ତୁମ୍ଭ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମୂରତି
ବିବୁଧ ମଣ୍ଡଳ ତାହା ଗୃହିଁ ଅପଲକେ
ନୟନର କଲେ ଚିର ପିପାସା ପୂରତି ।
(ସ୍ୱର୍ଗୀୟ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ)

ଏହି ପଂକ୍ତିଚୟରେ ମେହେରଙ୍କର କବି ପ୍ରତିଭାର କିଭଳି ଅଭ୍ରାନ୍ତ ପରିଚୟ ମିଳେ ତାହା ସାହିତ୍ୟ ରସିକମାନଙ୍କୁ ସୁବିଦିତ ।

ମେହେରଙ୍କର କେତେକ କାବ୍ୟ କବିତା ସମୟ-ବିଶେଷ ଓ ଘଟଣା-ବିଶେଷ ନେଇ ଆମ୍ଭ ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ସେଭଳି ଗୋଟିଏ ଦିଓଟି କବିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାର ସୂଚନା ଦେଲେ ସହୃଦୟ ପାଠକେ ତାହା ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିବେ ।

କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଓ କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେବେଳେ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ବାଦ ବିସମ୍ବାଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା ମେହେରଙ୍କ ହୃଦୟ ଏଥିରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲା ଓ ସେହି ବିବାଦ ଭଞ୍ଜନ ସକାଶେ 'ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ଉକ୍ତି' କବିତା ଟିରଚି

ତାଙ୍କ ଲେଖଣୀରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ଈର୍ଷ୍ୟାନଳ ପରିତପ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟ ହୃଦୟକୁ ଶାନ୍ତିବାରି ପ୍ରଦାନ କରିଛି ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଏ କଥା ଗୁଡିକରେ ହାତ ଦେଇ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଜଣେ ଯଦି କବିଙ୍କର ଏହି କବିତାର ଭାବ ଉତ୍ତମରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ସେଥିରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଖାଣ୍ଟି ପଥର ପଥିକ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଲେଖାଲେଖିରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପ୍ରଶଂସିତ ହେବେ । ଏହି 'କବିତାଟି ଆମୂଳଚୂଳ ଶ୍ଳେଷୋକ୍ତିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ଗୋଟିଏ କବିତାରେ ଯେତେ ବିଷୟ କୁହା ଯାଇଛି, ହୁଏତ ତାହା ଖଣ୍ଡେ ପ୍ରକାଣ୍ଡକାୟ ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏ କବିତାର ସମ୍ୟକ୍ ସମାଲୋଚନା ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଅସମ୍ଭବ । ଏହାର ବାସ୍ତବ ଅନୁଶୀଳନ ପାଇଁ ବରଂ ଆମେ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ-ରସିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଛୁଁ ।

ମେହେରଙ୍କ 'ଭକ୍ତି' କବିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବିଜେପୁର ଜମିଦାର ସାହେବ ସାହିତ୍ୟପ୍ରାଣ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଗଡତିଆ କହିଥିଲେ ଯେ ବିଜେପୁର ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ମେହେର ଉକ୍ତ କବିତାଟି ଲେଖି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏକଦା ଜମିଦାର ସାହେବ ଓ ମେହେର କୌଣସି ଗସ୍ତରୁ ଫେରିବା ପଥରେ, ଜମିଦାର ସାହେବ ମେହେରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ଭଗବାନଙ୍କୁ 'କରୁଣାସିନ୍ଧୁ' କହିବା ସଙ୍ଗତ କି ? ମେହେର ତାର କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ 'ଭକ୍ତି' କବିତାଟି ଲେଖି ସାହିତ୍ୟପ୍ରାଣ ସଙ୍କର୍ଷଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଏଥିରେ ଜମିଦାର ମହୋଦୟ ଭକ୍ତିଗଦ୍‌ଗଦ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇଥିଲେ । ଇତିପୂର୍ବରୁ ସେହି ବିଜେପୁରରେ ଥାଇ ସେ ଉତ୍କଳର ପୁଣ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ନୀଳାଚଳ ଦର୍ଶନରେ ଯାଇଥିଲେ ।

ସେଥିରେ ମହୋଦଧି, ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦର ପ୍ରଭୃତିର ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ସେ ଏକାନ୍ତ ଭାବବହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଜଣେ ବଲାଙ୍ଗୀରର ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମୁଖରୁ ମୁଁ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଅଛି । ସେ କହନ୍ତି—ମେହେର ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନରୁ ଫେରି ଏହି 'ଭକ୍ତି' କବିତାଟି ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ ଯାହାହେଉ ଉକ୍ତ ଘଟଣା ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । କାରଣ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀ ଦର୍ଶନରୁ ଫେରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭଗବତ୍ ପ୍ରେମର ଯେ ଉତ୍ସ ଅନ୍ତଃ-ସଲିଳା ଫଲ୍‌ଗୁ ସ୍ରୋତ ପରି ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା ତାହା ଜମିଦାର ସଙ୍କର୍ଷଣଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଫୁଟି ଉଠି ତାର ଭାବ ବନ୍ୟାରେ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳକୁ ଭସାଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଏପରିକି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଏ ଘଟଣା ସଂପୃକ୍ତ ବିଷୟଟିକୁ କେହି 'ଭକ୍ତି' କବିତାର ସମାଲୋଚନା ମନେ କରିବେ ନାହିଁ । ଏହି କବିତା କିପରି ମେହେରଙ୍କର ହୃଦୟ କନ୍ଦରରୁ ଉତ୍ସାରିତ ହେଲା ଏହା ତାହାର ସୂଚନା ମାତ୍ର ।

କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଭକ୍ତିର ଉଚ୍ଚତମ ସୋପାନରେ କିପରି ପହଞ୍ଚି ପାରିଅଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କର 'ଅମୃତମୟ' କବିତାର ଶେଷ ଗୋଟିଏମାତ୍ର ପଦରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଯଥା—

"ମୁଁ ତ ଅମୃତ ସାଗର ବିନ୍ଦୁ
ନଭେ ଉଠିଥିଲି ତେଜି ସିନ୍ଧୁ
ଖସି ମିଶିଛି ଅମୃତ ଧାରେ
ଗତି କରୁଛି ସେ ଅକୂପାରେ

ପଥେ ଶୁଖିଗଲେ ପାପ ତାପରେ
ହୋଇ ଶିଶିର ଖସିବ ତା'ପରେ
ଅମୃତମୟ ଅମୃତରୟ
ସହିତ ମିଶିବ ସାଗରେ ।"

ଏହି ପଦରେ କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ମୁଁ' ଅର୍ଥାତ୍ 'ପ୍ରାଣୀ' ବା ଦେହଧାରୀ 'ଆତ୍ମା', 'ଅମୃତ ସାଗର' ଅର୍ଥାତ୍ ଚିର ଶାଶ୍ୱତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଗୋଟାଏ 'ବିନ୍ଦୁ' ବା 'ଅଂଶ' । ସମୁଦ୍ର ଜଳ ବାଷ୍ପାକାରରେ ଆକାଶକୁ ଯିବାଭଳି ଅବିନଶ୍ୱର ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ଅବିକୃତ ନିତ୍ୟବସ୍ତୁ ସେହି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଠାରୁ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି 'ପ୍ରାଣୀ' ରୂପରେ ଭିନ୍ନ ନାମ ନେଇ ଜନ୍ମ ନିଏ । ସମୁଦ୍ରରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଜଳବିନ୍ଦୁଟି ବାଷ୍ପ, ମେଘ ଓ ପରେ ବର୍ଷା ହୋଇ ଜଳଧାର ସହିତ ମିଶି ଶେଷକୁ ସେହି ସମୁଦ୍ରରେ ଯେପରି ନିଜକୁ ମିଳାଇ ଦିଏ ଶରୀରୀ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ 'ପ୍ରାଣୀ' ରୂପରେ ନିଜର ଜୀବନକ୍ରିୟା ସମାପ୍ତି ପରେ ସେହି ଶାଶ୍ୱତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଠାରେ ପରିଶେଷରେ ମିଳାଇ ଯାଏ । ଏ ପଦରେ 'ନଭ' ଅର୍ଥ ପଟାନ୍ତର, ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଆତ୍ମା 'ପ୍ରାଣୀ' ରୂପରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିବା ଅନ୍ୟ ପଟ । 'ଖସିବା' କ୍ରିୟାଟିର ଅର୍ଥ ଜନ୍ମଲାଭ କରିବା, ସେହିପରି 'ଅମୃତଧାର' ଅର୍ଥ ପ୍ରାଣୀର ଜୀବନ ସ୍ରୋତ ବା ସମୟ ସ୍ରୋତ । ସ୍ରୋତ ଯେପରି ସିନ୍ଧୁକୁ ଭେଟିବା ପାଇଁ ବନ୍ଧୁର ସମତଳ ପଥ ଅତିକ୍ରମ ପୂର୍ବକ ଅହରହ ଧାଇଁଥାଏ ଜୀବ-ଗ୍ରାମର ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଭେଟିବା ସକାଶେ ନାନା ବାଧା ବିପଦ ଅତିକ୍ରମ କରି ସମୟ-ସ୍ରୋତରେ ପ୍ରବହମାନ ହୋଇଥାଏ । ବିନ୍ଦୁଟି ସ୍ରୋତ ସହିତ ସିନ୍ଧୁରେ ଯେପରି ମିଳାଇ-ଯାଏ, ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ଜୀବନ ସ୍ରୋତ ସହିତ ନିଜକୁ ଅବିନାଶୀ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ଲୀନ କରିଦିଏ । ପ୍ରାଣୀର ଜନ୍ମଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୟର

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାକୁ ବିନ୍ଦୁର ସ୍ରୋତ ସହିତ ମିଶି ସମୁଦ୍ରରେ ମିଳିଯିବା ସମୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି ।

"ପଥେ ଶୁଖିଗଲେ ପାପ ତାପରେ, ହୋଇ ଶିଶିର ଖସିବି ତା'ପରେ" ଅର୍ଥ 'ପ୍ରାଣୀ' ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୁଡ଼ି ମନ୍ଦ ମାର୍ଗରେ ଗଲେ, ତାକୁ ଜନ୍ମାନ୍ତର ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହାକୁହିଁ "ହୋଇ ଶିଶିର ଖସିବି ତା'ପରେ" ବୋଲି କବି କହିଛନ୍ତି । ବିନ୍ଦୁ ଜଳ ବର୍ଷା ଆକାରରେ ସ୍ରୋତ ସହିତ ମିଳିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଏବଂ ସେହି ବିନ୍ଦୁଜଳ ଖରାରେ ଶୁଖିଯାଇ ପୁଣି ଶିଶିର ରୂପରେ ଖସି ଖସି ସ୍ରୋତ ସହିତ ମିଶିବା ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର । ପାପ କର୍ମ କଲେ ପ୍ରାଣୀକୁ ବିଭିନ୍ନ ଜନ୍ମ ନେବାକୁ ହୋଇଥାଏ ଓ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସତ୍ କର୍ମ ନ କରେ ସେ ଯାଏ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ନ ମିଶି ସେ 'ଦେହୀ' ଭାବରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୋନିରେ ଭ୍ରମୁଥାଏ । "ଅମୃତମୟ ଅମୃତରୟ ସହିତ ମିଶିବି ସାଗରେ" । ମାତ୍ର ପାପର ମାତ୍ରା କଟିଗଲେ ଓ ପୁଣ୍ୟୋଦୟ ହେଲେ ପୁଣି ସେହି ଆତ୍ମା ପ୍ରବହମାନ କାଳ-ସ୍ରୋତରେ ବିନ୍ଦୁଟିଏ ମିଳି ଯାଇ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ଲୀନ ହୋଇ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିଦିଏ । ସିନ୍ଧୁରେ ବିନ୍ଦୁଟି ମିଳିଗଲେ ତାର ଯେପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତା ଲୋପ ପାଏ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ଲୀନ ହେଲେ ନିଜର ସତ୍ତା ହରାଇ ବସେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ଆଉ ଆତ୍ମା ହୋଇ ରହେ ନାହିଁ ।

କବି ନିଜେ ସୁଦ୍ଧା 'ପ୍ରାଣୀ' ବୋଲି 'ମୁଁ'ର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ଓ ଜୀବନର ଦୁଃଖ ପାପ-ତାପ ସତ୍ତ୍ୱେ ଓ ଶେଷରେ ସେହି ଅମୃତମୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଲୀନ ହେବାର ଭରସା ରଖି ତନ୍ମୟପ୍ରାୟ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଏହି ରୂପ ଭରସା କୋଟିକୋଟିର ମାନବ ପକ୍ଷରେ କେବଳ ସମ୍ଭବ ।

ପଦଟି ଗଭୀର ଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ - ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ସାହିତ୍ୟ-ରସିକ ବୁଝି ନ ପାରି ବାରମ୍ବାର ମୋତେ ପଚାରିଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀମାନଙ୍କ ଅବଗତି ସକାଶେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ପଦଟିର ଟିକିଏ ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ବାଧ ହୋଇଛୁଁ । ଏତଦ୍ଦ୍ୱାରା ମେଦ୍ୱେର-ସାହିତ୍ୟ ରସିକମାନଙ୍କ କିଞ୍ଚିତ୍ ଉପକାର ସାଧିତ ହେଲେ ମୁଁ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିବି ।

ଏ ପୁସ୍ତକର କେତେକ ପୃଷ୍ଠା ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ କରୁଥିବା 'ପଞ୍ଚାୟତ' ନାମଧେୟ କବିତାରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତିର କିପରି ପରିଚୟ ମିଳେ, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅନୁମେୟ ।

ଯଥା —

ଯେତେବେଳେ ଜଳ ବିନା ମରୁଥାଏ ଧାନ
ଗ୍ରାମପତି ଗ୍ରାସି ଦିଏ ଆଇନ ବିଧାନ ।
କେତେଠାରେ ପଞ୍ଚମାନେ ହୁଅନ୍ତି ତା' ସାହା
ସର୍ବଗ୍ରାସୀ ଅନଳକୁ ଯେହ୍ନେ ହୁତେ ସ୍ୱାହା ।
ସର୍ବ ଅଗ୍ରେ ଯିବ ଗ୍ରାମପତି କ୍ଷେତ୍ରେ ଜଳ
ତା' ପଛକୁ ଯାର ଯେତେ ଥିବ ଅର୍ଥ ବଳ ।

× × × ×

ଏକେ ତ ଆଶ୍ୱିନ ମାସ ଅନ୍ନ ଥିବ ସରି
ଉପବାସେ ଥିବ ପ୍ରଜା ଜୀବନ୍ମୃତ ପରି ।
ହେଉଥିବ ଅର୍ଥ ବିନା ବୁଦ୍ଧି ତାରି ବଣା
ଅର୍ଜ୍ଜି ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେବ ବାରଅଣା ।

ଏଣେଁ ଆସୁଁ ଆସୁଁ ରାଜଦ୍ୱାରରୁ ଆଦେଶ
ଜଳାଶୟୁ ଜଳରାଶି ହୋଇଥିବ ଶେଷ ।
କିମ୍ବା ଗ୍ରାମପତି ରଚି ବିବିଧ କୌଶଳ
ଛଳେ କରିଦେବ ରାଜ ଆଦେଶ ବିଫଳ ।

× × × ×

କାହିଁ ବା ଖାତକ ନେଇ ସାହୁଠାରୁ ଟଙ୍କା
ପରିଶୋଧ କଲାବେଳେ ମୁହଁ କରେ ବଙ୍କା ।
କେତେ ବା ବିନୟ କରି ଋଣ ଥାଏ ନେଇ
ଉଗ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଧରେ ପୁଣି ନ ପାରିଲେ ଦେଇ ।

× × × ×

ଯାହା ହୋଇଥାଏ ଗ୍ରାମ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଜଣା
ସେହି କଥା ଜାଣିଥାନ୍ତି ଗୃହର ଅଙ୍ଗନା;
ବହୁ କଥା ଜାଣିଥାନ୍ତି ଗ୍ରାମ ଶିଶୁଗଣ
ତାଙ୍କ ନେତ୍ରେ ପଡ଼ିଥାଏ ପାପ ଆଚରଣ ।
ଜନକ ଜନନୀ ପାଶେ ତେଜି ଲାଜ ଭୟ
କହିଥାନ୍ତି ସବୁ କଥା ସେମାନେ ନିଶ୍ଚୟ ।
ଯେଉଁ କଥା ଥାଏ ଯେତେ ଲୁଚାଇବା ଭଲ
ହାଟେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ତାହା ଚନ୍ଦ୍ର ବଳ । ପ୍ରଭୃତି ।

ଏପରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତିର ପରିଚୟ ଏ କବିତାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ସୁଲଭ । ଏହି ସମସ୍ତ ଘଟଣା ନିତି ପ୍ରତି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଘଟି ଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ଆମମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ସେଆଡ଼କୁ

ଯାଇ କିଛି ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି କି ? ସାମାନ୍ୟ କଥାରୁ କବି ଯେପରି ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ପାରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କର କବି-ଜନୋଚିତ ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ?

ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଶବ୍ଦାଲଙ୍କାର, ଅର୍ଥାଲଙ୍କାରର ବ୍ୟବହାର ସ୍ପୃହା ଲେଖକମାନଙ୍କର କମି ଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳଭାରତୀ ବାଲ କାଳରୁ ଭୂଷଣ ରଙ୍ଗିଣୀ ଏ କଥା ମାନି ନେବାକୁ ହେବ । କାରଣ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାକ୍ତନ ସାହିତ୍ୟ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । 'ଅଲଙ୍କାର ତରଙ୍ଗିଣୀ'ରେ ସାଙ୍ଗରୂପକର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖି ମେହେରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସାଙ୍ଗରୂପକ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେବାର ଲୋଭ ମୁଁ ସମ୍ବରଣ କରି ପାରି ନାହିଁ । କାରଣ 'ଅଲଙ୍କାର ତରଙ୍ଗିଣୀ'ର ସାଙ୍ଗରୂପକଠାରୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସାଙ୍ଗରୂପକର ବିଶେଷତ୍ୱ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଅଛି ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା ଓ ଏଭଳି ଦୀର୍ଘ ସାଙ୍ଗରୂପକ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ମୋ ଆଖି ଆଗରେ ଏଯାଏ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ଯଥା —

ଯତ୍ନ ନଭେ ଉଠି ପତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଧାକର
ରମ୍ୟ ରୂପେ ହେଲ ଲୋକ ନୟନ ଗୋଚର ।
ଚଉଦିଗେ କଲ ଜ୍ଞାନ-ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ
ଅଜ୍ଞାନ ତିମିର ଦୂରେ ହେଲା ଲଭି ନାଶ ।
ବୁଧ-ହୃଦ ଜୀବଞ୍ଜୀବ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପାନ
କରି ସମୁଲ୍ଲାସେ କଲ ମଧୁମୟ ଗାନ ।
ନିର୍ମଳ ହୃଦୟ ସରେ ଭାଷା କୁମୁଦିନୀ
ବିକଶିତ ହୋଇ ହେଲ ଚିତ୍ତ ବିନୋଦିନୀ ।

ଫୁଟିଲା ପ୍ରବନ୍ଧ-ଫୁଲ, ଛୁଟିଲା ସୁବାସ
ଲଭିଲା ପାଠକ-ମଧୁଲିଟଙ୍କ ବିଳାସ ।

ଉଠିଲା କବିତା-ସିନ୍ଧୁ ତରଙ୍ଗ ଚଞ୍ଚଳ
ପ୍ରତିଭା-ଔଷଧି କଲା ପ୍ରତିଭା ପ୍ରବଳ ।

ସମାଜ କାନନେ ପଶି ସେ ଚନ୍ଦ୍ର କିରଣ
କୁସ୍ମୃତି-ତିମିର କଲା ଯତନେ ହରଣ ।

ବିଧବାର ଦୁଃଖ-ତମେ ଯେ କନ୍ଦର ଘୂର୍ଣ୍ଣି
ନ ଉଠିଲା ତହିଁ ପଶି ହେବାପାଇଁ ଚୂର୍ଣ୍ଣି ।

ବିଧବାର ଏକାଦଶୀ କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ
ପଶିଗଲା ରଶ୍ମିଜାଳ ହିମ ରୂପେ ସ୍ରବ ।

ଶୈଶବ ବିବାହ ପଥେ ଯେ ଭୀଷଣ ଗ୍ରାମ
ଜଣାଗଲା ତହିଁ ଗୋଟି ଗୋଟିକର ନାମ ।

ଉତ୍କଳରେ ହେଲା ନବ ଯୁଗର ଆରମ୍ଭ
ଦିଗେ ଦିଗେ ବ୍ୟାପିଗଲା ସାହିତ୍ୟ ସୌରଭ ।

ଦ୍ରବିଲା ପାଷାଣ କାବ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ମଣି
ଧନ୍ୟ ହେଲେ ରାଧାନାଥ ସେ ମଣିର ଖଣି । ଇତ୍ୟାଦି ।

(ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ହିତୈଷିଣୀ)

ଏହାପରେ ଏ କବିତାରେ ମେହେରଙ୍କ କଥନ-ଭଙ୍ଗୀ ଯେପରି ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ତାହା ପ୍ରତିଭା-ସମ୍ପନ୍ନ ଉଚ୍ଚ କବିର ଲକ୍ଷଣ ବୋଲି ପ୍ରଣିଧାନ ହୁଏ ।

ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ୨୭ ବର୍ଷ ହେବ 'ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡେ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକା ୧୮୯୦ ରୁ ୧୯୨୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

୩୨ ବର୍ଷକାଳ ରାଜାନୁଗ୍ରହ ନେଇ ବାମଣ୍ଡାରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ପତ୍ରିକାର ରକ୍ଷଣ ଭାର ଥିଲା ୰ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଏବଂ ଏହାର ସହକାରୀ ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପାଣିଗ୍ରାହୀ । ପୂଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ମହୋଦୟ ବହୁ ଗୁଣାଧାର ଥିଲେ ଓ ଉତ୍କଳର ଅନେକ ଲେଖକଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରଭୂତ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଆମର ପ୍ରିୟ ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ଉତ୍ସାହିତ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଜୀବନରେ ଅନେକଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରି-ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭଳି କୃତଜ୍ଞ ମାନବ ବା ତାଙ୍କୁ କାହିଁ ମିଳନ୍ତେ ! ଯେ କି କହିଥାନ୍ତେ—

କରିଅଛ ମୋର ୰ଯେତେ ଯେତେ ଉପକାର
ମୋ ହୃଦେ ରହିଛି ସବୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ଗାର ।
ତୁମ୍ଭ କୀର୍ତ୍ତିର ଗୃହୁ ପତାକା ଜୀବନେ
ସୂତ୍ର ହେଲେ ଧନ୍ୟ ହେବ ଏ ହୀନ ଜୀବନେ ।
(ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ହିତୈଷିଣୀ)

କୃତଜ୍ଞତାର କି ଅପୂର୍ବ ଉଦାହରଣ ! କାହାଠାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଉପକାର ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ମେହେର ତାହା ଆଜୀବନ ସ୍ମରଣ ରଖୁ-ଥିଲେ ଏବଂ ସମୟ ମିଳିଲେ ବହୁ ଗୁଣରେ ତାର ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କରିବାକୁ ଭୁଲିଯାଉ ନ ଥିଲେ ।

ଏହି 'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ'ରେ 'ନର ଓ ମୟୂର', 'ଖଦ୍ୟୋତର ଖେଦ', ଅନ୍ଧକାରର ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ', 'ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୀପ', 'କର୍ମଗୁଣ' ପ୍ରଭୃତି କବିତାରେ କବି ଯେପରି, କଥନ ଭଙ୍ଗୀରେ ମାନବଜାତିକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ପାଇଛନ୍ତି ତାହା ପ୍ରଣିଧାନର ଯୋଗ୍ୟ ।

'ଗଣେଶଙ୍କର ଆତ୍ମକଥା'ରେ 'ପ୍ରେତର ଅନୁତାପ' ପ୍ରଭୃତି କବିତାମାନଙ୍କରେ ସେ ସମାଜସଂସ୍କାରକ ରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । 'ଉଦ୍‌ବୋଧନ', 'ନବବର୍ଷ' ଇତ୍ୟାଦି କବିତାଚୟରେ ଏ ସୁପ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଯେପରି ଅଣ୍ଟା ଭିଡ଼ି ଉଠିପଡ଼ିବାକୁ ସେ ଆହ୍ୱାନ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ ଜାତୀୟ ହୃଦୟବତ୍ତାର ବିକାଶ ।

'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ'ରେ ବହୁ ସୁବାସିତ ଓ ଅମ୍ଳାନ ପୁଷ୍ପ ମୋର ନୟନଗୋଚର ହେଉଥିଲେହେଁ ସେ ସବୁ କରଗତ କରିବାର ଅବକାଶ ଅନ୍ତତଃ ମୋର ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଏଠାରେ ନନ୍ଦନର ପାରିଜାତ ତୁଲ୍ୟ କୁସୁମ ରହିଛି, ବସନ୍ତ ଉଦ୍ୟାନର ଚୂତମୁକୁଳ ରହିଛି, ସୁବାସିତ କେତକୀ ରହିଛି—ଏ ସମସ୍ତ କୁସୁମ ଅମ୍ଳାନ ଓ ଚିର ସୁବାସିତ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ "ଭକ୍ତି"

ଶ୍ରୀ କେଶବଚନ୍ଦ୍ର ମେହେର

ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଅଧୁନାତନ ଉଭୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ବିଶେଷତଃ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଭକ୍ତି କବିତାର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ସହଜରେ ଜଣାପଡ଼େ । ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ, ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଏ ଦିଗରେ କୀର୍ତ୍ତି ଆଗେଇ ପାରିଥିଲେ । ତା' ପରେ ଭଂଜ ଯୁଗର ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ପରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯଦୁମଣି, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ନିରପେକ୍ଷ ଭାବରେ ଯଦି ଏ ସବୁର ବିଚାର କରାଯାଏ, ତେବେ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଏ ଯାଏ ଭକ୍ତିକବିତା ଆଦୌ ଉଚ୍ଚସ୍ତରର ନୁହେଁ । ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗର ଭଜନଗୁଡ଼ିକରେ ସେତେ ଉନ୍ନତ ଭାବ ଥିବା ତ ଦୂରର କଥା, ବରଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାଂଶ ଅବୋଧ୍ୟ ରହସ୍ୟବାଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାପରେ ଭଞ୍ଜ ଯୁଗରେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ପରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯଦୁମଣି, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଭକ୍ତି କବିତାକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରାୟ ସବୁଠି ସେହି ଏକ ଗତାନୁଗତିକ ଭାବ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏମାନଙ୍କର କବିତାମାନଙ୍କରେ ସେହି ଗଜନିସ୍ତାରଣ, ମୃଗୁଣୀର ଆର୍ତ୍ତିହରଣ, ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦି କଥା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାବରେ ଭରପୂର ଓ ସେହି ହେତୁ ଏଇ କବିକୂଳଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଯେ ସେମାନେ କାହିଁକି ଭକ୍ତି ବା ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ? ସୁତରାଂ, ଶେଷରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ କିଛି ନା କିଛି ଭିକ୍ଷା !

ଏହିପରି ଗ୍ଭବରେ ଏମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ଅତି ସାଧାରଣ ସ୍ତରର ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର 'ସେହି ପ୍ରଭୁ ନୁହ କି ତୁମ୍ଭେ', ଘନକୃଷ୍ଣଙ୍କର 'ଆର୍ତ୍ତିଜ୍ଞାଣ-ଚୌତିଶା', ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କର 'ଅନୁସର ତ' ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତି କବିତା ପାଠ କଲେ ଏହା ବୁଝାପଡ଼େ । ଅବଶ୍ୟ 'ଆର୍ତ୍ତିଜ୍ଞାଣ-ଚୌତିଶା'ରେ ଭକ୍ତ-ପ୍ରାଣର ବ୍ୟାକୁଳ ବେଦନା ମୂର୍ତ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଅଳଙ୍କ ପଦ ପ୍ରୟୋଗରେ 'ସର୍ପ ଜଣାଣ'ରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ 'ଦେଲ ଯାହା ନେଲ ତାହା'ରେ ଯଦୁମଣି ପ୍ରଥମ କରି ନୂଆ ବାଟ ଫିଟାଇଥିଲେ । ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ଉପରୋକ୍ତ ଅପରାପର ସମୃଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଦେଲେ ଏଗୁଡ଼ିକ ତା ଆଗରେ ନିସ୍ପ୍ରଭ ଓ ମ୍ରିୟମାଣ । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଭକ୍ତି କବିତା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉପରକୁ ଉଠି ପାରିଥିଲା ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସୁନିପୁଣ ହାତରେ । ତେଣୁ ମଧୁସୂଦନ ଆଗେ ଭକ୍ତ ଓ ପରେ କବି । ଭକ୍ତିପାଇଁ ହିଁ ସେ ସାଜିଥିଲେ କବି । 'ପଦ୍ମ', 'ଶୋକ', 'ଜୀବନ ଚିନ୍ତା', 'ଧ୍ରୁବ', 'ନର୍ମଦା' ପ୍ରଭୃତି କବିତା ତା'ର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ । ତେବେ ମଧୁସୂଦନ ଥିଲେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମୀ । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ଭକ୍ତିରେ କେବଳ ରାମ, କୃଷ୍ଣ, ବୁଦ୍ଧ, ନାନକ ଉପାସ୍ୟ ନ ହୋଇ ବିଶ୍ୱର ମୂଳାଧାର ଅଖିଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପତି, କୋଟି ଭୁବନ ପାଳକ, ନିଖିଳ କଳୁଷହାରୀ, ସକଳ ମଙ୍ଗଳ ଧାତା ପରମେଶ୍ୱରହିଁ ଉପାସ୍ୟ ଓ ନମସ୍ୟ । ସ୍ଥୂଳତଃ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଭକ୍ତି କବିତାରେ ମଧୁସୂଦନ ତତ୍ ପୂର୍ବ ଯୁଗର କବିମାନଙ୍କଠାରୁ ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠିଥିଲେ ଏବଂ ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ମହତ୍ତର ଭାବଗୁଡ଼ିକର ସଂଯୋଜନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କବିତାରେ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏ ଯୁଗରେ ଆହୁରି କେତେ ଜଣ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତି କବିତା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏ ଦିଗରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଓ କୃତି ସ୍ତିମିତ, କ୍ଷୀଣ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ମାତ୍ର ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଠିକ୍ ପରେ ପରେ ଜଣେ ଏ ଦିଗରେ ହାତ ବଢ଼ାଇ ଅଲବ୍ଧ୍ୟ ଲାଭ

କରିଛନ୍ତି ଓ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳକୁ ମଧ୍ୟ ଚମତ୍କୃତ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ହୁଏ ତ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରି ଭକ୍ତପାଇଁ କବି ସାଜି ନ ଥିଲେ; ବରଂ ମୁଖ୍ୟତଃ ସେ ଥିଲେ କବି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏହି ସୁରଭିତ ଜୀବନ-ପଥରେ ସେ 'ଭକ୍ତି' ଓ 'କବିତା'କୁ ହାତ ଧରାଇଦେଲେ ଏବଂ ତାର ମିଳନାନନ୍ଦରେ ନିଜେ ଆପ୍ଲୁତ ହୋଇ 'ମଧୁମୟ' 'ଅମୃତ ସାଗର' ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରିଲେ ଏହି ବିଷାଦ-ଜର୍ଜର, ଅଶାନ୍ତ, ସଙ୍କଟ-ପରିପୂରିତ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ । ସେ କିଏ ? ତାଙ୍କୁ ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା ଅନେକେ ଚିହ୍ନି ନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ତ ଅନେକେ ବୁଝି ନାହାନ୍ତି; ତାଙ୍କ ନା ଶୁଣି ବି କେତେକ ଅନୁଦାର ଭାବରେ ଉପେକ୍ଷା କରି ଦେଇଛନ୍ତି ! ସେ ଆମର ଦରିଦ୍ର, ତନ୍ତୀକୁଳଜାତ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାରହିତ ପ୍ରିୟ କବି ଗଙ୍ଗାଧର । ଏବେ ଆସନ୍ତୁ ତାଙ୍କର କବିତା 'ଭକ୍ତି'ର ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ, ବୁଝିବାକୁ, ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା । ଗଙ୍ଗାଧର କେଉଁ ସ୍ତରର ମନୁଷ୍ୟ ଥିଲେ ଏହି କବିତା ଦ୍ୱାରା ହୁଏତ ଆମେ ଅନେକାଂଶରେ ବୁଝିପାରିବା । ସେତେ ଦୀର୍ଘ ନୁହେଁ, ସାମାନ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ଛଅଟି ପଦରେ ଏହାର ସମାପ୍ତି । ମାତ୍ର ଗ୍ରେ (Gray) ତ ପୁଣି ଗୋଟିଏ କବିତା, 'Elgey written in a country churchyard ରେ Charles Wolfe "The Burial of Sir John Moore ରେ ଏବଂ ଓମାର ଖୟାମ ତାଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କବିତା ରେ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ସେହି ଗଙ୍ଗାଧର ଏଇ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କବିତାରେ ଏତେ ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠି ପାରିଛନ୍ତି ଯେ ତା'ର ତୁଳନା ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ସୀମିତ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଚିତ । ଆମେ ଯେତେଦୂର ଜାଣୁଁ, ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ଭାରତ ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ବିବିଧ ଭାବରେ ଈଶ୍ୱରଚିନ୍ତନ ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ପରଂପରାକ୍ରମେ ଏ ଦେଶରେ ଚଳି ଆସୁଛି । ତେଣୁ ଅପରାପର

ସମୃଦ୍ଧ ଭାରତୀୟ ଭକ୍ତିସାହିତ୍ୟର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଏ ଦିଗରେ ଆମକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ପଥ ଦେଖାଇ ଦେବ ବୋଲି ଆଶା । ଉତ୍କଳ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ବହୁବିଧ ଧିର ଭକ୍ତ ଓ କବିକୁଳ ଭଗବାନଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ, କ୍ଷମାସାଗର, ଦୟାବାରିଧି ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ନାମିତ ବା ବିଶେଷଣରେ ବିଶେଷିତ କରି ଆସୁଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଅତି ବିନୟ ସହକାରେ ଏ କଥାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ — "ବିଶ୍ୱଜୀବନ ହେ ! ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲିବାକୁ ମନ ବଳୁ ନାହିଁ, ଯେଣୁ ସିନ୍ଧୁ ତବ କୃପାବିନ୍ଦୁ ।" ଯେଉଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନନ୍ତ କୃପାର ସାମାନ୍ୟ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର ଏହି ସିନ୍ଧୁ, ସେହି ସିନ୍ଧୁକୁ ଉପମାନ କରି ତାଙ୍କର ଅପାର କରୁଣାକୁ ମାପିବା ଅତି ଲଘୁଚିତ୍ତର ପରିଚୟ । ସେ ଏତେ ବଡ଼ ଯେ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ଉପମାରେ ଉପମିତ, ତୁଳନାରେ ତୁଳିତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏହାହିଁ ହେଲା କବିଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଅନନ୍ତ, ନିରାକାର, ନିରାଧାର ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବା କିପରି ବ୍ୟକ୍ତ, ସାନ୍ତ, ସାକାର ଓ ସାଧାରରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇ ପାରେ ? ମାତ୍ର ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ, ଗଙ୍ଗାଧର ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ନିରାକାର ବା ସାକାର ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏଇ ଦୁଇ ମତବାଦୀଙ୍କ ଅନ୍ଧ ଦଳାଦଳିର ସେ ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ରୂପରେ ବିରାଟ ସାର୍ବଭୌମତା ପରିଦୃଷ୍ଟ । ନିରାକାରବାଦୀମାନଙ୍କ 'ବ୍ରହ୍ମର ଚରଣଭଜନା'ର ପ୍ରବଞ୍ଚନ ଓ ପୌତ୍ତଳିକତାର ନିନ୍ଦନ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ମତବାଦ ଓ ଧର୍ମର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠିଯାଇ ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ 'ବିଶ୍ୱଜୀବନ' ଭାବରେ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଏଇ ବିଶେଷଣରେ ବିଶେଷିତ କରିବାରେ କବିଙ୍କର ମହାପ୍ରାଣତାର ପରିଚୟ ସହଜରେ ମିଳିଥାଏ । ସ୍ଥୂଳତଃ

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଈଶ୍ୱର ରାମ, କୃଷ୍ଣ, ମହମ୍ମଦ, ଯୀଶୁ, ବୁଦ୍ଧ, ନାନକ, ମଜଦା କହ୍ରୋଶ୍ୱ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ନୁହନ୍ତି, ଅଥଚ ସବୁ ଅଟନ୍ତି । ଯେଉଁ ଅନନ୍ତ ବିଶ୍ୱର ଗର୍ଭରେ ଆମର ପୃଥିବୀ ଭଳି ଅସଂଖ୍ୟ ପୃଥିବୀ ବିଦ୍ୟମାନ ସେହି ବିରାଟ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରାଣାଧାର ବା ମୂଳାଧାର ହେଉଛନ୍ତି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସମ୍ବୋଧିତ ଈଶ୍ୱର । ଏହି ବିରାଟ ସାର୍ବଭୌମ ପରାତ୍ପର ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ କୌଣସି ଧର୍ମ ବା ମତ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା କଥାହିଁ ନାହିଁ । 'ରାମ' କହିଲେ ମୁସଲ୍‌ମାନଙ୍କର ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ, 'ଆଲ୍ଲା' କହିଲେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍‌ମାନଙ୍କର ଆପତ୍ତି ଥାଇପାରେ ବା ସେହିପରି 'ଯୀଶୁ' କହିଲେ ହିନ୍ଦୁ ସ୍ୱୀକାର ନ କରିପାରେ, ମାତ୍ର 'ବିଶ୍ୱଜୀବନ' ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ କିଏ ? ସେ ତ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ଓ ବିଶ୍ୱର !

ହୋଇପାରେ, କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା ମୀରାଙ୍କ ଭଳି ଗଙ୍ଗାଧର 'ମେରେ ତୋ ଗିରିଧର ଗୋପାଳ, ଦୁସରା ନ କୋଇ' କହି ନାହାନ୍ତି ବା ରୈଦାସଙ୍କ ପରି 'ପ୍ରଭୁଜି, ତୁମ୍ ଚନ୍ଦନ ହମ୍ ପାନି' ଭଳି ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କ ମଧୁର ଓ ନିବିଡ଼ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯୋଡ଼ି ପାରିନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା କବୀରଙ୍କ ସଦୃଶ 'ତୁ ତ ରାମ ସୁମର ଜଗ ଲଡ଼ବା ଦେ' କହି ମନୁଷ୍ୟକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ଅଥବା 'ସୁର କିଶୋର କୃପା ସେଁ ସବ ବନ ହାରିକୋ ହରିନାମ' ଭଳି ତନ୍ମୟତା ଓ ଦୃଢ଼ତା ତାଙ୍କଠି ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହି ସବୁ ଉଦାହୃତ ଭକ୍ତକବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସୁନ୍ଦା ବିଶ୍ୱଜନୀନ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଗଙ୍ଗାଧର ସମଧିକ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି କହିଲେ ଏଥିରେ ଟିକିଏ ହି ସତ୍ୟର ଅପଲାପ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଈଶ୍ୱର ବୈଦିକ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ସମର୍ଥନ କରେ । ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତର ସାଣ୍ଟକଟ ଭିତରେ ରହିବାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ

କରି ନାହାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରାଣକର୍ତ୍ତ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ-ଠାରେ ତାଙ୍କର ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ।

ବେଦ ଉପନିଷଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏକେଶ୍ୱରବାଦକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି-ଦେବାକୁ ଯାଇ ମହାମନୀଷୀ ମେକ୍ସମୂଲର ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝି ନ ଥିବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଛଳରେ ତାଙ୍କର "India, w hat it can teach us" ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"If we call them (The things described in the Vedic verses) Gods or goddesses, we must remember the remark of an ancient native theologian (meaning, Yask evidently) that by devator or deity he means no more than the object celebrated in a hymn ?—Pp. 147

ଏହି ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ବିଶ୍ୱଜୀବନ' ସମ୍ବୋଧନ ଉପରି ବୈଦିକ ମତସମ୍ମତ ଓ ଉଚ୍ଚଭାବର ବାହକ ତାହା ଅନେକେ ଉପରେ ଅବଧାରଣ କରିହେବ । ସର୍ବୋପରି ଉପନିଷଦ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ 'ଈଶୋପ-ନିଷଦ୍' "ଈଶାବାସ୍ୟମିଦଂ ସର୍ବଂ ଯତ୍କିଞ୍ଚ ଜଗତ୍ୟାଂ ଜଗତ୍" କହି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପ୍ତ 'ବିଶ୍ୱଜୀବନ'କୁ ସମର୍ଥନ କରେ । ଏହା-ପରି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ 'ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣ' ଭାବରେ ସମ୍ବୋଧନ କରି କବି ତା'ପରେ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଛନ୍ତି :—

ତୁମ୍ଭ ଭଜନରେ ହେବି ନାହିଁ ନାଥ
ମାଳା ଜପିବାକୁ ବାଧ୍ୟ
କୋଟି କୋଟି ଗ୍ରହ ଗଣି ସେ ମାଳାର
କେ ଜପି କରିବ ସାଧ୍ୟ ?

କେତେକ ଭକ୍ତ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ସକାଶେ ମାଳା ଗଡ଼ାନ୍ତି, ନାମ ଜପ କରନ୍ତି ମାତ୍ର; ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ—ଯେଉଁ ବିରାଟ ସାର୍ବଭୌମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ମହିମା ସୂତ୍ରରେ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରରାଜି କଣ୍ଠି ଭଳି ରହିଅଛନ୍ତି ସେ ମାଳାର କଣ୍ଠି ଗଣିବା ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମାନବ ପକ୍ଷରେ କେତେ ଦୂର ସମ୍ଭବ ? ଏଣୁ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ ପାଇଁ, ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଶାରେ ଏଇ ସାଧାରଣ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା ଗଡ଼ାଇବାକୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଠିକ୍ ମନେକରି ନାହାନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ଗଙ୍ଗାଧର ଏପରି ଭାବରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରବଞ୍ଚିତ କରିବାକୁ ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ପାପ ହେଉଛି ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନି ପ୍ରକାର । ୧—ମାନସିକ, ୨—ବାଚନିକ, ୩—କାୟିକ । କାୟାକ୍ଳେଶ ସାଧନଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ମାଳା ଗଡ଼ାଇବାଦ୍ୱାରା ହସ୍ତକୃତ ମନ୍ଦ କର୍ମର ପାପ ସିନା କଟିଯାଇପାରେ, ମାତ୍ର ମନ ବା ବଚନରେ କରି ହୋଇଥିବା ପାପ ଯିବ କିପରି ? ହାତ କଷ୍ଟବରଣ କଲେ ମାନସିକ ମଳ ଧୌତ ହେବ କିପରି ? ମନ ସକାଶେ ଅନୁତାପହିଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ । ଗୋବିନ୍ଦର ପାପ ସକାଶେ ଗୋପାଳ ଯଦି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରେ ସେଥିରେ ଗୋବିନ୍ଦର କି ଲାଭ ? ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ତେଣୁ ମାଳା ଗଡ଼ାଇବାରେ ମାନସିକ ଓ ବାଚନିକ ପାପର କ୍ଷାଳନ ଅସମ୍ଭବ । ପ୍ରଥମଟି ପାଇଁ ଅନୁତାପ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ସକାଶେ ଭଗବାନଙ୍କ ପବିତ୍ରନାମୋଚ୍ଚାରଣ, ସତ୍କର୍ମାଚରଣ ଓ 'ଋତଂ ବଦିଷ୍ୟାମି'ର ଏକାନ୍ତ ନିଷ୍ଠା ସହକାରେ ପାଳନହିଁ ପ୍ରଶସ୍ତ । ଏହା ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦରେ କବି ପୁଣି କହିଲେ—

ଦେଇ ନାହିଁ ବଳି ପଦଧୂଳି ଯେନ
ପାରିବ ନାହିଁ ମୋ ମୁଣ୍ଡ
କୋଟି କୋଟି ରବି ଧୂଳି ରୂପେ ଭ୍ରମି
ପଦେ ହୋଇଛନ୍ତି ଚୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜଟାରେ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତର ଅସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଜଣାଇଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପଦଧୂଳି ମୁଣ୍ଡରେ ବୋଳି ଦେବାକୁ ଲାଳାୟିତ ଓ ସେଥିପାଇଁ ତଦନୁରୂପ ପ୍ରାର୍ଥନା ମଧ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ବିରାଟ ବିଶ୍ୱରୂପ ଦେଖି ପାରିଛନ୍ତି । ସେ ଦେଖୁଛନ୍ତି ଯେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପଦଧୂଳିରେ କୋଟି କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଧୂଳିସ୍ୱରୂପ ବିଲୁଣ୍ଠିତ । ତାକୁ ମୁଣ୍ଡରେ ନେବ କିଏ ?

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ତାଙ୍କର 'ଗୀତାଞ୍ଜଳି'ରେ ଗାଇଛନ୍ତି—"ଆମାର ମାଥା ନତକରେ ଦାଓ ହେ ତୋମାର ଚରଣ ଧୂଲିର ତଲେ ।" ଏ ସ୍ଥଳରେ ଭଗବାନଙ୍କର ପଦଧୂଳିରେ ନିଜ ମୁଣ୍ଡକୁ ଧୂସର କରିବାର ଆଶା କବିଙ୍କର ରହିଯାଉଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପାଦରେ "ସକଲ ଅହଂକାର ହେ ଆମାର ଡୁବାଓ ଚୋଖେର ଜଲେ" କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପଦଧୂଳି ନେବାର ଯେ ଅହଙ୍କାର ବା ଅଭିମାନ ତାହାଙ୍କର ରହିଛି ତାହା ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ସ୍ପଷ୍ଟ । ମାତ୍ର କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ସେହି ପଦଧୂଳିର ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ମଧ୍ୟ ବର୍ଜନ କରି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜର ଅସମର୍ଥତା, ତୁଚ୍ଛତା ଓ ହୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫଳ ବା ପ୍ରାପ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଭକ୍ତପ୍ରାଣର ଅନବଦ୍ୟ ନିରଭିମାନତା ଦେଖାଇ ଯାଇଛନ୍ତି । କବୀନ୍ଦ୍ର ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ଯେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଭକ୍ତି କବିତାରେ ଓ ଭକ୍ତ ପ୍ରାଣର ମହାନ୍ ଭାବ ସଂଯୋଜନରେ ଏ ରୂପ ବିଶେଷତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିପାରିଛନ୍ତି ତାହା ଉତ୍କଳ ଓ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିଶ୍ଚିତ୍ତ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବର ବିଷୟ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଏଭଳି ତୁଳନା କରି ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରତିଭାକୁ ଆମେ ଯେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛୁଁ ଏପରି ଭୁଲ ଯେପରି

କେହି ନ ବୁଝନ୍ତୁ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିଶ୍ୱକବି, ଏଥିରେ ଆମର ବା ଅନ୍ୟ କାହାର ମତଦ୍ୱୈଧ ଥାଇ ନ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱର ଅବଜ୍ଞାତ କୋଣ ବରପଲ୍ଲୀରେ ଘାନ ଓ ତନ୍ତ୍ରୀକୁଳଜାତ ଅଜ୍ଞାତ ଓଡ଼ିଆ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉକ୍ତି ଯେ ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉକ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସମତା ରଖିପାରେ ଓ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୌଳିକ ସୃଷ୍ଟିର ନଜିର ଦେଇପାରେ, ତାହାହିଁ ଏଥିରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱବନ୍ଦ୍ୟ ରବୀନ୍ଦ୍ର-ପ୍ରତିଭା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଗ୍ଳାନ ବା ମ୍ଳାନ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଏହି ଚିନ୍ତନରେ କିପରି ଗମ୍ଭୀର ଭାବ ନିହିତ ଟିକିଏ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ବୁଝାପଡ଼େ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଦେଖିଲେ—ଆକାଶ ଦେହରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭଳି ଅସଂଖ୍ୟ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତ ଓ ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ଏଇ ଆକାଶର ଅନ୍ୟ ନାମ 'ବିଷ୍ଣୁପଦ' ହୋଇଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ "କୋଟି କୋଟି ରବି ଧୂଳିରୂପେ ତୁମ୍ଭ ପଦେ ହୋଇଛନ୍ତି ଲୁଣ୍ଠି" ଉକ୍ତିଟି କେଡ଼େ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଚମତ୍କାର ହୋଇଛି ତାହା ସୁଧୀବୃନ୍ଦ ବୁଝିପାରୁଥିବେ । ଏହାପରି ଥରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନକରି ସକାତର ଭୟବିହ୍ୱଳ ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ—

ତ୍ୱମାଦି ଦେବଃ ପୁରୁଷ ପୁରାଣ-
ସ୍ତ୍ୱମସ୍ୟ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ପରଂ ନିଧାନ ।
ବେତ୍ତାସି ବେଦ୍ୟଂ ଚ ପରଂ ଚ ଧାମ
ତ୍ୱୟା ତତଂ ବିଶ୍ୱମନନ୍ତ ରୂପ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଦରେ ମଧ୍ୟ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ଓ ଗୀତାଧର୍ମର ସେହି ସାର୍ବଜନୀନତା ଓ ମହାନ ଭାବ ରହିଛି ।

ତୃତୀୟ ପଦରେ ପୁଣି କବି ଆରମ୍ଭ କରୁଛନ୍ତି—

ହୃଦୟର କଥା ଜାଣିବାକୁ ଅଛି
ତୁମ୍ଭର ଅସୀମ ଶକ୍ତି
ସେତିକି ଦେଖିବ ଯେତିକି ଅଛି ମୋ
ହୃଦେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ।

ସ୍ୱଚ୍ଛ ସରଳ ପ୍ରାଣର କି ମଧୁର ପ୍ରକାଶ ! ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାଁ ହେଉଛି 'ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ' । ତେବେ "ଅନ୍ତର୍ଜନ୍ତୁ ନିୟନ୍ତୁଂ ଶୀଳଂ ଯସ୍ୟ ସୋଽୟମନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ" । ଯେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଏବଂ ଅପ୍ରାଣୀ-ଭୂତ ଜଗତର ଭିତରେ ବ୍ୟାପକ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିୟମନ କରେ ସେହି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ପରମେଶ୍ୱରହିଁ 'ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ' । ତେଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟର କଥା ଜାଣିବାରେ ତାଙ୍କର ଖାଲି ସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ନୁହେଁ, ଅସୀମ ଶକ୍ତି ଥିବାର କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଅନ୍ୟ ଭକ୍ତ ବା କବିମାନଙ୍କ ଭଳି 'ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅତି ଭଲ ପାଏ', 'ତୁମ ବିନା ମୋର ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ', 'ମୋତେ ମୋକ୍ଷ ଦିଅ', 'ମୋତେ ସଂସାର ସାଗରରୁ ପାରି କର' ଇତ୍ୟାଦି ସାଧାରଣ କଥା ଗଙ୍ଗାଧର ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିନାହାନ୍ତି । କାରଣ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନ୍ୟ ନାମ 'ନ୍ୟାୟକାରୀ' । 'ନ୍ୟାୟ' କଣ ? ବାତ୍ସାୟନ ମୁନି କହନ୍ତି— 'ପ୍ରମାଣୈରର୍ଥ ପରୀକ୍ଷଣଂ ନ୍ୟାୟଃ'' । ଏଣୁ 'ପକ୍ଷପାତ ରହିତଚ୍ୟା ଚରଣଂ ନ୍ୟାୟଃ' ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦି ପ୍ରମାଣର ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ସତ୍ୟ— ସତ୍ୟସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ତଥା ପକ୍ଷପାତ ରହିତ ଧର୍ମରୂପ ଆଚରଣ ଅଟେ ତାହାହିଁ 'ନ୍ୟାୟ' । ଏଣୁ ନ୍ୟାୟଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଶୀଳମସ୍ୟ ସ ନ୍ୟାୟ-କାରୀଶ୍ୱରଃ ।" ସୁତରାଂ ଏପରି ନ୍ୟାୟକାରୀ ଈଶ୍ୱର ଯେ କାହାର ମିଠା ବାଣୀ ବା ତୋଷାମୋଦରେ ତା'ର ପ୍ରାପ୍ୟ ଫଳର ଅତିରିକ୍ତ

କିଛି ଦାନ କରିଦେବେ ଏ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା ପୋଷଣ କରିବା ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞାନୀ ଭକ୍ତ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୁଣି ଯେହେତୁ "ଦମୟତେ ଦଦାତି ଜାନାତି ଗଚ୍ଛତି ରକ୍ଷତି ହନସ୍ତି ଯସ୍ମା ସା ଦୟା, ବହ୍ନି ଦୟା ବଦ୍ୟତେ ଯସ୍ୟ ସ ଦୟାଳୁଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ"— ଅର୍ଥାତ୍ ଦୋଷୀକୁ ଉଚିତ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ସଜ୍ଜନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ହେତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମ 'ଦୟାଳୁ' । ତେବେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ମନ୍ଦଚିନ୍ତା ଓ କୁକର୍ମରେ ସମସ୍ତ ଅନ୍ତବାହିତ କରି ଖାଲି ମୁହଁରେ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ କ୍ଷମା ମାଗି ଦେଲେ ଯେ ସେ କ୍ଷମା କରିଦେବେ, ଏକଥା ମହାପ୍ରାଣ ଭକ୍ତଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗଙ୍ଗାଧର ବା କାହିଁକି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତେ ? ନିଆଁରେ ହାତ ରଖିଲେ ମାତ୍ରେ ହିଁ ହାତ ପୋଡ଼ିଯିବ । ଏହି ହାତ ପୋଡ଼ାଇ ଦେବାହିଁ ଅଗ୍ନିର ଦୟା । କାରଣ କଷ୍ଟ ଦେଇ ସେ ଜଣାଇ ଦିଏ ଯେ ଆଉ ଥରେ ଏମିତି କରିବ ନାହିଁ । ସେହିପରି ପରମେଶ୍ୱର ପାପୀକୁ ସମୁଚିତ ଶାସ୍ତି ଦେଇ ପୁଣ୍ୟବାନଙ୍କୁ ତାର ପ୍ରାପ୍ୟ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରି ବାସ୍ତବ ଦୟା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏଣୁ ଏପରି ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ 'ମୋତେ ଭବସାଗରରୁ ପାର କର,' 'ମୋର ଦୋଷ କ୍ଷମା କର,' ଇତ୍ୟାଦି କହି ଗଙ୍ଗାଧର ବା କାହିଁକି ନିଜର ନିର୍ବୋଧତାର ଉତ୍ତିମ ବଜାଇବାକୁ ଯିବେ ? ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ ସରଳ ଭକ୍ତିରେ "ସେତିକ ଯେନିବ ଯେତିକ ଅଛି ମୋ ହୃଦେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି" କହି ନିଜର ଅକପଟ ହୃଦୟକୁ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଗରେ ଥୋଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହାହିଁ ମହତ୍ତ୍ୱ ମାନବର ଲକ୍ଷଣ ।

ଏହା ବାହାରେ ଯେଉଁ ମାନେ ଭକ୍ତିର ପେଖନାରେ ଭକ୍ତ ସାଜନ୍ତି, ଭକ୍ତିହୀନ ହୃଦୟ ନେଇ ସୁଖା ନିଜେ ଭକ୍ତ ବୋଲି ଅପରକୁ ଦେଖାଇ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ପଦଟି ଉତ୍ତମ

ଶିକ୍ଷା । କାରଣ ଗଙ୍ଗାଧର ସେମାନଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—ଭାଇ, ତୁମେ ଠକୁଛ କାହାକୁ ? ତମେ ବାହାରକୁ ସିନା ତମ ଭକ୍ତିର ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଦେଖାଉଛ, ମାତ୍ର ଜାଣିଥାଅ, 'ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ' ରୂପରେ ସେ ଭିତରେ ରହି ତୁମର ଏହି ବାହ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଠକାମିକୁ ଉପହାସ କରୁଅଛି । ଏଣୁ ଅନ୍ୟକୁ ନିଜ ଭକ୍ତିର ବାହାଦୁରି ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଠକିବାର ବୃଥା ଚେଷ୍ଟା କରି ନିଜର ବୁଦ୍ଧିହୀନତାର ପରିଚୟ ଦିଅନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ କହିଲେ—"ସେତିକି ଦେଖିବ ଯେତିକି ଅଛି ମୋ ହୃଦେ ତୁମ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି" । ଏଥିରେ ଗଙ୍ଗାଧର 'ଭକ୍ତ'—ଏ କଥା ଜଗତକୁ ଜଣାଇବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହାନ୍ତି । ଏପରି ଭାବର ସଂଯୋଜନରେ କବି ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠିଯାଇ ଉପନିଷଦକାର ଋଷିଙ୍କର ହସ୍ତମର୍ଦ୍ଦନ କରିଅଛନ୍ତି । କାରଣ କଠୋପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ବୃଥା ତର୍କ ବର୍ଜନ କରି ଅନ୍ତରର ଧନକୁ ଅନ୍ତରରେ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଋଷି କହି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ବିଜ୍ଞାପନର ଆବଶ୍ୟକ ସେ ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ରଖି ନାହାନ୍ତି । 'ଅସ୍ତୀତି ବ୍ରୁବତୋ ଽନ୍ୟତ୍ର କଥଂ ତଦୁପଲଭ୍ୟତେ" ।

(କଠୋପନିଷଦ)

ପୁଣି ଚତୁର୍ଥ ପଦରେ କବି ଗାଇ ଉଠିଲେ—

ଥାପିବାକୁ ତୁମ୍ଭ ମୂରତି ମୋ କ୍ଷୁଦ୍ର
ହୃଦୟରେ ନାହିଁ ସ୍ଥାନ,
ସର୍ଷପ ଗରଭେ ରହି କି ପାରଇ
ହିମାଳୟ ସାନୁମାନ ?

କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଈଶ୍ୱର ଏତେ ବିରାଟ, ଏତେ ମହାନ ଯେ, ତାଙ୍କ ବିଗ୍ରହକୁ କବି ନିଜ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା କଥାକୁ

ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ନଗାଧିରାଜ ହିମାଳୟକୁ ଗୋଟିଏ ସୋରିଷ ଗର୍ଭରେ ପୂରାଇବାର ପ୍ରୟାସ କରିବା ଯାହା, ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ବିଗ୍ରହକୁ ନିଜ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ମଧ ଠିକ୍ ସେଇୟା । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକବାରେ ଅସମ୍ଭବ । ଏଣୁ କବି ସେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ମଧ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ପଦଟି ପାଠ କରି କବି ମୂର୍ତ୍ତି-ପୂଜାର ସପକ୍ଷରେ ନା ବିପକ୍ଷରେ ହଠାତ୍ କହି ହେବ ନାହିଁ । କବି ବଡ଼ ସନ୍ତର୍ପଣରେ ପଦଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଉଭୟ ମତବାଦୀଙ୍କ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତାର ସୀମାକୁ ସେ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏ ଯାଏ ସୁଦ୍ଧା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସାକାର ନିରାକାର ଭେଦ ନେଇ ବଡ଼ ବଡ଼ ମହାପୁରୁଷ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ରହିଛି । କେହି ହୁଏତ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ସମର୍ଥକ, କେହି ବା ବିରୋଧୀ । ଭାରତର ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବେଦାନ୍ତିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ, ଯେ କି ନିଜର ସାଧାରଣ ବାଗ୍ମିତା ଓ ଜ୍ଞାନ ବଳରେ ସମଗ୍ର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତକୁ ବିସ୍ମିତ ଓ ସ୍ତମ୍ଭିତ କରି ଦେଇଥିଲେ, ସେ ହିନ୍ଦୁ ଜୀବନରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ଉପକାରିତା ଦେଖି ପାରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ବେଦୋଦ୍ଧାରକ ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଏହାର ଘୋର ବିରୋଧୀ । ଭଗବାନ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ ତତ୍କାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାପାଇଁ ଅଦ୍ୱୈତ ମତବାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ମହାମାନବ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ତାଙ୍କର ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ବୁଝିବାକୁ ଓ ବୁଝାଇବାକୁ ଏ ଯାଏ ଲୋକେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆମଭଳି ସାଧାରଣ ଲୋକ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ମତ ମତ ଦେବା ନିତାନ୍ତ ଅସମୀଚୀନ । ତେବେ ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ମନ୍ତ୍ରଶିଷ୍ୟ ଏ ଯୁଗର ମହର୍ଷି ସନ୍ଥ ବିନୋବା ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ସମର୍ଥନ କରୁଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତେବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ-

ମାନଙ୍କର ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ବାଇବଲ 'Varity of idols and foolishness of idol makers'ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ ଏବଂ ଇସ୍‌ଲାମ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ "କୋଲ୍‌ହୋ ଓ୍ୱାଲ୍‌ଲାହୋ ଅହଦ୍ ଅଲ୍ଲାହୁସ୍‌ସମଦ୍,ଲମ୍ ୟାଲଦ୍,ଓ୍ୱାଲମ୍ ୟୁଲଦ୍ ଓ୍ୱାଲମ ୟକୁଲ୍ଲାହୁ କୋଫୋଓ୍ୱାନ୍ ଅହଦ୍ ।" ଅର୍ଥାତ୍ 'ଈଶ୍ୱର ଏକ, ସେ ସନାତନ, ସେ ନିରାଲମ୍ବ, ସେ ଅଜ, ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ସେ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ କେହି ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ନାହିଁ'—କହି ଏକେଶ୍ୱରବାଦକୁ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଦିଏ । ଯଜୁର୍ବେଦ ମଧ୍ୟ କହେ—'ନ ତସ୍ୟ ପ୍ରତିମା ଅସ୍ତି ।' ତେଣୁ ଏଭଳି ମତାରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ବା କାହିଁକି କୌଣସି 'ବାଦ'ର ଶିକାର ହୁଅନ୍ତେ ? ସୁତରାଂ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେତୁ ନିର୍ମାଣ କରି ଗଙ୍ଗାଧର ଏହା ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ଉଦାର ଚିନ୍ତାର ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଓ ମହାପ୍ରାଣତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅତଏବ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କଳ୍ପିତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ବାସ୍ତବ ସ୍ୱରୂପ କିପରି ତାହା ଗଭୀର ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ । ମେହେରଙ୍କ ଲେଖାର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ଏଇୟା ଯେ, ତାହା ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ସମଧିକ ଚିନ୍ତାର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ବାହାରକୁ ସହଜ ସରଳ ବୋଧ ହେଉଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କ କବିତାର ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାବର ଊର୍ମୀଯୁ ଧାରା ଫଲ୍‌ଗୁସ୍ରୋତ ପରି ଲୁକ୍‌କାୟିତ ଥାଏ । ଏଇଥିପାଇଁ ହିଁ ଗଙ୍ଗାଧର ଅନେକ ଦିନଯାଏ ଅଜ୍ଞ ଥିଲେ ଏବଂ ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ପଲ୍ଲବଗ୍ରାହୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଏଭଳି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପୃଥିବୀର ବଡ଼ ବଡ଼ କବିମାନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ବି' ଘଟିଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏହା ନୂତନ ନୁହେଁ । ସେ ଯାହାହେଉ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ କବିତାର ପଞ୍ଚମ ପଦକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାଠ କରୁ—

କ ଦେଇ ପୂଜିବ ଯାହା ମୁଁ ଦେଖୁଛି
ସବୁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରସାଦ,
ଯାହା ପରସାଦ ତାଙ୍କୁ ଅରପିଲେ
ହେବ ସିନା ଅପରାଧ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ କବି ଦେଖୁଛନ୍ତି ଯେ ପୃଥିବୀର ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥକୁ ତାଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱର ଗ୍ରହଣ କରି ସାରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଭୋଗ ନ କରିଥିବା କୌଣସି ନୂଆ ଜିନିଷଟିଏ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ନେଇ ଥୋଇବାକୁ କବି ସାହସ କରି ନାହାନ୍ତି । କାହିଁକି ନା, ସେ ଆଗରୁ ନିଜର ଦିବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ସାରିଲେଣି ଯେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟବସ୍ତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରସାଦ । ଏଠାରେ 'ପ୍ରସାଦ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ଟିକେ ତଳେଇ ଦେଖିବା ଦରକାର । ପ୍ରସାଦର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ 'ଅନୁଗ୍ରହ' । ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀରେ ଯାହ କିଛି ଅଛି, ସେ ସବୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ, ତାଙ୍କର ଦାନ । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କର ଦତ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ନିଜର ବୋଲି କହି ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବାଦ୍ୱାରା କେବଳ ଅପରାଧ ମାତ୍ର ସାର ହେବ ବୋଲି କବିଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ଏଠାରେ ପୁଣି ଥରେ ସେହି ଈଶୋପନିଷଦର ବାଣୀ ସ୍ମରଣ ହୁଏ—

ଈଶାବାସ୍ୟମିଦଂ ସର୍ବଂ
ଯତ୍କିଞ୍ଚଜଗତ୍ୟାଂ ଜଗତ୍ ।
ତେନ ତ୍ୟକ୍ତେନ ଭୁଞ୍ଜୀଥା
ମା ଗୃଧଃ କସ୍ୟସ୍ୱିଦ୍ ଧନମ୍ ॥

ଗଙ୍ଗାଧର ସବୁବେଳେ ସାଂସାରିକ ପଦାର୍ଥ ଓ ବିଷୟରୁ ମମତ୍ୱ ଛେଦନ କରିବାକୁ ଚାହିଁଅଛନ୍ତି । ଏ କବିତାରେ ତାହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ଗୀତା କହନ୍ତୁ, ଉପନିଷଦ କହନ୍ତୁ, ବେଦ ବା

ବେଦାନ୍ତ ଯାହା କିଛି କହନ୍ତୁ; ସମସ୍ତହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଏଇ ମୋହ, ଏଇ ମମତ୍ୱ ଉପରେହିଁ ଚାହାର ପକାଇ ଅଛନ୍ତି, କୁଠାରାଘାତ କରି- ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଗୀତାର ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ ବୁଝାଇ ସାରିବା ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପଚାରିଛନ୍ତି—

"କଚ୍ଚିଦେତତ୍ ଶ୍ରୁତଂ ପାର୍ଥ
ତ୍ୱୟୈକାଗ୍ରେଣ ଚେତସା,
କଚ୍ଚିଦ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ମୋହଃ
ପ୍ରନଷ୍ଟସ୍ତେ ଧନଞ୍ଜୟ ।"

ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି—

"ନଷ୍ଟୋ ମୋହଃ ସ୍ମୃତିର୍ଲବ୍ଧା
ତ୍ୱତ୍ ପ୍ରସାଦାନ୍ମୟାଚ୍ୟୁତ,
ସ୍ଥିତୋସ୍ମି ଗତ ସନ୍ଦେହଃ
କରିଷ୍ୟେ ବଚନଂ ତବ ।"

ଏହାପରେ ଅର୍ଜୁନ ଓ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା ଶେଷ । ଏଣୁ ଗୀତାରେ କଣ ଅଛି ବୋଲି ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ଉତ୍ତର ଦିଆଯାଇ ପାରେ ଯେ 'ମୋହନାଶର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା' । କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ଏଇ କବିତାରେ ମନୁଷ୍ୟର ସେହି ଚିରଶତ୍ରୁ ମୋହକୁ ଦୂର କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରି ଗୀତାଧର୍ମ ସହିତ ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିପାରି ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏ ସବୁ ଯାହାହେଉ ଶେଷ ପଦରେ 'ଏକା ମାଧିଆ ବାଇଶ ଫଳ' ନ୍ୟାୟରେ କବି କହି ଉଠିଲେ—

ମୁଁ-କାର ମାତର ମୋର ନୁହେଁ ବୋଲି
କହିବାକୁ ନାହିଁ ବାଟ,
ତୁଚ୍ଛ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଅର୍ପଣ କରୁଛି
ଯେନ ତା' ବଶ୍ୟ ସମ୍ରାଟ୍ ।

ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପଦରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆ ହୋଇଛି ଯେ ସଂସାରର ସବୁ କିଛି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦାନ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ଜିନିଷକୁ କବି ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ନିଜର ବୋଲି ଦାବୀ କରି ବସିଲେ । ସେଇଟା କଣ ? ···ମୋହ, ମୁଁ-କାର, ଅହଙ୍କାର, ମୋର ଘର, ମୋର ସ୍ତ୍ରୀ, ମୋର ଧନ – ଏଭଳି ମମତ୍ୱବୋଧ । ତେଣୁ ଏଇ ମୋହ ବା ମାୟା 'ମୁଁ-କାର'କୁ କବି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । କବି ତ ପୃଥିବୀର ସବୁକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ବୋଲି ବୁଝି ସାରିଛନ୍ତି । ଏବେ ନିଜକୁ ତଥା ନିଜର ମମତ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରିଦେବା ଦ୍ୱାରା ତ 'ସର୍ବାର୍ପଣ' ହୋଇଗଲା । ଏହା ତ ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ଭକ୍ତର ଲକ୍ଷଣ ! ନବଧା ଭକ୍ତିର ଏହାହିଁ ଉଚ୍ଚତମ ସୋପାନ !! ତେବେ ଏ ସ୍ଥଳରେ କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ, ଚାତୁରୀ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଅନ୍ୟ ଭକ୍ତ ବା କବିମାନେ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରାର୍ଥନା ଶେଷରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ କିଛି ନା କିଛି ମାଗି ଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ସ୍ଥଳରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ କିଛି ନ ମାଗି ବରଂ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପଦାର୍ଥ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଦେଇ ଦେଉ-ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କବିତ୍ୱ ଚାତୁରୀ ଅଛି । ଯଦି କୌଣସି ଦରିଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ କୌଣସି ରଜା ମହାରଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ କହେ—"ମହାରାଜ, ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ମୋର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭିକ୍ଷା ନାହିଁ; ମାତ୍ର ମୋର ଏହି ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ଆପଣ ନେଇ ଯାଆନ୍ତୁ ।" ଏଥିରୁ କଅଣ ବୁଝା ପଡୁଛି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏତେ ଧନ ଦିଅନ୍ତୁ ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା କି ମୁଁ ଆଉ

ଗରିବ ହୋଇ ନ ରହେ; ଧନୀ ହୋଇଯାଏ । ଜୀବ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ଦାନ ଠିକ୍ ସେଇଭଳି । ଯିଏ 'ମୁଁ-କାର'କୁ ମମତ୍ୱକୁ ବିସର୍ଜନ କଲା, ସେ ତ ସାଂସାରିକ ବନ୍ଧନକୁ ଛିନ୍ନ କରି ଅତି ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠିଗଲା । ଜୀବ ପକ୍ଷରେ ଏହାଠାରୁ ବଳି ଶିବତର ମାର୍ଗ ଆଉ କ'ଣ ଥାଇପାରେ ?

ଏ ସ୍ଥଳରେ କୌଣସି ପାଠକଙ୍କ ମନରେ ତର୍କଣା ବଳରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ—ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଈଶ୍ୱର ତ 'ସାର୍ବଭୌମ, ପୁଣି 'ଅନ୍ତର୍ଯାମୀ'—ରୈଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ 'ସର୍ବଘଟ ଅନ୍ତର ରମସି ନିରନ୍ତର'; ତେବେ 'ଦୂରୁଁ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଅର୍ପଣ କରୁଛୁଁ ଯେଣେ ତା' ବିଶ୍ୱ ସମ୍ରାଟ' ହେଲା କିପରି ? ଏପରି ସାର୍ବଭୌମ, ସର୍ବାନ୍ତର୍ଯାମୀ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଜୀବ ଦୂରରେ ବି ରହିଲେ କିପରି ? ଏପରି ସନ୍ଦେହ ଉଠିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ସ୍ଥଳରେ ଖୁବ୍ ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ ପରି ମନେ ହୁଏ । ରାତିରେ ଆଲୋକ ବିକୀରଣ କରୁଥିବା ଲଣ୍ଠନ ନିଶ୍ଚୟ ସମସ୍ତେ ଦେଖିଥିବେ । ଆଚ୍ଛା ଏକଥା କହିଲେ, ଭିତରେ ଜଳୁଥିବା ବତୀ ଓ ସେହି ବତୀର ଯେ ଆଲୋକ ଗୃହଅନ୍ଧେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥାଏ, ତା ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି କିଏ ? ଲଣ୍ଠନର କାଚ । ଠିକ୍ ସେହିପରି 'ଜୀବ' ବା 'ପ୍ରାଣୀ' ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ କଦାପି ଦୂରରେ ରହି ନ ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମାୟା ବା ସଂସାରିକ ମୋହରୂପୀ କାଚ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରୁ ପ୍ରାଣୀକୁ ଦୂରେଇ ରଖିଛି । ଏଣୁ ଈଶ୍ୱର ଅତି ନିକଟରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ସାଂସାରିକ ମୋହନିବଦ୍ଧ ପ୍ରାଣୀ ତାହା ଜାଣି ନ ପାରି ତାଙ୍କର ଅତି ଦୂରରେ । ମୃଗର ନିଜ ନାଭିରେ କସ୍ତୁରି ଅଛି । ତାହା ସେ ଜାଣି ନପାରି ତାର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ବୁଲେ । ପ୍ରାଣୀର ଅଜ୍ଞତା ବା ମୋହହିଁ ନିଜର ଅନ୍ତରରେ ଥିବା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଠିକ୍ ସେହିପରି ତାକୁ

ହୃଦୟରେ ଇଷେ) । ଏଣୁ କବି 'ଦୂରୁ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଅର୍ପଣ କରୁଛି ଯେନ ତା' ବିଶ୍ୱସମ୍ରାଟ' କହିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହି ମୋହ ବା ମାୟାରୂପୀ କାଚ ଯେତେବେଳେ ଫାଟିଯିବ ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ମଧୁରମିଳନ ଘଟିବ । କବି ଏ ପଦରେ ସେହି ମିଳନର ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେହିଁ ଅଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ସବୁବେଳେ ସେହି 'ଈଶ୍ୱରଶାଶ୍ୱତ ଅମୃତମୟ' ସାମୀପ୍ୟ ଲଭ ସକାଶେ ଆଶାର ଆକୁଳତା ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ଅମୃତମୟ, ମଧୁମୟ ପ୍ରଭୃତି କବିତାମାନଙ୍କରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଉପନିଷଦର 'ତମସୋ ମା ଜ୍ୟୋତିର୍ଗମୟ' ବାଣୀ ସହିତ ନିଜର ସ୍ୱର ମିଳାଇ କହିଅଛନ୍ତି, 'ଜ୍ୟୋତି ନିଧାନ ହେ ! ପ୍ରାଣେ ଦିଅ ଜ୍ୟୋତି କଣା, ଯା ଯେନି ଚଳିବି ସଂସାରଅଟବୀ ବିପଥେ ନ ହୋଇ ବଣା ।" ଇତ୍ୟାଦି । କାହିଁ କାହିଁ ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗୀତାଞ୍ଜଳିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ 'ଦିଅ ହେ କ୍ଷମତା ଲୋଭର ମମତା ଲୀନ ହେବ ମୋ' ମନରେ, ବାଧା ଉପଗତ ହେଲେ ସମରଥ ହେବି ତାହା ସହନରେ; ଶକ୍ତି ସାଗର ହେ ! ଶକ୍ତିକଣା କର ଦାନ, ଲୋକ ଆରାଧନା ପରମ ସାଧନା କର୍ମେ ହେବି ଶକ୍ତିମାନ" କହି "ବିପଦେ ମୋତେ ରକ୍ଷାକର ଏ ନୁହେ ମୋର ପ୍ରାର୍ଥନା— ବିଇତେ ପାରି ଶକତି ଯେନ ରହୁ"ର ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ସାଧାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତୁଳନା ବା ଉପମା ଦିଆହେଲେ ଉପମେୟଠାରୁ ଉପମାନର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ଉତ୍କର୍ଷ ଆଧିକ୍ୟ ସର୍ବଦା ରହିଥାଏ । ମାତ୍ର ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଏ ନିୟମର ସର୍ବଦା ଓ ସର୍ବଥା ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟେ । ତାଙ୍କ ସହିତ କୌଣସି ଉପମାନ ଖଞ୍ଜାହେଲେ ତାହା ହୀନପ୍ରଭ, ନିକୃଷ୍ଟ ଓ ଅଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼େ । ଯୁକ୍ତିରେ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ ସେହି ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ । ଏଣୁ, ଆମଭଳି କ୍ଷୁଦ୍ରବୁଦ୍ଧି

ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ତାଙ୍କର ସେହି ଅନନ୍ତ, ଅସୀମ, ସର୍ବବ୍ୟାପ୍ତ ରୂପକୁ ଗୋଚରରେ ଆଣିବା ସକାଶେହିଁ 'ବିଶ୍ୱସମ୍ରାଟ' ବିଶେଷଣ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇସଲାମ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ "ହୋ ଅଲ୍ଲା ଖୁଲ୍ ଖାଲେ କୁଲ୍ ବାରେ ଉଲ୍ ମୁସୌଓ୍ୱେ ଏରେ ଲହୁଲ୍ ଅସ୍ମା ଉଲ୍ ହୁସ୍ନ"—କବି ଅତି ମଧୁର ସତ୍ୟଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ "ସେ ଈଶ୍ୱର, ଯେ କି ଦେହ, ଆତ୍ମା ଓ ମନର ନିର୍ମାତା, ଯେ କି ମା' ପେଟରେ ଆମମାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ଗଢ଼ିଦିଏ ଏବଂ ଯାହାକୁ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ମାନବକଳ୍ପିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାଧି ଅବଲମ୍ବନ କରେ ।" ଏ ସ୍ଥଳରେ ଆହୁରି ଦେଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, କବି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱ-ସମ୍ରାଟ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର କବିଙ୍କର କବିତାର ଭାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏ ସମ୍ବୋଧନ କେବଳ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ସକାଶେହିଁ ଅବଲମ୍ବିତ । ନୋହିଲେ ସେ ତ ଅସୀମ, ଅନନ୍ତ, ତୁଳନାରହିତ ! ତାଙ୍କୁ ସୀମିତ, ସାନ୍ତ ଓ ତୁଳିତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଯେତେବେଳେ କ୍ଲାସରେ ଗଣିତ ପଢ଼ାନ୍ତି ସେତେବେଳେ କୌଣସି ନୋଟିଏ ଗଣିତାଙ୍କ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଥାନ୍ତି—'ମନେ କର, ୧୨୪×୬=କ ।' ଜ୍ୟାମିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା । ସତେ କଣ ଏଇ ୧୨୪×୬='କ' ଅଟେ ? ଏହା ଗଣିତର ଅବଲମ୍ବିତ ପରିଭାଷା ମାତ୍ର । ସେହିପରି 'ବିଶ୍ୱସମ୍ରାଟ' ମଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ସାହିତ୍ୟର ପରିଭାଷା ବୁଝିଲେ ଚିନ୍ତା ଓ କଳ୍ପନାର ଉଭୟ ପକ୍ଷରେ ଆମେ ଉଡ଼ି ପାରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବା ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭାବର ଉଚ୍ଚତାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହେବା ।

ତେବେ ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏଠି କହିବାକୁ ହେବ ଯେ କବି ଏଇ କବିତାର ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ନିଜର ମନୋଗତ ଭାବକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ

ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଏକବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ଯଥା— ବିଶ୍ୱଜୀବନ ହେ ! ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲିବାକୁ ମନ ବଳୁନାହିଁ, ତେଣୁ ସିନ୍ଧୁ ତବ କୃପାବିନ୍ଦୁ ।" ଏହାର ଅନ୍ୱୟ କଲେ ହେବ 'ହେ ବିଶ୍ୱଜୀବନ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲିବାକୁ ମନ ବଳୁ ନାହିଁ; ଯେହେତୁ ସିନ୍ଧୁ ତୁମ୍ଭର କୃପାର ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର ଅଟେ ।' ମାତ୍ର ଆମେ କହୁଁ—'ଯେହେତୁ ଅନନ୍ତ ସିନ୍ଧୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାର ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର ଅଟେ ସେହେତୁ ତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ କହିବା ସଙ୍ଗତ ଓ ସମୀଚୀନ ।' କବି ଏହାର କି ଉତ୍ତର ଦେଇଥାନ୍ତେ ଆମେ ଜାଣୁ ନାହୁଁ । କିନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ କହିବାର ଅସମୀଚୀନତା ଦର୍ଶାଇ କବି ଯେଉଁ କାରଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଆଦୌ ସୁନ୍ଦର ହୋଇନାହିଁ । ତେବେ ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ କବିଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବ ଧରା ପଡ଼ିଯାଇଅଛି ଏବଂ ସେହିହେତୁ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଆଗରେ କରାହୋଇ ପାରିଛି । କବି ଏଠାରେ ନିଜ ଚିନ୍ତାଧାରାର କେବଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପ ଦେଇପାରି ନାହାନ୍ତି ମାତ୍ର । କବିତାର ପ୍ରଥମ ପଦ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭାବରେ ଅସଲଗ୍ନତାହିଁ ପ୍ରମାଣ କରେ । ଅନ୍ୟ ପାଖରୁ ଦେଖିଲେ ଭାବର ଉଚ୍ଚତା ଦିଗରୁ ଏ କବିତାର ଭାଷା ନିକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖାରେ ଏ ଦୋଷ ଅନେକତ୍ର । କବୀନ୍ଦ୍ର ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସେହି 'ବାସନା ଯଖନ ବିପୁଲ ଧୂଲାୟ, ଅନ୍ଧ କରିୟା ଅବୋଧେ ଭୁଲାୟ, ଓହେ ପବିତ୍ର ! ଓହେ ଅନିଦ୍ର ! ରୁଦ୍ର ଆଲୋକେ ଏସୋ" ବା "ମୋହ ମଲିନ ଅତି ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଶଙ୍କିତ ଚିତ ପାନ୍ଥ, ଜଟିଳ ଗହନ ପଥସଙ୍କଟ ସଂଶୟ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ, କରୁଣାମୟ ମାଗେ ଶରଣ, ଦୁର୍ଗତି ଭୟ କର ହରଣ, ଦାଓ ଦୁଃଖ ବନ୍ଧ ତରଣ, ମୁକ୍ତିର ପରିଚୟ" ପରି ଭାଷାର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର କାହିଁ ? ତେବେ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ଯେ ଭାବ ଦିଗରେ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ

ଗୋଟିଏ କବିତା ଯାହା କି ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାସନ ଲାଭ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଯାହାହେଉ ସୁଖର କଥା, କବିତାଟି ହିନ୍ଦୀ, ଇଂରାଜୀ ପ୍ରଭୃତି ଭାଷାରେ ଅନୂଦିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ ପାରିଛି ।

ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର

Great men are more distinguished by range and extent than by originality. If we require the originality which consists in weaving, like a spider, their web from their own bowels; in finding clay and making bricks and building the house, no great men are original. Nor does valuable originality consist in unlikeness to other men. The hero is in the press of knights and the thick of events and seeing what men want and sharing their desire, he adds the needful length of sight and of arm, to come at the desired point.

—Ralph Waldo Emerson.

ସାହିତ୍ୟର ଧାରା ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଆସୁଛି ଓ ଆସୁଥିବ । ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ

ଜଣେଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ସାହିତ୍ୟିକ ବା କବି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଦେଶ ଓ ଭାଷାର ମୁଖ ଉଜ୍ଜଳ କରିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ହୋଇଥାନ୍ତି ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର—ଜଣେ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ହୋଇଥାନ୍ତି ଯୁଗର ପରିପୋଷକ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବର୍ଦ୍ଧକ । ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟାକାଶର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ କବିବର ଗଙ୍ଗାଧର ହୋଇଥିଲେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଧରଣର କବି; କବିବର ରାଧାନାଥ ନୂତନ ରୂପ ଦେଇଥିବା ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାଧର ଜୀବନ୍ତ ଓ ଚଞ୍ଚଳ କରିଦେଲେ । ଏଣୁ ରାଧାନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର—ଉଭୟେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ-ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବାସ୍ତବରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ । ଗଙ୍ଗାଧର ଜଡ଼ ପ୍ରକୃତିକୁ ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର ଜାଡ୍ୟ-ନାଶିନୀ ନାମକୁ ସାର୍ଥକ କରିଅଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖନୀର ଯାଦୁ ସ୍ପର୍ଶରେ ଚିଲିକା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର ଉପକୂଳ, ମୋହନୀୟ; ନରମୁଣ୍ଡାକୃତି ଗିରି ଖଣ୍ଡାଦ୍ରି, ଗୁଳ୍ମଜଟାଧାରୀ ଜଟିଳ ଜଟିଆ; ସାକ୍ଷୀ-ଗୋପୀନାଥର କୁଞ୍ଜଘନ ମଞ୍ଜୁ କୁଞ୍ଜ, ସୌଗନ୍ଧିକ ଗନ୍ଧେ ଗୃହୁ ରତ୍ନାକର ସମସ୍ତହିଁ ଆଜି ଅମର, ମହିମିତ ଓ ସାର୍ଥକ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଭାଷାର କର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସଛଟା, ସଙ୍ଗୀତ ମାଧୁରୀ, ଅଭିନବ ଶୈଳୀ, ଚିନ୍ତା; କଳ୍ପନା—ସମସ୍ତହିଁ ଅସାଧାରଣ । ଗଙ୍ଗାଧର ମାନବ ଚରିତ୍ର-ଚିତ୍ରଣରେ ଉତ୍କଳରେ ଯେମିତି ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି, ସେପରି ରାଧାନାଥ ପ୍ରକୃତିର କାନ୍ତକୋମଳ, ସ୍ନିଗ୍ଧ ରୂପର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଓ ଭାଷାର ଅପୂର୍ବ ମନୋହାରୀ ପ୍ରୟୋଗରେ ଉତ୍କଳୀୟ ପାଠକମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପାତ୍ର ହୋଇ ପାରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ କୌଣସିଠି ହେଲେ ଦୈନ୍ୟ

ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଆଜ ଉଭୟ କବି ଆମର ନମସ୍ୟ ଓ ପୂଜନୀୟ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେହେଁ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଧାରା ଓ ଆଦର୍ଶକୁ ଏକାବେଳକେ ଛିନ୍ନ କରି ନାହାନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରୁ ଆନୀତ । ହେଲେ ଆହୁରିରେ ଯେଉଁ ମୌଳିକତା ସେ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ । କୀଚକବଧ, ଅଯୋଧ୍ୟା ଦୃଶ୍ୟ, ତପସ୍ୱିନୀ, ଇନ୍ଦୁମତୀ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟାବଳୀ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖନୀର ଅପୂର୍ବ ଯାଦୁ-କିମ୍ବାର ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ । ମେହେର ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟଧର୍ମ ଓ ପବିତ୍ର ଆଶ୍ରମଜୀବନଦ୍ୱାରା କିପରି ପ୍ରଭାବିତ ତାହା ତାଙ୍କର ଅମର ରଚନା 'ତପସ୍ୱିନୀ'ରୁ ଜଣାଯାଏ । ରାଧାନାଥ ଓ ସେ ଯୁଗର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିବୃନ୍ଦ ନୂତନ ନୂତନ ବିଷୟର ଅବଲମ୍ବନରେ କାବ୍ୟକବିତା ସୃଷ୍ଟି କରି ଚିଲିକା, ଉଷା, ପାର୍ବତୀ, ସୁରଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭୃତି ନାମକରଣ କରିଗଲେ । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ଭାରତୀୟ ପରଂପରା ଓ ଆଦର୍ଶ ଭିତରେ ରହି ନିଜର ମୌଳିକତା ଦେଖାଇ-ବାର ସୁପ୍ରୟାସ କରିଅଛନ୍ତି । 'Old wine in a new bottle' ନ୍ୟାୟରେ ସେ ନିଜର ବଳିଷ୍ଠ କବିଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଗଲେ । ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର କାଠ ଖମ୍ବମାନଙ୍କରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପାଣି ଢାଳି ଦେଇ ସେସବୁକୁ ସେ ସୁରଞ୍ଜିତ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ହଠାତ୍ ବିଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଭାବଧାରାରେ ପ୍ରଭାବିତ ହେବାଟାକୁ କିପରି ଘୃଣା କରୁଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ 'ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କ ଉକ୍ତି' କବିତାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏଣୁ ବ୍ୟାସ, ବାଲ୍ମୀକି, କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି, ଶ୍ରୀହର୍ଷ ପ୍ରଭୃତି କବିଗୁରୁମାନେ ଥିଲେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

ସାହିତ୍ୟିକ ଗୁରୁ ଓ ଆଦର୍ଶ । ମାତ୍ର ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବି ନିଜର ଅସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ କବିଗୁରୁମାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସୁଦ୍ଧା ଆହୁରି ଅଦ୍ଭୁତ, ମନୋହର ଓ ସାର୍ଥକ କରିଗଲେ । ତା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଏ ସ୍ଥଳରେ ଆମେ ତାର କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

କବିଙ୍କର 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' କାଳିଦାସଙ୍କ 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳମ୍'ର ଅନୁବାଦ ବୋଲି କେହି କେହି ମନେ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହା ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ମେଘଦୂତ'ର ଅନୁବାଦ ଭଳି ନୁହେଁ । ମୁକ୍ତାନୁବାଦ ଓ ବାକ୍ୟାନୁବାଦ ଏହିଭଳି ଅନୁବାଦ ହେଉଛି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । କେବଳ ପ୍ରଥମ ସର୍ଗକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସର୍ଗମାନଙ୍କରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖନୀ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଭାବରେ ବିଚରଣ କରିଛି ଓ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବଜାୟ ରଖିଛି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ମୁକ୍ତାନୁବାଦ କହିଲେ ହୁଏତ ଚଳିପାରେ । ମାତ୍ର 'ଅଭିଜ୍ଞାନ-ଶକୁନ୍ତଳମ୍' ଓ ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' ଉଭୟରୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ସମାନ ଧ୍ୱନି ଦେଉଥିବା କେତୋଟି ପଦ ଦେଖାଇ ଦେଇ 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ'କୁ କାଳିଦାସଙ୍କ ଲେଖାର ଅନୁବାଦ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ବୀଜଗଣିତ କଷିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅନ୍ତି, ସେମାନେ ବାସ୍ତବ କାବ୍ୟ-ରସ-ପିପାସୁ ନୁହନ୍ତି । ଆମେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛୁଁ ଯେ 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ'ର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ ପ୍ରାୟ ଅନୁବାଦ ଭଳି ହୋଇଯାଇଛି । ତଥାପି ଏହି ପ୍ରଣୟାଙ୍କୁରକୁ ପାଠ କରି ପଲ୍ଲୀକବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଆଜି 'ପ୍ରଣୟାଙ୍କୁର' ଟାଇ ଏକାସନରେ ଶେଷ ନ କରି ରହି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଏହା କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । 'ଶକୁନ୍ତଳା'ର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଭାଷାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ନିର୍ବାଚନ କୌଶଳ କବିଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ" ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ରଚନା ଯେପରି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ସେପରି ଅଳଂକୃତ । ତାଙ୍କର କବିତା ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରସାଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣରେ ପାଠକର ମନୋହାରିଣୀ ହୋଇଥାଏ । ଏ ସର୍ଗର ନେପରି ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ମଧୁର ପଦ ଦେଖନ୍ତୁ—

ଦୃଶ୍ୟେ ଭାସୁଥାଏ ଦୃଷ୍ଟି ନୃପତିଙ୍କ,
ଭାବେ ଭାସୁଥାଏ ମନ,
ଏକାଳେ କର୍ଣ୍ଣରେ ପଡ଼ିଲା, ରମଣୀ—
ରମଣୀୟ କଣ୍ଠସ୍ୱନ ।

କିମ୍ବା

ସଜାଇଥିଲା ବା ବୀଣା କାମମଧୁ
ବଜାଇ ଦେଲା ଝଂକାର,
ହଜାଇଲେ ରାଜା ଧଇର୍ଯ୍ୟ, ମଣି ତା'
କୁସୁମଧନୁ ଟଙ୍କାର ।

କି ରସାଳ ରଚନା !

ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଉପମାର ଯଥାବିଧି ତଥା ଚମତ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ମେହେର ଲେଖନୀ ମହାକବିଙ୍କ ରଚନା ସହିତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଯେଉଁଠି ଯେଉଁଠି କାଳିଦାସଙ୍କ ରଚନା ସମ୍ଭ୍ରମବିବର୍ଜିତ ହୋଇଛି, କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସଂଯତ ଲେଖନୀ ଦ୍ୱିଧାଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ ସେ ସବୁକୁ ପରିହାର କରିଛି; ଯଥା— କାଳିଦାସଙ୍କ ରଚନାରେ ଶକୁନ୍ତଳା ଅନସୂୟାକୁ କହୁଛି, "ଅନସୂୟା ! ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ବଲ୍‌କଲକୁ ମୋ ଦେହରେ ଖୁବ୍ ଭିଡ଼ି ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଛି । ମୋର ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହେଉଛି । ଟିକିଏ ଉଶ୍ୱାସ କରିଦେ ।" ଏ କଥା

ଶୁଣିପାରି ପ୍ରିୟମ୍ବଦା କହୁଛି, "ସଖି, ଏ ସ୍ଥଳରେ ପୟୋଧର ଦୁଇଟିକୁ ଉନ୍ନତ କରି ଦେଇଥିବା ତୋର ଉଚ୍ଛଳ ଯୌବନକୁ ବରଂ ନିନ୍ଦା କରିବା କଥା।" ମାତ୍ର ଏଭଳି ରଚନା ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀରେ ମିଳିବ ନାହିଁ। ତେବେ କାଳିଦାସ ଯେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କଠାରୁ କମ୍ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବା କମ୍ ରୁଚିବାନ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ପରିସ୍ଥିତିର ପ୍ରଭାବରେ ପଡ଼ି ଏପରି ଲେଖିବାକୁ କାଳିଦାସ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି। ସେ ସମୟରେ ରାଜାମାନେ ଏପରି ରଚନାକୁ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ। କାଳିଦାସ ରାଜଦରବାରର କବି ଥିବା ହେତୁ ସେମାନଙ୍କର ମନୋରଂଜନ ପାଇଁ ଏପରି ରଚନା କରିଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ। ବିରାଟ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ସେକ୍ସପିୟର ତ ପୁଣି ସେ ସମୟର ଥିଏଟର ମେନେଜର ଓ ଲଣ୍ଡନ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ରୁଚିକୁ ଜଗି ନାଟକ ଲେଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ। ମାତ୍ର କହି ରଖେଁ ଯେ ଗଙ୍ଗାଧର ମଧ୍ୟ ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରୁ ମୁକ୍ତ ନ ଥିଲେ। ସେ ମଧ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଜଣେ ପନ୍ଦର ଟଙ୍କିଆ ମୋହରିର କାମ କରୁଥିଲେ। କିନ୍ତୁ ନିର୍ଭୀକମନା, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଗଙ୍ଗାଧର ଯାହା ଉଚିତ ମନେକରିଛନ୍ତି, ଯାହା ସତ୍ୟ, ଶିବ ଓ ସୁନ୍ଦର, ତାକୁହିଁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ସେ କେବେ ବି ପଶ୍ଚାତ୍ପଦ ହୋଇନାହାନ୍ତି। ଦରିଦ୍ର କବିର କି ନୈତିକ ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା!

ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରେମିକପ୍ରେମିକାଙ୍କର ମାନସ-ଚିତ୍ରଣରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେହେଁ ଅନେକାଂଶ ସ୍ୱକୀୟ ମୌଳିକତା ରକ୍ଷା କରି ପାରିଅଛନ୍ତି। ମାତ୍ର କାଳିଦାସଙ୍କ ଭାଷାଗୌରବ ମେହେର ରକ୍ଷା କରିପାରି ନାହାନ୍ତି। ମହିମିତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ସମକକ୍ଷ ଉତ୍କଳ ଭାଷା ବା କିପରି ହୋଇପାରେ? ତେଣୁ କାଳିଦାସଙ୍କ 'ଅନାଘ୍ରାତପୁଷ୍ପ', 'ଅନାବିଦ୍ଧରତ୍ନ'

ବା 'ନବୀନ କୁଶବଧ'ର ଯେପରି ଗୁହ୍ୟ ଅର୍ଥ ରହିଛି 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ'ରେ ତାହା ହୋଇପାରି ନାହିଁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ମନ ଓ ବିବେକର ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଓ

"ପ୍ରୀତି-ପ୍ରତିମାର ପ୍ରଭା କରି ତାର
ହୃଦୟ-ମନ୍ଦିର ଦୀପ୍ତ,
ମଦାନ୍ଧ-ତିମିର ଆଚ୍ଛାଦିତ-ମୁଖ-
ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ହେଲ ଲିପ୍ତ ।"

ପ୍ରଭୃତି ପଦ ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ମେହେର ଲେଖନୀର ମହୀୟସୀ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଣୟୋଦ୍ଭାବିତ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା, ପ୍ରିୟମ୍ବଦାର ସଙ୍କେତାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଗାନ, ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଓ ସଖିମାନଙ୍କ ତଥା ରାଜା ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ଉକ୍ତିପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିରେ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥଗୌରବ— ଏ ସମସ୍ତହିଁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବିଶକ୍ତିର ପରିଚାୟକ ।

ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗରେ ଶକୁନ୍ତଳା ପୂଜ୍ୟ ପୂଜାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରିଛି । ଫଳରେ ଦୁର୍ବାସା ତାକୁ—

"ଯେଉଁ ପୂଜ୍ୟ ପୂଜା- ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଫଳ,
ଯା'ଠାରେ ରହିଛୁ ଲୟ,
ସେ ତୋତେ ଚିହ୍ନିବ ନାହିଁ ତୁ ଦେଲେହେଁ
ଆପଣାର ପରିଚୟ ।" ବୋଲି ଶାପ ଦେଇ-

ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶେଷ ପାଦରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବିତ୍ୱ ଓ ସଂଯମ

ଅତୁଳନୀୟ । ସେହି ପାଦଟିର ଦୁଇଟି ଅର୍ଥ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଥା—"ସେ ତୋତେ ଚିହ୍ନିବ ନାହିଁ ତୁ ଦେଲେହେଁ ଆପଣାର ପରିଚୟ ।" ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥରେ ତୁ ତୋର ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ତୋତେ ଚିହ୍ନିବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ—ତୁ ଆପଣାର କୌଣସି ପରିଚୟ ନ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ତୋତେ ଚିହ୍ନିବ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ପାଠକେ ପଚାରି ପାରନ୍ତି ଯେ କବି ଏ ଭଳି ଦୁଇଟି ଅର୍ଥର ଚିନ୍ତା କରି ଲେଖିଥିଲେ ନା ସମାଲୋଚକ ନିଜର ମୁଣ୍ଡରୁ ଏ ସବୁ ବାହାର କରୁଛନ୍ତି ? କାରଣ "କବିତା ରସ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଂ କବିର୍ବେତ୍ତି ନ ତତ୍ କବିଃ ।" ମାତ୍ର ତା ନୁହେଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ଉଭୟ ଅର୍ଥର ଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । କାରଣ ଉଭୟ ଅର୍ଥର ସାର୍ଥକତା ଓ ସତ୍ୟତା ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆସିଛି । କବିଙ୍କର ଏ ସଂଯମ କମ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ନୁହେଁ !

ଶକୁନ୍ତଳାର ବିଦାୟ ସମୟରେ କଣ୍ୱଙ୍କର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି କବି ଅତି ସତ୍ୟ କଥାଟିଏ କହିଛନ୍ତି—

"ସମୟ ପାଇଲେ ଜୀବନେ ପ୍ରବୃତ୍ତି
ଫୁଟି ପଡ଼ିଥାଏ ଆସି,
ପ୍ରବୃତ୍ତି ବର୍ଜିତ କେ ଅଛି ଜଗତେ
କି ଗୃହୀ କି ବନବାସୀ ?"

ଏହାପରେ ଶକୁନ୍ତଳା ପ୍ରତି ବିଦାୟ କାଳରେ କଣ୍ୱଙ୍କର ଉପଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍କଳ-ବଧୂର ଶିକ୍ଷଣୀୟ, ପାଳନୀୟ ଓ ଅନୁକରଣୀୟ ।

ଶକୁନ୍ତଳାର ବଦାୟରେ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ ଯେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଛି ତାହା ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଓ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ଜୀବନ୍ତ ଓ ଚଞ୍ଚଳ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଥାଏ । ଏସବୁ ପାଠ କଲେ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦର୍ଶନ କଲାପରି ମନେ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ କହିଥିଲେ—"କାଳିଦାସଙ୍କ ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକ ମୁଁ କଲେଜରେ ପଢ଼ିଥିଲି । ମେହେରଙ୍କ 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' ଯେତେଥର ପଢ଼ିଅଛି ମୋତେ ସେତେଥର କାଳିଦାସଙ୍କ ଶକୁନ୍ତଳା ଅପେକ୍ଷା ମଧୁରତର ଲାଗିଅଛି ଓ ଜୀବନରେ ନାନା ସ୍ମୃତିର ଉଦ୍‌ବୋଧକ ହୋଇଅଛି" ।

ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗରେ ପ୍ରଣୟ-ପୁଷ୍ପରେ କୀଟ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଫଳରେ ରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ପ୍ରଣୟିନୀ ଥିବାର ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଶାପ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତିଦ୍ୱାରକୁ ରୁଦ୍ଧ କରି ଦେଇଛି । ଏଣୁ କଣ୍ୱଙ୍କର ପଦ ପାଠ କରି—

"ସତ୍ୟ ନା କୁହୁକ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ
କି ଦେବ ଏଥି ଉତ୍ତର,
ପଠନ ଭ୍ରମ ବା ବୋଲି ଆଉ ଥରେ
ପଢ଼ିଲେ ପୁଣି ନୃପବର ।"

ରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ଏ ମାନସିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କବିଙ୍କ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଘଟିଥିଲା । ଥରେ କେହି ଜଣେ ଲେଖକ ବାମଣ୍ଡା ରାଜଦରବାରକୁ ଯାଇ ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ 'ମୁଁ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବଡ଼ ପୁଅ' ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ରାଜା ତାହା ଶୁଣି ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ଓ ଆସିବାବେଳେ କିଛି ଧନରତ୍ନ ଦେଇ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ ଓ କବିଙ୍କଠାକୁ—ଆପଣଙ୍କର ବଡ଼ ପୁଅ ଏଠାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଆମେ ଉଚିତ ସମ୍ମାନ ସହ ତାଙ୍କୁ ବଦାୟ

ଦେଇଛନ୍ତି—ଏହି ମର୍ମରେ ଖଣ୍ଡେ ପତ୍ର ଲେଖି ପଠାଇଦେଲେ। କବିଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସୂତ୍ର । ଏଣୁ ପତ୍ରଟି ପାଠ କରି କବି ବିସ୍ମୃତିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଓ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ଭଳି ପଠନଭ୍ରମ କି ବୋଲି ଆଉ ଥରେ ପତ୍ର ପାଠ କରିଥିଲେ । ଜୀବନର ସେହି ଘଟଣାକୁ କବି ଏ ସ୍ଥଳରେ ଅବିକଳ ରୂପ ଦାନ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଏଣୁ କବିଙ୍କ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ସ୍ପର୍ଶରେ ନ ଆସିଲେ କେବଳ ଶୁଷ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀର ସମ୍ୟକ୍ ସମାଲୋଚନା ଅସମ୍ଭବ ।

ଷଷ୍ଠ ସର୍ଗରେ ପ୍ରଣୟ ଫଳବତୀ ହୋଇଛି । ଏ ସର୍ଗରେ ପ୍ରଥମରେ ଶିଶିର ପୁନେ ମ୍ବ ପାଳନ ବା ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ଯେଉଁ ମନମୁଗ୍ଧକର ପ୍ରାଣବନ୍ତ ବହିଃପ୍ରକୃତିର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାର ତୁଳନା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ ।

ରାଜା ଓ ଧୀବରର ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଯେଉଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ହାସ୍ୟରସର ସୃଷ୍ଟି କରି ପାରିଛନ୍ତି ତାହା ଏକାନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ପୁନଶ୍ଚ ମୁଦ୍ରିକା ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ରାଜାଙ୍କର ସ୍ମୃତିଦ୍ୱାର ଫିଟି ଯିବାରୁ ଶକୁନ୍ତଳାର ପ୍ରଣୟ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କର ଅନୁତପ୍ତ ହୃଦୟର ଚିତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧର ସୁଦକ୍ଷ ଚିତ୍ରକର-ଭଳି ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । କାବ୍ୟଟି ପାଠ ନ କଲେ ତାହା କଥାରେ ବୁଝାଇ ହେବ ନାହିଁ ।

ସପ୍ତମ ସର୍ଗରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାର ପ୍ରଣୟ ଜଗତକୁ ସ୍ନିଗ୍ଧ-ଶୀତଳ ଛାୟା ଦେଇଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟଙ୍କର ମିଳନ ହୋଇଛି । ଏହି ସର୍ଗର ପ୍ରଥମରେ କବି ଦେବଦାନବ କନ୍ୟାଙ୍କର କଳହ ଉତ୍କଳର ନୀଳାଚଳତଳ ସମୁଦ୍ରର ବେଳାଭୂମିରେ କରାଇ ଅଛନ୍ତି । ଅନେକେ 'ସେ ସମୟରେ କଣ ନୀଳାଚଳ ଥିଲା ?' ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି ।

ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ପ୍ରଶ୍ନ ସୃଷ୍ଟି କରି ଏତିକିମାତ୍ର କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଆଜିର ନୀଳାଚଳ ବା ସମୁଦ୍ର ସେ ସମୟରେ କ'ଣ ନ ଥିଲା ? ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ, ଗଙ୍ଗାଧର ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଏହା ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ନୀଳାଚଳ ତାହାର ପ୍ରାଚୀନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନାମରେ ପରିଚିତ ନା ନୀଳାଚଳ ନାମରେ ? ପୁନଶ୍ଚ ଗଙ୍ଗାଧର ରାଜା ଭୋଜ ବା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏଇ ସାଧାରଣ କଥାଟିକୁ ପ୍ରଥମେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ପଶ୍ଚାତ୍ତରେ ଏହା ତ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ଶବ୍ଦ ! ଏଥିରେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟର ବନଗିରି-ସରିତ୍-ସାଗର ସବୁ ଯେ ନିଶ୍ଚୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ ବା କବି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ, ଏଭଳି କଳ୍ପନା ନିତାନ୍ତ ଅର୍ଥହୀନ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ଏହି ବିଷୟରେ ଏବଂ 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' ବିଷୟରେ କବି ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜମୋହନ ପଣ୍ଡାଙ୍କଠାକୁ ପଦ୍ମପୁରରୁ ତା ୨।୯।୧୯୧୫ ରେ ଦେଇଥିବା ପତ୍ରରେ ଲେଖିଥିଲେ— "ଦେବକନ୍ୟା ଓ ରାକ୍ଷସକନ୍ୟା ବିଷୟରେ ମୋର ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହି କି 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' ଉତ୍କଳ କବିଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ତହିଁରେ ଉତ୍କଳର କଥା କିଛିହେଲେ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ତ ଅସୁର ଦମନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଦେବାସୁର ମଧ୍ୟରେ କଳି କପରି ହେଲା, ତାହା ପ୍ରକଟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅତଏବ ଉତ୍କଳ ଭୂମିକି ନେଇ କଳହ ହୋଇଥିବା ରଚନା କଲି । ଉତ୍କଳ ଶାନ୍ତି, ଦୟା, କ୍ଷମା, ଶ୍ରଦ୍ଧାର ବିହାରସ୍ଥଳ ଥିଲା । ସେମାନେ ଉତ୍କଳର ଗିରିକନ୍ଦର-ବାସୀ ମୁନିମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ । ଶବରମାନେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳର ଆଦିମନିବାସୀ ଅଟନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଥମେ ଶବର ଗୃହରେ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ମାରଣ

ଶବରମାନଙ୍କର ଜୀବନ । ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ହିଂସାର ବିହାରସ୍ଥଳ । ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଶାନ୍ତି ଆଦି ଦେବକନ୍ୟାଙ୍କ ସହିତ ଅସୁର କନ୍ୟା ହିଂସାର ସଙ୍ଘର୍ଷ ସ୍ୱାଭାବିକ । ସେମାନଙ୍କର କଳହରେ ଦେବଦାନବଙ୍କର କଳହ ହେଲା । କ୍ରୋଧ ଆଦି ଅସୁରଙ୍କୁ ଉଦାର-ଧର୍ମା ଦେବଗଣ ଦମନ କରିବା ଅସହଜ । ତହିଁରେ ମାନବ ହୃଦୟର ସାରଲ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ସେହି ହେତୁରୁ ଦେବସ୍ୱଭାବ ସାରଧର୍ମା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପ୍ରୀତି ଶାନ୍ତି ଆଦିର ବିପଦବରଣ ଓ କ୍ରୋଧାଦି ଦମନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଜ ଜୀବନରେ ଦେଖାଇଥିଲେ ।

ଏହା ଆପଣଙ୍କର ମନକୁ କିପରି ଲାଗିବ ଲେଖିବେ । ଆଉ ଏକ କଥା, ଶେଷରେ ଉତ୍କଳରୁ ହିଂସା ନିର୍ବାସିତା ହୋଇ ଅହିଂସା-ଧର୍ମ (ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ)ର ଆଧିପତ୍ୟ ତହିଁରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ସମୟର ଘାର୍ଘତା ହ୍ରାସ ନିକାଶେ ମାନବର ଏକ ବର୍ଷରେ ଦେବତାଙ୍କର ଏକଦିନ ଗଣିବାର ଉପାୟ ଅଛି ।

ବ୍ୟାସଦେବ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ପ୍ରଗଲ୍‌ଭା କରିଅଛନ୍ତି ! କାଳିଦାସ ତାହା କରି ନ ଥିଲେହେଁ ପତିର ବ୍ୟବହାରରେ ପତ୍ନୀର ହୃଦୟ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ତାହା ନ କରି ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ପ୍ରଣୟମୁଗ୍‌ଧା ସରଳହୃଦୟା କରିଅଛି । କାରଣ ପତିପତ୍ନୀର ପରସ୍ପରର ବ୍ୟବହାରରେ ଥରେ ହୃଦୟଭଗ୍ନ ହୋଇଗଲେ ପ୍ରଣୟାମୃତରେ ବିଷ ମିଶିଯାଏ । ତାହାର ସରସତା ଚିରଦିନ ନିମନ୍ତେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ! ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଯେଉଁ ବିଷ ଢାଳି ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପ୍ରଣୟକୁମ୍ଭ ଭିତରେ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ତହିଁ ନିମନ୍ତେ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଦୁଷ୍କୃତର ଫଳ ଅନୁତାପ ନରକଜ୍ୱାଳା ଭୋଗ କଲେ

ଏବଂ ତାହା ନିଜ ଦୋଷରୁ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ସଦେହରେ ସ୍ୱର୍ଗ ବିହାର ସୁଖ ଭୋଗ କଲେ । ଯେଉଁ ଦେବତା ଓ ଦେବର୍ଷି ଈର୍ଷା ଓ କ୍ରୋଧର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ତପୋଭଙ୍ଗ ଏବଂ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଣୟ ଭଙ୍ଗ କରିଥିଲେ, ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ସେହି ଦେବତାମାନଙ୍କର ମାନ ରକ୍ଷା କଲେ ।

ଶକୁନ୍ତଳା ଉତ୍କଳ ଲଳନାର ସ୍ୱଭାବବିଶିଷ୍ଟା ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଗୌତମୀ ଓ ତାପସକୁମାରମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ପତିର ବିଜନ ପ୍ରଣୟ କଥା ବିଶେଷ କରୁ କହିନାହାନ୍ତି । ସେ ପତିପ୍ରେମଗତପ୍ରାଣା । ପତିଙ୍କର ବିଦ୍ରୋଧାଭାସକୁ ପରିହାସ ଏବଂ ବିପଦ୍‌ଦାୟକ ଶବ୍ଦକୁ ସୂଚକ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେସବୁର ଏକପ୍ରକାର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଯାଇଛି ।"

ପୁଣି ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ କବି ବିନୟର ସହିତ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା "ଗୋଟିଏ ହସ୍ତୀ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଚାଲିଗଲେ ତାହାର ଗତିର ଯେଉଁ ଶୋଭା ଥାଏ, ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ହସ୍ତୀ ପୂର୍ବଗାମୀ ହସ୍ତୀର ଠିକ୍ ପଦଚିହ୍ନ ଉପରେ ପଦକ୍ଷେପ କରି କରି ଚାଲିଲେ ସେ ଶୋଭା ରହିପାରେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସେହି ମାର୍ଗରେ ହଂସର ନୈସର୍ଗିକ ଗତି ଦର୍ଶନୀୟ ହୋଇଥାଏ ।" ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଯେଉଁମାନେ କବିଙ୍କୁ ଏହି ଲେଖାରେ ଅଧମର୍ଣ କରିବାକୁ ଯିବେ ସେମାନେ ଉଦାରମନା ଓ ସୁସାହିତ୍ୟିକ ମାନସିଂହଙ୍କ—"ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, କାଳିଦାସଙ୍କ ଯାଦୁକିମ୍ବାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଆହୁରି ମନୋହର କରି ପାରିଛନ୍ତି, ସେ କବି ଆମର ବାରବାର ନମସ୍ୟ"—ବାକ୍ୟଟି ପାଠ କରନ୍ତୁ ଓ ନିଜର ଭୂଲ ଧାରଣାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତୁ ।

'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯୁଗଜନ୍ମା ଫକୀରମୋହନ ମଧ୍ୟ ଅତି ଉଚ୍ଚ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା, କେହି ସମାଲୋଚକ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ମେହେରଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଲେଖାର କଦର୍ଥ କରି ବସୁଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଜଣେ ସମାଲୋଚକ 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ'ର ସମାଲୋଚନାରେ କାବ୍ୟର ଭୂମିକା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—"କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ମହାକବି କାଳିଦାସ ମହାଭାରତକୁ ଅନୁସରଣ ନ କରି ପଦ୍ମପୁରାଣ ମାର୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଆମ ଦେଶର ପାରମ୍ପରିକ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସମସ୍ତ ପୁରାଣ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ପଦ୍ମପୁରାଣ କାଳିଦାସଙ୍କର ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ଲିଖିତ ।"

'ପଦ୍ମପୁରାଣ କାଳିଦାସଙ୍କର ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ଲିଖିତ' ଏହି ଲବ୍ଧଜ୍ଞାନକୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସମାଲୋଚକ ଏପରି ବ୍ୟସ୍ତ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ଯେ ମେହେର କଣ କହିଛନ୍ତି ତାକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଦେଖିବାର ଅବକାଶ ବି ପାଇନାହାନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥର ଭୂମିକାରେ ମେହେର ଲେଖିଛନ୍ତି— "ମହାକାବ୍ୟ ମହାଭାରତ ପଥ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପଦ୍ମପୁରାଣର ମାର୍ଗରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କର ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର କଥିତ ହୁଏ ।" 'କଥିତ ହୁଏ'ର ଅର୍ଥ କ'ଣ କବି ନିଜେ କହିଛନ୍ତି ? ବାସ୍ତବରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ଓ ସମାଲୋଚକ 'ପଦ୍ମପୁରାଣ' କାଳିଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖା ହୋଇଛି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ସେସବୁ ପଢ଼ିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବିଚାରଶୀଳ କବି ସହସା ସେସବୁରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରିନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ

'କଥିତ ହୁଏ' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ପଦ୍ମପୁରାଣର ମାର୍ଗରେ ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଅନେକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଏ—ଏହାହିଁ କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏପରି କି କବି କାଳିଦାସଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ କାଳର ନିରୂପଣରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାହା ତାଙ୍କ ପତ୍ରାବଳୀରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, 'ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲରୀ'ର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଓ ସର୍ବଥା ଅପ୍ରତିହତ । ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ରାଜା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ କିପରି ପ୍ରେମିକ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରସିକ ଥିଲେ ତାହା ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗରେ କବି ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ସମସ୍ତ ରାଜୋଚିତ ଗୁଣ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେହେଁ କାବ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସରସ ଓ କୋମଳ ହୃଦୟର ଉଦାହରଣ ଅନେକତ୍ର ମିଳିଥାଏ ଓ ଧୀବର ନିକଟରୁ ଅଙ୍ଗୁରୀୟ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି-କପାଟ ଫିଟି ଯିବାରୁ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ଅନ୍ୟାୟାଚରଣ କଥା ସ୍ମରଣ କରି ସେ ଯେପରି ବ୍ୟଥିତ, ଅନୁତପ୍ତ ଓ ମର୍ମାହତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ କୋମଳ ହୃଦୟର ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ସଲଜ୍ଜ ସରଳ ଭାଷାରେ ସେ ଯେପରି ଶ୍ଳେଷ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ ସରସ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ । ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ଅନୁତପ୍ତ ହୃଦୟ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରିଥିବା ସେ ସମୟର ପ୍ରକୃତିବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ପାଠ କଲେ ମେହେରଙ୍କର ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଦକ୍ଷତା ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ବାହ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ମାନସପ୍ରକୃତି କିପରି ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି ତାହା କାବ୍ୟର ଷଷ୍ଠ ସର୍ଗରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ ।

ଏ କାବ୍ୟରେ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ଆଶ୍ରମବିଦାୟ ଦୃଶ୍ୟ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଓ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧମାନ ପ୍ରେମକୁ କବିଙ୍କର କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧମାନା ଲତା ସହିତ ତୁଳନା, ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ସମୟରେ ହେମକୂଟ ପର୍ବତର ବର୍ଣ୍ଣନା, କଣ୍ୱ ଓ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ, ପ୍ରିୟମ୍ବଦା ଓ ଅନସୂୟାଙ୍କର ନାମାନୁସାରୀ ଚରିତ୍ର ସମସ୍ତହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାରହିତ ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ଜାତିକୁ ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ସାରସ୍ୱତ ସମ୍ପଦ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ବହୁକାଳଧରି ଜାତ୍ଯୁଲିମାନ ରହିବ । ଦରିଦ୍ର କବି ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ପରାଭବରି ଆନନ୍ଦ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ Grayଙ୍କ

Chill Penury repressed their noble rage
And froze the genial current of the soul,

ଉକ୍ତି ସନ୍ଦେହାତ୍ମକ ବୋଧ ହୋଇଛି । ଏପରି କବିଙ୍କର ବାସ୍ତବ ପ୍ରତିଭାର ପୂଜା ଏ ଦେଶରେ ଆଜଯାଏ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ମାତ୍ର ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଭାଷାରେ—

'ଯେତେ ଲୁଚାଇଲେ ନ ଲୁଚଇ ଅଗ୍ନି ସତ୍ୟ' ପରି କେବେ ନା କେବେ ଏ ଦେଶ କବିମିହିର ମେହେରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ଚିହ୍ନିବ ଓ ତା'ର ବାସ୍ତବ ପୂଜା କରିବ—ଏ ଆଶା ରହିଛି । କବିଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟ ଓ କବିତାସବୁର ସମ୍ୟକ୍ ଅନୁଶୀଳନ ସହ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାରେ ସେ ସବୁକୁ ଅନୁବାଦ କରି ତାକୁ ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଇପାରିଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ବାସ୍ତବ ପୂଜା ହୋଇ ପାରିବ । ସେ ସମୟରେ ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟିକ ମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର କି ବିଚାର କରିବେ ତାହା ଦେଖିବାର ଆଗ୍ରହ ଓ କୌତୂହଳ ରହିଲା ।

ମେହେରଙ୍କ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ରେ ପ୍ରକୃତି ଓ ନାରୀ

(କଟକ ବେତାରକେନ୍ଦ୍ର ସୌଜନ୍ୟରୁ)

ପ୍ରକୃତିର ପରମ ଉପାସକ ଓ ଆଦର୍ଶ ନାରୀ ଚରିତ୍ରର ସୁଦକ୍ଷ ଚିତ୍ରକର କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀରେ ନାରୀ ଓ ପ୍ରକୃତି, ପ୍ରକୃତି ଓ ନାରୀ, ବାକ୍ ଓ ଅର୍ଥ, ଧର୍ମ ଓ ଧରଣୀ, ପ୍ରଦୀପ ଓ ଶିଖା, ସାଗର ଓ ଊର୍ମି, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା, ବୀଣା ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛନା, ପୁଷ୍ପ ଓ ସୌରଭ, ଗୀତି ଓ ଛନ୍ଦ ଭଳି ଏପରି ଓତପ୍ରୋତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ, ବିଜଡ଼ିତ ଯେ ଗୋଟିକରୁ ଅନ୍ୟଟିକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ତା'ର ବିଚାର କଲେ କେବଳ ଯେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ କରାଯିବ ତା'ନୁହେଁ; ବରଂ ଗୋଟିଏ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମୟୀ ନାରୀ ଚିତ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିପଥକୁ ଆଣି ତା'ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପୀ-ତୂଳିକାର ମହିମା କଳନା କରିବା ପରି ଏକ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅସଲଗ୍ନ ଓ ଅସଙ୍ଗତ ବିଚାର ହେବ । ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରକୃତିକୁ ନିଜ କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଦେଇ ଯେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିଛନ୍ତି ବା ଜଡ଼ ପ୍ରକୃତି ଦେହରେ କେବଳ ପ୍ରାଣ-ସଞ୍ଚାର କରି ନିଜର କବିଧର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି ତା' ନୁହେଁ; ଅଧିକନ୍ତୁ ଉଭୟ ପ୍ରକୃତି ଓ ମାନବ ମଧ୍ୟରେ ସେ କୌଣସି ବିଭେଦ ନିଜ କାବ୍ୟ 'ତପସ୍ୱିନୀ'ରେ ଦେଖିନାହାନ୍ତି ଓ ସେଇ ବିଭେଦ ଦେଖିପାରିବାର ଅବକାଶ ବି ସେ ଅନ୍ୟକୁ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଥିଲା ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦତ୍ତ ଦିବ୍ୟ ସାରସ୍ୱତ ଦୃଷ୍ଟି । ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜ ଚକ୍ଷୁରେ ପ୍ରତିଭାର ଦିବ୍ୟାଞ୍ଜନ ଘେନି ସଂସାରର ଚିତ୍ର ନେଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଏତେ ମନୋହର, ମହତ୍ ଓ ଉଚ୍ଚସ୍ତରଶ୍ରିତ ହୋଇପାରିଛି ।

କବିର ଭିତରେ ଦୁଇଟି ସତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ—ତାହାର କବି-ସତ୍ତ୍ୱ ଓ ମାନବସତ୍ତ୍ୱ । ପ୍ରଥମଟି ଅନ୍ୟଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଅନ୍ୟର ଅନୁରୂପ । ଏଇ ଦୁଇ ସତ୍ତ୍ୱର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଫଳରେ ନିଜ ହୃଦୟରେ ଯେ ଆବର୍ତ୍ତନର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ବରାବର ସଚେତନ ଭଳି ଜଣାପଡ଼େ । ଅଧମାର୍ଥ ଓ ପରମାର୍ଥର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱମଧ୍ୟରେ କବି ପରମାର୍ଥକୁହିଁ ବରଣ କରିନେଇଛନ୍ତି—ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଜଞ୍ଜାଳ, ସମସ୍ତ ତାଡ଼ନା ଓ ଦୈନ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଯାଇ । କବିଙ୍କ ନିଜ ଉକ୍ତିରେ—

> ଦରିଦ୍ରତା-ପଙ୍କ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୋ ଜୀବନ-ସର
> ଜଞ୍ଜାଳ-ଜଳଦ-ଜଳେ ଆବିଳ ଉଦର ।
> ଶରଦ ସଦୃଶ ତୋତେ କରି ଦରଶନ
> ହୋଇ ଯାଉଅଛି ସେ ତ ସ୍ୱତଃ ପରସନ୍ନ ॥

ଏ ସମୟରେ ମନେ ପଡ଼େ କଳକୀଟର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ଏଇ ପଙ୍କ—ଗହ୍ୱରବାସୀ କୀଟ ମଳିନତାର ଚିର ସହଚରେ ଓ ଅମଳିନ, ପଙ୍କମୁକ୍ତ, ନିର୍ମଳ । ସେ ଯେପରି ପଙ୍କର ଆବର୍ଜନା ଭିତରେ ବାସ କରି ମଧ୍ୟ ନିଜର ଲୋଭନୀୟ ନିର୍ମଳତା ଠିକକି ରକ୍ଷା କରି ଚଳେ, ସେପରି ମଧ୍ୟ ପକ୍ଷ ବିସ୍ତାର କରି ଉଡ଼ିପାରେ ଧରଣୀର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲୋକକୁ ଯେଉଁଠି ମାଟି ବା ପଙ୍କ ଭଳି ସ୍ଥୂଳ ବସ୍ତୁର ସତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଠିକ୍ ଏହି ପଙ୍କବାସୀ ନିର୍ଲିପ୍ତ କୀଟ ଭଳି ଜଗତର ପଙ୍କିଳ—ପ୍ରମାଦ—ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବର୍ଜନା ଭିତରେ ବାସ କରି ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ମଳିନତାର ଦୂରରେ ରଖି ପାରିଥିଲେ ଓ ନିଜର ମନକୁ କବି-ଜନୋଚିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶକ୍ତିର ଗୁଳନାରେ ମାଟିର କର୍ମକୋଳାହଳମୟ ସଂସାରର ସ୍ଥୂଳତାରୁ ନେଇ ଯାଇ ପାରୁଥିଲେ ଆଦର୍ଶର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲୋକକୁ ଓ ସଜୀବ ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରକୃତିର ରମଣୀର

କୋଳକୁ । ସଂସାର ଭିତରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଏପରି ନିର୍ଲିପ୍ତ, ଏପରି ବିବିକ୍ତ-ବିଳାସୀ ଥିଲେ ଗଙ୍ଗାଧର !

ପ୍ରକୃତିର ଜଗତ୍ ଅସୀମ — ମନୁଷ୍ୟ ସଂସାର ନାନା ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାରେ ସୀମିତ । ତେବେ ଅସୀମ ଓ ସସୀମର ମିଳନ ହେବ କିପରି ? ଏହାର ଉତ୍ତର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀରେ ଆମକୁ ମିଳିପାରିବ । ପ୍ରକୃତି ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରଷ୍ଠକ ବା ଅଙ୍ଗ ହୋଇଉଠେ, ସେତେବେଳେ ଅତି ବିଜନ ଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତିର ମିଳନ ଘଟିଥାଏ । 'ତପସ୍ୱିନୀ' କାବ୍ୟରେ ବିନାପରାଧରେ ସ୍ୱାମୀ କର୍ତ୍ତୃକ ପରିତ୍ୟକ୍ତା ସାଧ୍ୱୀ ସୀତାଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଅବଲୋକନ କରି ଯେତେବେଳେ —

କରିବାକୁ ନିୟତି ସହିତ ସମର
ତୃଣରାଜ ଖଡ୍‌ଗ କରେ ଗର୍ଜିଲା ପ୍ରଖର ।
ବାୟୁ ବସା ତୂଣୀରକୁ ଝାଡ଼ି ବାରମ୍ବାର,
ପତ୍ର-କଙ୍କପତ୍ର କଲା କି ଅବା ବାହାର !

କିମ୍ବା —

ବ୍ୟାହତ ହୃଦୟୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଶରୀର ବାଦଲ
ଦଉଡ଼ି ଆସିଲା କୋପେ ଘେନି ଦଳବଳ ।
ଚକ୍ଷୁ ଚମକାଇ କରି ଗମ୍ଭୀର ଗର୍ଜନ
ଦେଖାଇଲା ନିୟତିର ଉପରେ ତର୍ଜନ ।
ସମ୍ମୁଖେ ସୁଶୀତଳ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ପାଣି
ସିଞ୍ଚି ସିଞ୍ଚି ଜୀବନରେ ସଞ୍ଜ୍ଞା ଦେଲା ଆଣି । ସେତେବେଳେ

ଏସବୁ ପଂକ୍ତିରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ କିଏ ? ମନୁଷ୍ୟ ନା ପ୍ରକୃତି ? ଉଲ୍ଲିଖିତ

ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଯେପରି ପ୍ରକୃତି ଓ ମାନବର ଦ୍ୱୈତ ଶାସନ ବର୍ତ୍ତମାନ । ଏହାହିଁ ପ୍ରକୃତି ଓ ମନୁଷ୍ୟର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ, ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତିର ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ମୂର୍ତ୍ତି !

ପ୍ରକୃତିର ଆନନ୍ଦମୟ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ଦୁଃଖମୟ ଜଗତର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଶୂନ୍ୟଲୋକରେ ନିରାଲମ୍ବ ନିରାଶ୍ରୟ ଭାବରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଦୋଦୁଲ୍ୟମାନ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏଇ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକୃତି ଥିଲା ମଧୁମୟ, ଅମୃତମୟ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ । ଏହିଠାରେ ହିଁ ସେ ପାଇଛନ୍ତି 'ଆନନ୍ଦମ୍ ବ୍ରହ୍ମ ଇତି ବ୍ୟଜାନାତ୍'ର ସନ୍ଧାନ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ସବୁବେଳେ ପ୍ରକୃତିକୁ ଦୁଃଖିନୀର ସଖୀ ଭାବରେ, ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ଓ ଆଶ୍ରୟଦାତ୍ରୀ ଭାବରେ ଠିଆ କରାଇଛନ୍ତି । ପତିଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାସିତା ସୀତାଙ୍କ ସର୍ବଶୂନ୍ୟତା ଏକାନ୍ତ ଅନୁଭବ୍ୟ । ପତିହିଁ ସତୀର ଜୀବନସର୍ବସ୍ୱ । ପତିକର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତା ସୀତା ତେଣୁ ସାଜିଛନ୍ତି ତପସ୍ୱିନୀ, ବରି ନେଇଛନ୍ତି କୃଚ୍ଛ୍ର ତପସ୍ୟାର କଷ୍ଟ । ତପସ୍ୟାର ହୋମାନଳରେ ସାଧ୍ୱୀ ସୀତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବାରମ୍ବାର ଦଗ୍‌ଧୀଭୂତ ହୋଇ ଝଟକି ଉଠିଛି । 'ତପସ୍ୱିନୀ' କାବ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି ନିରପରାଧା ଏହି ହତଭାଗିନୀ ସୀତାଙ୍କ ସଖିଭାବରେ ତାଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱ-ମଣ୍ଡନ କରିଛି । ପ୍ରକୃତି ସର୍ବଦା ସୀତାଙ୍କର ଅନ୍ତଃ-କର୍ମରେ ଯୋଗଦାନ କରିଛି । କେବେ ବା ତାହା ମଙ୍ଗଳ ଓ ଶାନ୍ତିବାରର ସହିତ ଆମଣାର କଲ୍ୟାଣ-ମର୍ମର ମିଶ୍ରିତ କରିଛି, କେବେ ଅବା ତାହା ରାଜରାଣୀର ଆସନରେ ସୀତାଙ୍କୁ ଆସୀନା କରାଇ ସମ୍ମାନର ଅର୍ଘ୍ୟ ତୋଳିଛି, କେବେ ଅବା ଏଇ ପ୍ରକୃତି ଅପରୂପ ମନ୍ତ୍ର-ବଳରେ ସୀତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପବିତ୍ର ନିର୍ମଳତା ଓ ସ୍ନିଗ୍‌ଧ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ରଶ୍ମି ନିୟତ ବିକୀର୍ଣ୍ଣ କରି ଆସିଛି ।

ସୀତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟକୁ, ସ୍ୱପ୍ନରାଜ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ସଂବେଦନଶୀଳତାରେ ମହିମାମୟ କରି ଦିଆଯାଇଛି । ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ମୁନିକନ୍ୟାମାନେ ଅହରହ ସୀତାଙ୍କର ସହଚରୀ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କର ମହିମାମଣ୍ଡିତ ଜୀବନର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ପ୍ରକୃତି କିନ୍ତୁ ସେହି ମହତ୍ତ୍ୱର ମୂଲ୍ୟ ଗଭୀରତମ ଭାବରେ ଅନୁଭବ କରି ପାରିଛି । ସୀତାଙ୍କର ଚିନ୍ତା ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ 'ଶବ୍ଦକୂଟ' ଆସି କହୁଛି—

ତୁମ୍ଭ ଦର୍ଶନ ଆଶା ରଖି ଅଟଳ
ଥରକୁ ଥର ଆସି ମେଘପଟଳ
ଲୋଡ଼ନ୍ତି ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ଦଶଦିଗ ଦଶ
କାହିଁ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ସୀତା ସୁନ୍ଦରୀ ।
ପୁଚ୍ଛନ୍ତି ମୋତେ ମନ୍ଦ୍ର ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରେ,
ମାନନ୍ତି ନାହିଁ କେତେ 'ନାହିଁ' ଉତ୍ତରେ,
ଖୋଜନ୍ତି ପୁଣି ଶମ୍ପା ଆଲୋକ ଧରି
କିଷ୍ଟମୟ ଅଛି ବୋଲି ସୀତା ସୁନ୍ଦରୀ ।

ସୀତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଆକାଂକ୍ଷାରେ ମେଘପଟଳର ଏ ଆତୁରତା ପୁଣି 'ଶବ୍ଦକୂଟ' ମୁଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୀତାଙ୍କର ନିଃସଙ୍ଗ ଜୀବନକୁ କି ମଧୁମୟ ସାନ୍ତ୍ୱନାର ଶୀତଳ ପ୍ରଲେପରେ ସୁଶୀତଳ ନ କରିଛି ? ବିଶେଷତଃ ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗରେ କମଳିନୀର ଉକ୍ତି ଓ ନବମ ସର୍ଗର—

କେତକୀ କଣ୍ଟକ-ଦୁର୍ଗ-ନିବାସିନୀ
କଣ୍ଟକ-ବିରହେ ହୋଇ ସୁହାସିନୀ
କହିଲା ପରି ସେ, ବିପଦ-ବନରେ
ବିବଧା ବୈଦେହି ! ନ ଭାବ ମନରେ ।

କଣ୍ଟକ-ବନେ ମୁଁ ନଜେ କଣ୍ଟକିତ,
ବାସ ଯୋଗୁଁ ହୁଏଁ ଭୁବନ-ପୂଜିତ ।
ତାପସୀଗହନେ ହୋଇ ତପସ୍ୱିନୀ
ଲୋକପୂଜନୀୟା ହେବୁ ମନସ୍ୱିନ !
କ କରିବ ଲୋକ-ଲୋଚନ-ଦୂଷଣ
ନିଜ ଗୁଣ ଯେବେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭୂଷଣ ?

କଣ୍ଟକ-ଦୁର୍ଗ-ନବାସିନୀ କେତକୀ ମୁଖରେ ସାଧ୍ୱୀ ସୀତାଙ୍କର ମହିମୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜୀବନଚିତ୍ର ସ୍ପଷ୍ଟ । ତପସ୍ୱିନୀ ବ୍ରତ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ଦିଗରେ ପ୍ରକୃତି ସର୍ବଦା ଉତ୍ସାହ ଉପଦେଶରେ ସୀତାଙ୍କର ହୃଦୟ ଓ ମନକୁ ସଜାଗ ତତ୍ପର କରି ରଖିଛି । 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ପ୍ରକୃତି ତପସ୍ୟାର, ସାଧନାର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିନାହିଁ । ବରଂ ତହିଁରେ ଭରି ଦେଇଛି ଉତ୍ସାହ, ଉଦ୍ଦୀପନା । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ଘନଘଟା ଭିତରେ ବିଦ୍ୟୁତର ଶୁଭ୍ର ରେଖା ଅଙ୍କନ କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଛି ଶ୍ରେୟର, ଶାଶ୍ୱତର ପଥ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ନାରୀ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିକୁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ସେଥିପାଇଁ ନିଜ କାବ୍ୟରେ ନାରୀ-ପ୍ରକୃତିର ତତ୍ତ୍ୱ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଆଗରୁ ସୂଚାଇଛି । ନାରୀ ପ୍ରତି, ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି କବି-କୁଳର ଏ ଆକର୍ଷଣ ଆଜି ନୁହେଁ । ନାରୀ ଓ ପ୍ରକୃତି କାବ୍ୟର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଆଲମ୍ବନ ଭାବରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ସାରସ୍ୱତ-ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ଆସିଛି । କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ପ୍ରେମର ମହିମାମୟୀ ମାଧୁରୀ ସ୍ୱରୂପା ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଚରିତ୍ର, ମହିମା, ଗରିମା ଏକ ସ୍ୱରରେ ଅବିସମ୍ବାଦିତ ଭାବେ ବାଣୀସାଧକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୀତ ହୋଇଛି । ପୃଥିବୀର ରୂପାରାଧୀ ଓ ସତ୍ୟ ଶିବ ସୁନ୍ଦରର

ଆବାହକ କବିବୃନ୍ଦ ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ସତୀତ୍ୱ-ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ମହିମ-ଗରିମାର କଳା-କାନ୍ତି-ମନ୍ଦିରରେ ମୁଗ୍‌ଧ ଭକ୍ତ ଭୁଲି ଧ୍ୟାନଲଗ୍ନ, ଜ୍ଞାନମଗ୍ନ ହୋଇ ଅଥବା ନିଜକୁ ପ୍ରାତିଭାସିକ ଜଗତରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ସ୍ତବାରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି, ମହିମ୍ନ ଗାନ କରିଛନ୍ତି ।

ନାରୀ ଜାତିକୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ଗୋଟିଏ ଜାୟା, ଅନ୍ୟଟି ଜନନୀ । ଜାୟା ବା ପ୍ରିୟାର ଶୃଙ୍ଖଳ, ଭ୍ରୂବିଳାସ, ଲାସ୍ୟ, ହାସ ରକ୍ତରେ ତରଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି କରେ, ମାୟାପୁରୀର ସ୍ୱପ୍ନାବାଜି ଲହରୀ ତୋଳେ ଓ ତରୁଣ ପ୍ରାଣକୁ ଉନ୍ମଥିତ କରିଦିଏ । ଜନନୀ ଆଶୀର୍ବାଦର କଲ୍ୟାଣରେ ପୃଥିବୀ ଭରିଦିଏ । ଉଦାର ପ୍ରଶାନ୍ତ ସ୍ନେହର ନିର୍ଝରପାତରେ ତାପିତ ପ୍ରାଣକୁ ଶାନ୍ତ ସୁଶୀତଳ ରଖେ । ଏଇ ନାରୀ ବର୍ଷାଋତୁ ପରି ଜଳ ଦାନ କରେ, ଫଳ ଦାନ କରେ, ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲୋକରେ ଥାଇ ନିଜକୁ ବିଗଳିତ କରେ ଓ ଆତପ-ତାପିତ ଧରାବକ୍ଷକୁ ଶ୍ୟାମଳ ଶୋଭନ କରି ତାକୁ ଅପୂର୍ବ ରୂପଶ୍ରୀରେ ମଣ୍ଡିତ କରେ । ଏଇ ନାରୀ ହେଉଛି ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କଲ୍ୟାଣୀ, ବିଶ୍ୱର ଜନନୀ ଓ ସ୍ୱର୍ଗର ଈଶ୍ୱରୀ । ଏଇ ଶେଷ ଧରଣର ନାରୀ ହେଉଛି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚିତ ନାରୀ । ଏହି ନାରୀ ଅନ୍ୟର ବ୍ରତ ଭଙ୍ଗ କରେ ନାହିଁ; ବରଂ ସମସ୍ତ କ୍ଲେଶ, ନିନ୍ଦା, ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ବରଣ କରି ତାର ସାଫଲ୍ୟ କାମନା କରେ ଓ ବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନର ସୁଯୋଗ ଦିଏ ।

ହେଉ ମୋର ନିର୍ବାସନ ପ୍ରକୃତିର ତୋଷ
ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବ୍ରତ ହେଉ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ।

ସୀତା ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ପତ୍ନୀ । ସେ ନିର୍ବାସନକୁ ନିଜର ଭାଗ୍ୟଦୋଷ ମନେକରି ପତିଭକ୍ତିର ତୁଙ୍ଗ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଦର୍ଶନ

କରିଥିଲେ । ସୀତା ମିଥ୍ୟାପବାଦରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିତ୍ୟକ୍ତା ହୋଇଥିଲେହେଁ ସେ ପତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୋଷାରୋପ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, ବିଧାତାଙ୍କୁ ବି ନିନ୍ଦା କରି ନ ଥିଲେ ।

ମୋ କର୍ମ ପାଇଁ ଦୋଷୀ ନୁହନ୍ତି ବିଧି ।
କାନ୍ତ ତ ସ୍ୱଭାବେ ମୋ କରୁଣାନିଧି ଗୋ ॥

ପ୍ରେମର ଦୁଇଟି ସ୍ୱରୂପ । ଗୋଟିଏ ମୋହମୟ ଓ ତୃଷ୍ଣାମୟ – ଏହା ଆକର୍ଷଣ କରେ, କିନ୍ତୁ ଧରା ଦିଏନା; ବାସନାକୁ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ କରେ, ମାତ୍ର ଶାନ୍ତ କରେ ନା । ଅନ୍ୟ ଗୋଟାଏ ରୂପ—ଯେଉଁଠି ମୋହ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅଛି । ଏଇ ପ୍ରେମ ସଫଳ ଶାନ୍ତିର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ । ଏଥିରେ ପ୍ରତିଦାନର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ଉଠେ ନା । ଏହା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଉଲକା ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ପୃଥିବୀର ଶାଶ୍ୱତ ମାତୃ । ଏଇ ପ୍ରେମ ହେଉଛି 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ପ୍ରେମ । ଏହାର ମୂଳରେ ଅଛି ତ୍ୟାଗ, ସହିଷ୍ଣୁତା, ସଂଯମ । ରୂପଜ ପ୍ରେମପରି ଏହା ବାସନାଦୀପ୍ତ, କାଳିମା-ଲିପ୍ତ ଓ କ୍ଲେଦସିକ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହା ଋଷ୍ୟାଶ୍ରମର ହୋମଧୂମ ପରି ପୂତ, ସୁଗନ୍ଧିତ ଓ ସୁଦୂରଆକାଶ ପ୍ରସାରୀ ।

ମୋ ତନୁ ଦଗ୍ଧ ହେଲେ ହେବ ତ ଖାର,
ତାହାକୁ କରାଇବ ପାଦପେ ସାର;
ସେ ତରୁ କାଷ୍ଠ ଦେଇ ବର୍ଦ୍ଧକୀ ହସ୍ତେ
କରାଇଦେବ ପ୍ରଭୁ ପାଦୁକା ମତେ ହେ ॥

ଏହି ଗୋଟିଏ ପଦରେ ସାଧ୍ୱୀ ଲକ୍ଷ୍ମଭୂଷା ସୀତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ପତିଭକ୍ତି ନଗାଧିରାଜ ହିମାଚଳର ଗୌରୀଶଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗ ଭଳି ସୂଚ

ଶୁଭ୍ର ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ କର ହୋଇ ଉଠିଛି । ଜଗତର ନାରୀ-ସମାଜରେ ପତିଭକ୍ତିର ଏପରି ମହନୀୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଖୋଜି ପାଇବା ଦୁଷ୍କର ।

ନାରୀ ଜାତିର ସତୀତ୍ୱ ଓ ପାତିବ୍ରତ୍ୟ ରକ୍ଷା ବିଗରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଆୟାସ ସର୍ବଥା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ଜୀବନ ଯୌବନ, ଭୋଗ-ବିଳାସ ଓ ପାପ-ପ୍ରଲୋଭନ ପ୍ରଭୃତିର ଆପାତ ମନୋରମ ବ୍ୟାପାରରେ ମୁଗ୍ଧ ମୋହିତ ନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ମହାୟସୀ ଲଳନାର ଉପାଦାନ-ନିଚୟରେ ଅଳଙ୍କୃତ କରାଯାଇଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ନାରୀଚରିତ୍ର ତେଣୁ ପୃଥିବୀର ନାରୀ-ସମାଜର ସ୍ୱଭାବ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ । କବି ସାଧ୍ୱୀ ସୀତାଙ୍କର କଠୋର ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ବର୍ଣ୍ଣନ ଫାଙ୍କେ ଫାଙ୍କେ ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ବିପୁଳ ସାନ୍ତ୍ୱନା ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ନିର୍ବାସିତ ଜୀବନଯାପନ ଭିତରେ ଯେଉଁ ମହଦାଦର୍ଶ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ତାହାର ତୁଳନା କାହିଁ ?

ମେହେରଙ୍କର ଜାତୀୟତା

କବିଙ୍କୁ ବୀର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷୀ କାର୍ଲାଇଲ୍ ଯେଉଁ ବାଣୀ ଓ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରଚାର କରିଅଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ଅତ୍ୟଧିକ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଶିକ୍ଷାଭାବ, ଆଲୋକହୀନ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା କୌଣସିଟା ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିନାହିଁ । କବିଙ୍କର ତନ୍ତ-ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ଚର୍ଚ୍ଚା ଏକସଙ୍ଗରେ ସମାହିତ ହେଉଥିଲା । ଜଗତର ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜୀବନରେ ଏହା କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । କବି ବର୍ଣ୍ଣସ୍ ହଳ କରୁଥିଲେ; ପୃଥିବୀପ୍ରସିଦ୍ଧ ଔପନ୍ୟାସିକ ହମ୍‌ସନ୍ ଆଳୁଖେତରେ ଖତ ମଡ଼େଇ ମୂଲ ଲାଗୁଥିଲେ ଏବଂ ନିର୍ଗୁଣ ଭକ୍ତ କବି କବୀର ଲୁଗା ବୁଣି ବୁଣି ଭଜନ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେଇ ଅବସ୍ଥା ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର କବିଙ୍କର ମନ ଥିଲା ବଳିଷ୍ଠ ଓ ହୃଦୟ ଥିଲା ବୀରୋଚିତ । ଅସନ୍ତୋଷର ଦୈନ୍ୟ, ଯାତନାର ଇତରତା, ସ୍ତାବକର ଆକାଂକ୍ଷା ତାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାଣକୁ କ୍ଳାନ୍ତ ବା କଳୁଷିତ କରିନାହିଁ । "ବହି ଛପା ହେଲାନାହିଁ"—କବିର ଏ ବିଷାଦ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଅପେକ୍ଷା ଆହୁରି କରୁଣ, ଆହୁରି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଓ ଦୁଃଖଦ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବାନ ପାଣ୍ଡୁଲେଖ୍ୟ ସବୁ ଜୀର୍ଣ୍ଣ କାଠ ବାକ୍ସରେ ମୁଦ୍ରଣାଳୟର ଅନାଗତ ଭିକ୍ଷାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବର୍ଷ ବର୍ଷ ପଡ଼ି ରହିଥିଲେହେଁ ଗଙ୍ଗାଧର କେବେହେଲେ ବହିଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରିଦେବା ପାଇଁ କୌଣସି ଧନିକର

ହାରସ୍ଥ ହୋଇନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ରାଜାନୁଗ୍ରହ ପ୍ରାପ୍ତି ସକାଶେ 'ଭାରତ ଭାବନା'ଭଳି ବିଦ୍ରୋହାତ୍ମକ ଭାବନାକୁ ଗୋପନ କରିନାହାନ୍ତି । ବରଂ 'ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କହୁଥାନ୍ତି ଧର୍ମ ଅବତାର' କହି ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ଶାଣିତ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଥିଲେ ଅକୁତୋଭୟ; ତେଣୁ ନ୍ୟାୟ ଓ ସତ୍ୟ ସକାଶେ ନିଜ ପ୍ରଭୁର ମଧ୍ୟ ବିପକ୍ଷରେ ସେ ଯାଇ ପାରନ୍ତି । କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତ ଦୀନ ପ୍ରଜାର ନ୍ୟାଯ୍ୟୋଚିତ ଦାବି ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଜଶକ୍ତିର ଅବମାନନା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଗଙ୍ଗାଧର କରିପାରନ୍ତି, ଜାତିର ନିର୍ଯ୍ୟାତନାରେ ସେହି କବି ଯେ ଖଡ୍ଗହସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିବେ, ଏଥିରେ ବିଚିତ୍ର ବା କ'ଣ ଅଛି ? ଗଙ୍ଗାଧର ପଳାୟନପନ୍ଥୀ କିମ୍ବା ଗଜଦନ୍ତ ମିନାରର କବି ନଥିଲେ । ବାସ୍ତବ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଓ ଆଦର୍ଶ ଥିଲା ତାଙ୍କର ବାସ୍ତବ । ବାସ୍ତବ ଓ ଆଦର୍ଶ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର କବିମାନସ ଜନ-ଜୀବନ-ଭ୍ରଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ଦରିଦ୍ର କବି ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଭୂତିର ସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ । ଯେଉଁଠି ଯାହା ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ବା ଅନାଚାର ଘଟିଛି, ସେ ସବୁର ଖବର ସହଜରେ ତାଙ୍କର କବିଜୀବନୋଚିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇପାରି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଚପଳାର ଶମ୍ଭଳୀ-ସୁଲଭ-ନାରକୀୟ-ବୃତ୍ତିକୁ କବି ପଦ୍ୟରେ ପକାଇ ଦେଇ ଜାତକର ଔଦ୍ଧତ୍ୟୋନ୍ମାଦସୁଲଭ ଦାମ୍ଭିକତାକୁ ଭୀମର ମୁଷ୍ଟି ପ୍ରହାରରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ତେଲ ଲୁଣ ସଂସାରରେ ହେଉ ବା ନିଜର କାବ୍ୟ ଜଗତରେ ହେଉ କେଉଁଠି ହେଲେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମିଥ୍ୟାର, ପ୍ରତାରକତାର, ଅନ୍ୟାୟର, ଇତରତାର, ଲମ୍ପଟ୍ୟର ପକ୍ଷପାତିତା କରି ନାହାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଜୀବନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା,

ଦୈନ୍ୟ, ଉଦ୍‌ବେଗ, ଅସମ୍ମାନ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି; ମାତ୍ର ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନ୍ୟାୟ ସମକ୍ଷରେ କବି କେବେହେଲେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇ ନାହାନ୍ତି ।

ସେ ଥିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟବକ୍ତା, ନିର୍ଭୀକ ପ୍ରାଣ ଓ ଜାତିର ଉପଚିକୀର୍ଷୁ । ଏଣୁ କାହାରି ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ସେ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଜାତିର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଦୂଷିତ ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ବ୍ରଣ ଉପରେ ମୋଟା ମଇଳା କପଡ଼ାର ପଟି ବାନ୍ଧି ତା ଉପରେ ସେ ମଲମ ପ୍ରଲେପ କରି ନାହାନ୍ତି । ବରଂ ଏ ଜାତିର ଦୁର୍ବଳତାର ଠିକ୍ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ସେ ବାକ୍ୟବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । ନୂତନ ଭାବରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ମୋହରେ ପଡ଼ି ଅନେକେ କ୍ରମେ ନିଜର ମାତୃଭାଷାକୁ ବି ବିସ୍ମୃତ ହେବାକୁ ବସନ୍ତି । ଇଂରାଜୀରେ ଦିପଦ କହି ପାରିବାଟାକୁ ସେ ସମୟରେ ନବ୍ୟ ସଭ୍ୟମାନେ ସମ୍ମାନଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପତ୍ର ଲେଖିବାକୁ ବି କେହି କେହି ଘୃଣା ବୋଧକଲେ । ଜାତିର ଏପରି ନାହିଁ ନଥିବା ଅପମାନ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଭାରି ବାଧିଲା । ତେଣୁ ନବବର୍ଷର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ସେ ସୁପ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ନିଜର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଆବେଗଭରା କଣ୍ଠରେ କହିଲେ —

"ଉଚ୍ଚ ହେବା ପାଇଁ ଯେବେ କର ଆଶା,
ଉଚ୍ଚ କର ଆଗେ ନିଜ ମାତୃଭାଷା ।"

ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଦ୍ରୁତୋନ୍ନତି ଓ ହୃତସର୍ବସ୍ୱ ଦ୍ରୁତପତନୋନ୍ମୁଖ ନିଜ ଜାତିର ଅଧୋଗତିକୁ

ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ଜାତିପ୍ରୀତିପ୍ରାଣ କବି ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସେହି ବ୍ୟଥା, ସେଇ ଦରଦ ନେଇ ଜାତିକୁ କହିଛନ୍ତି—

"ନାହିଁ ଯେବେ ହୃଦେ ଉଚ୍ଚ ଅଭିଳାଷ
କର ଆମୋଦର ପଲଙ୍କେ ବିଳାସ ।
ପ୍ରତିବେଶୀଙ୍କର ଚରଣ ପ୍ରହାର—
ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ରେଣୀ କର ବକ୍ଷ ଦେଶେ ହାର ।"

ଗଭୀର ବ୍ୟଥାରେ ଜାତିକୁ ଏପରି ବାକ୍ୟବାଣ ନିକ୍ଷେପ କରାଯାଇ ପାରେ, ଅନ୍ୟଥା ନୁହେଁ । ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ଜାତିକୁ ଏପରି ଗାଳିଦେଇ ଉତ୍ତେଜିତ କରିବାର ଅଧିକାର କେଉଁଠୁ ପାଇଲେ ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଯେତେ ଜଟିଳ, ଉତ୍ତର ସେତେ ସରଳ । ତାଙ୍କର ଏ ଅଧିକାର ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ନିଜ ଉପରେ ପିତାମାତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଅଧିକାର ଏ ଜାତି ଉପରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ସେଇ ଅଧିକାର । ଏ ଜାତି ଉପରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଅସୀମ ସ୍ନେହ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ଅତ୍ୟଧିକ ସ୍ନେହର ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଶାସନର ଅଧିକାର ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ଏ ଦେଶର ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା, ଧର୍ମମହାତ୍ମ୍ୟ, ଔଦାର୍ଯ୍ୟଭରା ଜାତିପ୍ରୀତି ସମସ୍ତହିଁ କବିଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛି । ତେଣୁ ପ୍ରାଣର ଆବେଗର ଆତିଶଯ୍ୟରେ ସେ ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି—

ଜୟ ଗୋ ଉତ୍କଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ
ଏକମାତ୍ର ସୁନ୍ଦରୀ ତୁ ବସୁଧାରେ ।

ଆଜି ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ—ବ୍ରିଟିଶ କେଶରୀ ଦେଶରୁ ଅପସରି ଯାଇଛି । ତେଣୁ ତା'ର ବିରୋଧରେ ଦି'କଥା କହିବାର ଆଜିକାଲି କେତେକ ତଥାକଥିତ ଦେଶ-ସେବକଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଛି ।

ମାତ୍ର ଯେଉଁ ସମୟରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀନ ମୁନ ଓ ଗୁଳି ବାରୁଦ ପ୍ରତିବାଦର ଉତ୍ତର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଇ ପାରୁଥିଲା ସେ ସମୟରେ କବି ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବଲମଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ତାଙ୍କର କଲମ ଚଳାଇବାକୁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଆମର ଏଇ ଭାରତର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶକୁ ସେ ସମୟରେ କପରି ପଦାନତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା ତା'ତ ଅନେକଙ୍କୁ ଜଣା । ପୁଣି ଉଚ୍ଚ ପଦାଧିକାରୀ ଯେଉଁମାନେ ଥିଲେ ସେମାନେ ଆମର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ କପରି ବିପରୀତ ଭାବରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥିଲେ କବି ତାହା ଭୀତିଶୂନ୍ୟ ପ୍ରାଣରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଉପଲକ୍ଷରେ ରଚିତ ଗୋଟିଏ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି—

ବିଦେଶୀ ସଦସ୍ୟ ଛନ୍ତି ନିକଟରେ,
କହି ଦେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରବଣ ପଟରେ,
ହସୁଛନ୍ତି ବୋଲି ବୁଝାଉ ଅଛନ୍ତି
କରୁଅଛୁ ଯେତେ ରୋଦନ ।

ସେ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଭଣ୍ଡମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭଣ୍ଡାମି କବିଙ୍କର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଏଡ଼ାଇ ପାରିନାହିଁ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଏଭଳି କର୍ମବୀରଙ୍କ ଅଭାବ ନାହିଁ । ରକ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରକ୍ତବିନ୍ଦୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରକ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଉତ୍କଳର ମୂକ ପ୍ରକୃତିକୁ ଚୟନ କରି କାବ୍ୟ କବିତାରେ ତା'ର ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ଉତ୍କଳର ସେ ସବୁ ପ୍ରଥମ ଜାତୀୟ କବି । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ

ଜାତୀୟତା ଏତେ ତୀବ୍ର, ଏତେ ଉତ୍କଟ ଯେ ଉତ୍କଳର କ୍ଷୁଦ୍ର ମହତ୍
ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାକୃତିକ ଶବକୁ କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ତାକୁ ଏକ
ଦେଶତା ଓ ଏକକାଳତାର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ନେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ
ରାଧାନାଥଙ୍କର ଲେଖାରେ ଉତ୍କଳର କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାକୃତିକ
ଶବ ସ୍ଥାନ ନ ପାଇବାରୁ ଜାତୀୟପ୍ରାଣ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ତାହା ଅସହ୍ୟ
ହୋଇଛି । ସୁତରାଂ, ଗୁରୁଭାବରେ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିବା ରାଧାନାଥଙ୍କୁ
ମଧ୍ୟ ଏଥିପାଇଁ ସେ କ୍ଷମା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଏ ଦେଶର ଗୋଡ଼,
ମାଟି ଧୂଳି ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏତେ ଦରଦ, ଏତେ ଉତ୍କଣ୍ଠା, ଏତେ
ଅଭିପ୍ସା ! 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ କବିଙ୍କର ଆଦର୍ଶ-
ଜାତୀୟତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ । ଏହାର
ଆଲୋଚନା ବହୁ ଆଗରୁ ମୁଁ କରି ସାରିଛି । ମାତ୍ର ତେବେ ବି
କବି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହି ନାହାନ୍ତି । ନିଜ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ଯେଉଁ
ଯେଉଁଠି ସେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇ ଅଛନ୍ତି, ସେଇ ସେଇଠି ସେ
ଉତ୍କଳ-ପ୍ରକୃତିକୁ ସାଦର ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଦିନର
ରାଜମହିଷୀ ବୈଦେହୀ ବିନାପରାଧରେ ସ୍ୱାମୀକର୍ତ୍ତୃକ ପରିତ୍ୟକ୍ତା
ହୋଇ ଭାଗୀରଥୀ କୂଳରେ ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ କରୁଥିବା ସମୟରେ
ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ମୁନିକନ୍ୟାଗଣ ତାଙ୍କୁ ଦେଖନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ
ପ୍ରାଣରେ ସମବେଦନାର ସହାନୁଭୂତି ଉଦ୍ରିକ୍ତ ହୁଏ । ଏଣୁ ସେମାନେ
ସୀତାଙ୍କର ନିକଟବର୍ତ୍ତିନୀ ହେଲେ; ମାତ୍ର ଗଭୀର ଶୋକାଭିଭୂତା
ସୀତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ ।
ସେ ସ୍ଥଳରେ କବି ଗାଇଛନ୍ତି—

ବରଷାର ମହାନଦୀର ଗାଢ଼ ଆବିଳ ଜଳ
ସ୍ୱଚ୍ଛ କରିବାକୁ କି ରୂପେ ହେବ ନିର୍ମଳୀ ବଳ ?

ଇବ, ଅଙ୍ଗ, ତେଲ ସଙ୍ଗରେ ସେହି ନଦୀ ଯେସନ,
କୁମାରୀଙ୍କି ପାଇ ବଢ଼ିଲା ସୀତାଶୋକ ତେସନ ।

ବେଶ୍, ଏଇ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ପଂକ୍ତିରେ ଉତ୍କଳର ମହାନଦୀ ଏବଂ ତାର ଉପନଦୀ ଇବ, ଅଙ୍ଗ, ତେଲ ପ୍ରଭୃତି ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ତଳ ପଦଟିରେ କବି ମାନବ-ପ୍ରକୃତିର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱଜନ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିରେ ଦୁଃଖ ଶୋକାତୁର ବ୍ୟକ୍ତିର ଶୋକ ଦ୍ୱିଗୁଣିତ ହୋଇ ଉଠେ—ମାନବପ୍ରାଣର ଏଇ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସତ୍ୟଟି ଏଥିରେ ଧ୍ୱନିତ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାର ପ୍ରମୋଦୋଦ୍ୟାନରେ ବିଚରଣ କରୁଥିବା ଜାନକୀ ଆଜ ମୁନି ଉଦ୍ୟାନରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଏଇ ସମୟରେ ତାପସ ଆଶ୍ରମର ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା 'ତପସ୍ୱିନୀ'ର ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗରେ ଯେପରି ଭାବରେ କରିଅଛନ୍ତି ତା'ର ତୁଳନା ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟରେ ଖୋଜି ପାଇବା ଦୁଷ୍କର । ମାତ୍ର ଏ ସ୍ଥଳରେ ସେ ସବୁର ଆଲୋଚନା ମୁଁ କରିବାକୁ ଯାଉନାହିଁ । ମୁନି ଉଦ୍ୟାନର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରୁ କରୁ କବିଙ୍କ ମନଃଚକ୍ଷୁରେ କିପରି ଉତ୍କଳର ପୁନ୍ନାଗକାନନର ଚିତ୍ର ଭାସି ଉଠିଛି—

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚିକ୍କଣ ନୀଳ ପତ୍ରର
ପୁନ୍ନାଗ କାନନ ଶ୍ୟାମଳତର
ଉଡ଼ୁ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଥିଲି କି ଯାଇ,
ଦେଉଥିଲି ସଖୀ ମନ ରଞ୍ଜାଇ
ନୀଳାଚଳ ରୂପ ଧରି
ବିଜେ ଥିବା ରାମ ଲଭିବାକୁ ସୀତା
ପ୍ରୀତି-ସାଗର-ଲହରୀ ।

ନୀଳାଚଳ, ପ୍ରତି ତା'ର ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି କବିଙ୍କର କି ନିବିଡ଼ ଆକର୍ଷଣ ! ସୁଖ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ବିରାଗିଣୀ ତପସ୍ୱିନୀ ସୀତାଙ୍କର ମଧ ପୁନ୍ନାଗ କାନନର ଶ୍ୟାମଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବାର କବିଙ୍କର ଏ ପ୍ରୟାସ ଏକାନ୍ତ ଅସୁଲଭ ।

ଏ କାବ୍ୟର ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗରେ କବିଙ୍କର ମୁନିଉଦ୍ୟାନର ଗ୍ରୀଷ୍ମପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ସମୟରେ ଉତ୍କଳର ଗଡଜାତ ପ୍ରକୃତି ଯଥେଷ୍ଟ ରେଖାପାତ କରିଛି । ପୁନଶ୍ଚ 'କୀଚକ-ବଧ'ର ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କ ଉପରେ ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତି କିପରି ଗଭୀର ରେଖାଙ୍କନ କରିଛି ଦେଖନ୍ତୁ —

ପ୍ରମୋଦ ନିମନ୍ତେ କାନନ ମଣ୍ଡିଗଲା ଯତନେ,
ମଧୂକ-ମୁକୁଳ-ପୁଞ୍ଜରେ ଗୁରୁ-ନୀଳ-ରତନେ ।
ରତ୍ନମୟ ସିନ୍ଧୁ-ତରଙ୍ଗ-ଦୋଳା ବିରଜି ରଙ୍ଗେ
ବିଜେ କଲେ ଧୀର ସମୀର ଋତୁ ବସନ୍ତ ସଙ୍ଗେ । ଇତ୍ୟାଦି

'କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ନ କହିବାହିଁ ଭଲ । କାରଣ ସମସ୍ତ କଲ୍ଲୋଳ ପ୍ରାୟ ଉତ୍କଳ-ପ୍ରକୃତି-ସାଗରରୁ ଉତ୍ଥିତ ଓ ଲୀଳାୟିତ । ବିଶେଷତଃ ଏହାର "ଚନ୍ଦ୍ର-ରଜନୀ" ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରାଣର ଚିର ଅଭିନନ୍ଦିତ ଓ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦମୟୀ ଶୃଙ୍ଗ-ନଶିଥିନୀ ।

ଶରତର ଅଚ୍ଛୋଦ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ତା'ର ନିର୍ମଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଧାରରେ, ବସନ୍ତର ସାବଲୀଳ ପୁଷ୍ପିତ ଅନୁରାଗରେ, ପ୍ରାବୃଟର ପ୍ରମତ୍ତ ମେଘ ମହ୍ଲାର ଭିତରେ କବି ଏକାବେଳକେ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ସୁଷମା କବି-ହୃଦୟକୁ ମୋହାଚ୍ଛନ୍ନ କଲେହେଁ ଜନ୍ମଭୂମିର ଗୁରୁ, ମହୁଲାଦିକୁ ସୁଦ୍ଧା କବି ଭୁଲି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ନବ ବସନ୍ତର ସ୍ପର୍ଶରେ ଘନ କିଶଳୟ ସମାବୃତ ପାଦପ, ପୁଷ୍ପର ସମାରୋହ, କୋକିଳର ସୁମଧୁର କୁହୁଧ୍ୱନି ମଧ୍ୟରେ କବି ମଳୟର ସ୍ୱାଗତ ଜଣାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାହିଁକି ? ମଦନର ସଖ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ? କାମିର କୋମଳ ବୁକୁରେ ଫୁଲ୍ଲରସାଳ ଅଙ୍କୁରର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ସାୟକ ସନ୍ଧାନ ସକାଶେ ନା ବାସନ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣ, ଗନ୍ଧ,ଭୂଷାର ଉପଭୋଗ ଆଶାରେ ? ନା, ଏଇ ନବବସନ୍ତରେ ମଦନ ପ୍ରମଦା-କୁଳର ବାଣୀକୁ କପରି ମଦ-ଲାଲସାର ସଦନ କରେ, ମୁକୁଳ-ଭାରାକୁଳ ଚୂତ-ମଧୁ ପାନ କରି ପିକ କପରି ଉନ୍ମାଦ-ଅନୁରାଗ-ଦୋଳା ବୁକୁରେ ତାର ପ୍ରିୟାର ଚଞ୍ଚୁ ଚୁମ୍ବନ କରେ, ପୁଷ୍ପିତା ଅଶୋକ କପରି ବିରହ-ବିଧୁରା ସଶୋକା ବାଳାର ପ୍ରାଣ କର୍ତ୍ତନ କରେ ଓ ଶିଳାଜତୁଜାଲ ଶିଳାତଳେ କପରି ସୌରଭର ମଧୁବର୍ଷଣ ହୁଏ ସେ ସମସ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସମ୍ଭାର ଉପଭୋଗ ସକାଶେ ଖଣ୍ଡିତ ଜାତିର ଦୈନ୍ୟ, ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା, କବିଙ୍କୁ ଅବକାଶ ଦେଇନି । ତେଣୁ ଜାତୀୟ-ପ୍ରାଣ କବି ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ମଳୟ ନିକଟରେ 'ପୁଲକିତ କରି ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ ଶୁଭ ସମାଚାର କହି' ବୋଲି ଆଶାବୋଳା ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ବସନ୍ତ ନିକଟରେ ପିକ ମୁଖର ହେବାଭଳି କବି ମଳୟ ନିକଟରେ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ବଖାଣିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପରେ ଋତୁରାଜ କପରି ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା ସମୟରେ କବି ଏକ ପକ୍ଷରେ ଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଅପର ପକ୍ଷେ ଉତ୍କଳର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଚୟ ଏକାଧାରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜର ଅସାମାନ୍ୟ କଳା କୁଶଳତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ପଦର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ବେଳ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପଦକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଉଁ ।

ଅବଶ୍ୟ ସେ କାଳେ ପାଇଅଛୁଁ ଫୁଲ ଫଳ କେତେ ପରକାର,
ମାତ୍ର ଯେତେ ଯେତେ କ୍ଳେଶ ପାଇଅଛୁଁ ହୃଦେ ରହିଅଛି ତାର ।

ଏକ ପକ୍ଷରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର କେତେକ ଫଳ ଲାଭ ହୋଇଛି; ମାତ୍ର ତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟର ମଧ୍ୟ ସୀମା ନାହିଁ, ଅପର ପକ୍ଷରେ ଶୀତ ଋତୁରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଫୁଲ ଫଳ ଲାଭ ହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ଫଳ ଜାଗା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଲଭି ନ। ପୁନଶ୍ଚ —

ଅନେକ ପାଦପ ଚନ୍ଦନ ହୁଅନ୍ତି
ପର ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶରେ,
ଆମ୍ଭ ଦେଶ ତରୁ ସକଳ ତହିଁରୁ
ବଞ୍ଚିତ କେଉଁ ଦୋଷରେ ? ପଦରେ ଉତ୍କଳର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ କବିଙ୍କର ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ଓ ବ୍ୟଥା କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ। ତେଣୁ କବି ମଳୟକୁ ପ୍ରାଣ-ପ୍ରମୋଦନ-ରସ ଓ ଜ୍ୟୋତି-ପ୍ରକାଶିନୀ-ବଟିକା ପ୍ରଦାନ କରି ଉତ୍କଳ ଜୀବନକୁ ଅନାମୟ ସରସ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶେଷରେ —

ଫିଟାଇବ କିନା ରସାଳ ଭଣ୍ଡାର
ଆଣିଛ ନା ଏ ବରଷ !
ଦେଇ ଅନୁକୂଳ ଉତ୍ତର ସତ୍ୱର
ବଢ଼ାଅ ଆମ୍ଭ ହରଷ । ଏପରି ଆଶା-ଆଶଙ୍କା ଦୋଳାୟମାନ ଚିତ୍ତରେ ପୁଣି କବି ଅନୁକୂଳ ଉତ୍ତରହିଁ ଆଶା କରିଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ସେ ତ ଉତ୍କଳର ଅମଙ୍ଗଳ ଆଶାହିଁ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ। ତାହା ତାଙ୍କର କଳ୍ପନାର ବାହାରେ । ଠିକ କଥା, ଉତ୍କଳର ବିଶିଷ୍ଟ ଆଶାବାଦୀ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଆଉ ଅନ୍ୟଥା କଣ କରନ୍ତେ ?

କବିଙ୍କର ଉତ୍କଟ ଜାତୀୟତାର ପରିଚୟ ପାଇବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ତାଙ୍କର 'ଭରଣି ଭାବନା' ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ! ଏହା ବାସ୍ତବରେ ବୈଦେଶିକ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭାରତର ଭାବନା—ଭାରତମାତାର ବିପ୍ଳବାତ୍ମକ ଭାବନା । ଏହାର ମାଧ୍ୟମରେ କବି ଜାତିକୁ କମ୍ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ଓ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନକୁ କମ୍ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୂପ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏଭଳି ବିଦ୍ରୋହାତ୍ମକ ଲେଖା ସେ ସମୟରେ କେବଳ ସାଳ-ହୃଦୟ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ । ସେ ଯୁଗର କବି-ବାଣୀରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଯଶୋଗାନ ଓ ବନ୍ଦନାରେ ଯେତେବେଳେ ବାଣୀ ପୀଠ ଝଙ୍କୃତ, ମୁଖରିତ ଓ ଧ୍ୱନିତ ସେତେବେଳେ ଏ କ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ, ଅସ୍ୱପ୍ନକଳ୍ପିତ ବଜ୍ରନିର୍ଘୋଷ—

ତୁମ୍ଭର ଆଗରେ ତୁମ୍ଭର ପଛଏ
ମୁଷଲମାନ ଥିଲେ ଆସି
କୋଟନ ସୁଭାବ ଥିଲେହେଁ, ଆମ୍ଭର
ସମସ୍ତ ଥିଲେ ନାହିଁ ଗ୍ରାସି,
କରି ଏସେ, ନ ଥିଲେ ବସନ ହରଣ ।
ଦୁରପଦ ସୁତା- ଚକ୍ରି କା'ର ପାଶ
କରି ନ ଥିଲେ ସେ ପ୍ରେରଣ ।

ଧୈନ୍ୟ କୃଷ୍ଣ କବିର କ ଦୁଃସାହସ ! ଯାଚନା ନାହିଁ, ଇତରତା ନାହିଁ, ରାଜ ସମ୍ମାନ ପ୍ରତି ଖାତିର ନାହିଁ—ଅଛି କେବଳ ଅବଜ୍ଞା, ଅନ୍ୟାୟର ଅସମ୍ମାନ, କୂଟ ମିଥ୍ୟା ଉପରେ ନିନ୍ଦାର ଅବାର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଷଣ । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା, ଏତାଦୃଶ ଉଦାର କବିଙ୍କର ଔଦାର୍ଯ୍ୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ପାରି କେହି କେହି ବ୍ରିଟିଶ ପୋଲିସ

ଉପୂରେ ଦରିଦ୍ର କବି ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ରାଜଦ୍ରୋହ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ସମାଲୋଚନା କରନ୍ତି । କବି ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଓ ନିର୍ଭୀକ ପ୍ରାଣରେ ରାଜଦ୍ରୋହ କରି ପାରନ୍ତି କି ନା ବିରପଲ୍ଲୀର ଇତିବୃତ୍ତ ଓ ତହିଁର ପୁରାତନ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ତା'ର ଜବାବ ଦେବେ । ସେ ଯାହ ହେଉ, କବିର ଧର୍ମ ଯାହା ସେ ତାହା କରିବ । ଏଥିରେ ତାହାର ରାଜଦ୍ରୋହ ବା କାରାବରଣ କରିବାର ପ୍ରଶ୍ନ କେଉଁଠୁ ଆସିଲା ? ଏଭଳି ଅବାଞ୍ଛିତ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଏ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇ କବିଙ୍କର ଉଦାରତାକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜେ ସମାଲୋଚକ ମଧ୍ୟ ଅନୁଦାର ଓ କବି ହୃଦୟରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । କବି ତ ଆଜିକାର ତଥାକଥିତ ଶସ୍ତା ନେତା ବା ଗାନ୍ଧୀବାଦର କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟର ହେବାକୁ ରାଜି ନ ଥିଲେ ! ତେବେ ସେ କାହିଁକି ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ବିଦ୍ରୋହ କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତେ ? କବିଙ୍କ ନିଜ ଉକ୍ତିରେ—

ମରୁଦେଶେ ଭେକ ଗରଜଇ ନାହିଁ,
ଶାରଦ ସେ ଦେଶେ ନ ହୁଏ ଶାର,
କର୍ମବୀର କର୍ମ- କୁଣ୍ଠିତା ନ ରହି
ନ ଡାକନ୍ତି କେବେ ବଚନବୀର ।
ହେଲେ ବିଦ୍ୟୁଲ୍ଲେଖା ଗର୍ଜନ ଶ୍ରାବଣ
ଜଣାଯାଏ, ମେଘ ବର୍ଷିବ ଜଳ,
ତେଜସ୍ୱିନୀ ଲେଖା ସୁତୀବ୍ର ଭାଷଣ
କର୍ମବୀରଠାରେ ନୁହେଁ ନିଷ୍ଫଳ ।

କର୍ମବୀର ପ୍ରତି ବାକ୍ୟବୀରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କବିଙ୍କ ନିଜ ଉକ୍ତିରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ମୂର୍ତ୍ତ । ତେଣୁ କବିର କରଣୀୟ ଯାହା ସେ କରିଛନ୍ତି ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ କବିଙ୍କୁ ଅଯଥା ଯନ୍ତ୍ରଣା ଟାଣି ତାଙ୍କର କବି-ଧର୍ମ ଉପରେ କୁଠାରଘାତ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ସମାଲୋଚନା ନୁହେଁ ।

ତେବେ ଯେ ଯାହାହେଉ, ସମଗ୍ରଭାବରେ କବିଙ୍କର ଜୀବନ ଓ କାବ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ବୀର ହୃଦୟର ପରିଚୟ ମିଳ ପାରିବ । ଆଜିର ଏ ଯନ୍ତ୍ର ବିମୂଢ଼ ଯୁଗରେ ମାନବାତ୍ମା ଯେତେବେଳେ ତଳେ ତଳେ ନିପୀଡ଼ିତ, ଯେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନର ଭ୍ରାନ୍ତିମା ବିକମ୍ପିତ, ପ୍ରାଚ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଯେତେବେଳେ ଅଶାନ୍ତି ଓ ବିପ୍ଳବ ତଳେ ବୁଲେଟର ପୈଶାଚିକ ଗର୍ଜନ, ଦେଶ ଉପରେ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ୟର ବୁଭୁକ୍ଷିତ ଶ୍ୟେନ ଦୃଷ୍ଟି ସେତେବେଳେ ଆଧୁନିକ କବିମାନସ କାରଖାନାର ସାଇରନ୍ ଧ୍ୱନିରେ, ସାମରିକ ପୋତର ସନ୍ଦୋଳନ ମଧ୍ୟରେ, ବେତାରର ଶୃଙ୍ଖଳିକର ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷଣରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଉଠୁଛି ଠିକ୍ ବିମାନପୋତର ପ୍ରପେଲର ପରି । ଏହି କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ସ୍ଥିତିରେ ସୁଦ୍ଧା ଜୀବନ-ବ୍ୟସ୍ତ ଜନତା ଚୈତନ୍ୟ ଫେରାଇ କବିଙ୍କର ସେହି ମହିମାପୂ ବାଣୀକୁ ସ୍ମରଣ କରୁ —

ନିଜ ଉନ୍ନତିକି ଉନ୍ନତି ନ ମଣି
ମୋତେ ନ କରିବା ଯାଏ ଉନ୍ନତ,
ଏକ ତରୁତଳେ ଥିବ କେତେଜଣ,
ବନ୍ଧୁ ଜଳ ଫଳ ହିଏ ପର୍ବତ ।

ଏଇ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଦରେ କବି ପୁଞ୍ଜିବାଦ ଓ ପରାଧୀନତାର ନିନ୍ଦା ଘୋଷଣା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ସକାଶେ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କୁ ଏକଜୁଟ୍ ହେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଅଛନ୍ତି । ଆମମାନଙ୍କର ମତାନୈକ୍ୟ

ଓ ଅନ୍ଧ ଦଳାଦଳି ଫଳରେ ଜନତାର ଅଙ୍ଗ ଯେତେବେଳେ ବିକଳ ବିକ୍ଷତ, ସେତେବେଳେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ କବିବାଣୀ ବେଶି ମାତ୍ରାରେ ସ୍ଫୁରିତ ହେଉଛି ।

ଆଜିର ଏ ପକ୍ଷପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଯୁଗରେ ତାଙ୍କର 'ପଞ୍ଚାମୃତ' ଆମକୁ ପଦେ ପଦେ ସତର୍କ ସଚେତନ କରି ଦେଉଛି । ତାଙ୍କର ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀର 'ଧର୍ମାବତାର' ମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା କମି ଯାଇନାହିଁ; ବରଂ ସ୍ୱାଧୀନ ପରିବେଶରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ସେହି କବିତାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅନୁଶୀଳନ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଛି । ଜାତି ଓ ଦେଶ ପ୍ରତି ଏପରି ଚିରନ୍ତନ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ତା'ର ଆତ୍ମାକୁ ସୁସ୍ଥ ସଚେତନ ରଖିବାକୁ ଯେଉଁ କବି ସର୍ବଦା ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ରହୁଥିଲେ, ଆଜିର ଏହି ବସନ୍ତ-ବାସରରେ ସେହି କବିଙ୍କ ପବିତ୍ର ଆତ୍ମା ଉପରେ ଆମେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତିର ପ୍ରାବୃଟ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛୁଁ । କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ଏ ମୁଗ୍ଧଭକ୍ତି ଚିରପୂଜାର ଅନାଦ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଅଙ୍କନ କରୁ—ଏହାହିଁ କାମନା ।

— ——

ମେହେର ପ୍ରତିଭା

କବିଙ୍କୁ ବୀର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷୀ କାର୍ଲାଇଲ ଯେଉଁ ବାଣୀ ଓ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ଉକ୍ତିର ମୂଲ୍ୟ ଅତ୍ୟଧିକ । କବି ନିଜ ଜୀବନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ । ମାତ୍ର କାବ୍ୟର ଆରାଧନା ସମୟରେ ସେ ଯେ ଦରିଦ୍ର ଏ କଥା କବିଙ୍କ ସ୍ମରଣ ସୁଦ୍ଧା ହେଉ ନ ଥିଲା । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଶିକ୍ଷାଭାବ, ଆନୁକୂଲ୍ୟହୀନ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା — କୌଣସିଟା ତାଙ୍କ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । କବିଙ୍କର ଛନ୍ଦ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ଚର୍ଚ୍ଚା ଏକ ସଙ୍ଗରେ ହେଉଥିବାର ତାଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଆମେ ଜାଣୁଁ । ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହା କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । କବି-Burns ହଳ କରୁଥିଲେ । ପୃଥିବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଔପନ୍ୟାସିକ Knut Hamsun ଆଳୁ କ୍ଷେତରେ ଖତ ମଡ଼େଇ ମୂଲ ଲାଗୁଥିଲେ । ନିର୍ଗୁଣ ଭକ୍ତ କବି କବୀର ଲୁଗା ବୁଣି ବୁଣି ଭଜନ ରଚନା କରୁଥିବେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହି ଅବସ୍ଥା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ତେବେ ନୂତନ କିଛି କହିବାର ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ରଖି ଯେଉଁମାନେ କବିଙ୍କର ଏହି ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି ସେମାନେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଷ୍ଠୁର ଅନ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅନ୍ତି । କବି ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ-କବିତାର ଆବୃତ୍ତି ସହ ରସୋପଲବ୍ଧି କରୁଁ କରୁଁ ସେପରି ରଚନା କରିବାର ସ୍ପୃହା ତାଙ୍କ

ମନରେ ଉଦ୍ରିକ୍ତ ହେଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟ ସମୟରେ ସେ ଲେଖିଲେ 'ରସ ରତ୍ନାକର' । ଏହାର ଆଦ୍ୟ ଓ ପ୍ରାନ୍ତ ଉଭୟରେ ମାତ୍ରାଶୂନ୍ୟ 'ର' ରହିଛି, ମାତ୍ର ପ୍ରାଚୀନ-କବିଙ୍କ କ୍ଲିଷ୍ଟତା ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ କବି ଏ କାବ୍ୟଟି ଲେଖି ପ୍ରତିଭା ଓ ଓ ଶକ୍ତିର ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତାହା କବିସମ୍ରାଟ ଭଞ୍ଜ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଲଜ୍ଜା ଦେବ । ଉଦାର ହୃଦୟ ଭଞ୍ଜ ବଞ୍ଚିଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ବାଳକକବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଏ ରୂପ ପ୍ରତିଭା ଶକ୍ତିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ 'ଶିଷ୍ୟ ହସ୍ତ ଗୁରୁର ପରାଜୟ ହେଉ' ବୋଲି ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଥାନ୍ତେ । ଏପରି କହି ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ମୁଁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଯାଉନାହିଁ, ବରଂ ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରାଚୀନ ଧରଣରେ କାବ୍ୟ କବିତାଦି ଲେଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜ ଯୁଗର ପରଂପରା, ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱକୁ କପରି ସୁଦୃଢ଼ ଓ ବଳିଷ୍ଠ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ ତାହାର ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ସୁତରାଂ ରାଧାନାଥଯୁଗର କବିମାନଙ୍କୁ 'ପ୍ରାଚୀନ ଶୈଳୀରେ କାବ୍ୟ କବିତାଦି ଲେଖିବାର ଶକ୍ତି ଏମାନଙ୍କର ନ ଥିଲା' ବୋଲି ଅନେକେ ଯେଉଁ ଆକ୍ଷେପ ନିକ୍ଷେପ କରନ୍ତି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହା ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ । କି ନୂତନ, କି ପ୍ରାଚୀନ ଉଭୟ ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟିରେ କବି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ 'ରସ ରତ୍ନାକର' ଓ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ଉପସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତି । ଏହାହିଁ ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରତିଭା । Poet is born, not made ଉକ୍ତି ଏଠାରେ କେବଳ ସାର୍ଥକତା ଲାଭ କରେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଥିଲେ ଷ୍ଟୁରବନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ନ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଧାରା ଏକା-ବେଳକେ ଛିନ୍ନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ହାସ

ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ମାତ୍ର ଆର୍ଯ୍ୟଧର୍ମୀ ଗଙ୍ଗାଧର ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ହିନ୍ଦୁରମଣୀ ଓ ହିନ୍ଦୁର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି କାବ୍ୟ ସୌଧ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ନୂତନ ପ୍ରବାହରେ ଭାସି ଯାଇ ସେ ସମୟରେ ଅନେକେ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷରରେ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧର ମିତ୍ରାକ୍ଷରକୁ ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଙ୍କର ପଦ ନୂପୁରର ମଂଜୁ ମଧୁସ୍ୱନ ବୋଲି 'ପଦ୍ମିନୀ'ର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଗାଇଛନ୍ତି—

ସମାନ ସମାନ ନିକ୍ଷେପ ପଲ୍ଲବ ତୋ ପାଦ,
ସମ ସ୍ୱରେ ଉଠୁଥିବ ନୂପୁର ନିନାଦ ।
ସେ ନାଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ କରି ଶ୍ରୁତିପଥେ ପାନ
ଚଳୁଥିବ ପାଦ ଗୁନ୍ଥି ତୋଷି ତୋଷି ପ୍ରାଣ ।

ସୁତରାଂ, ଏ ଜାତି ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ, ଛନ୍ଦରସିକ—ଏକଥା ଗଙ୍ଗାଧର ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଏବଂ କବି ମଧ୍ୟ ନିଜେ ଛନ୍ଦପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ତେଣୁ ବିସ୍ତବିପ୍ଳବ ସମୟରେ ଭଞ୍ଜ, ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଲେଖାର ଆବୃତ୍ତି କରି ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଏ ସବୁ ଏଠାରେ କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ଗଙ୍ଗାଧର କାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ନିଜର ବିଚାରବୁଦ୍ଧି ହରାଇବା ବ୍ୟକ୍ତି ନ ଥିଲେ । ସେ ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ସମସ୍ତ ଭଲ ଗୁଣକୁ ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇ-ଥିଲେ; ମାତ୍ର ଯାହା ଅନାକାଙ୍କ୍ଷିତ, ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ, ଦୋଷାବହ, ଆଦର୍ଶ-ଚ୍ୟୁତ ସେ ସବୁକୁ ସେ ବିଚାର କଷଟି ଦ୍ୱାରା କଷି ଅଡରେ ଫୋପାଡ଼ି-ଦେଲେ । ଏ ଦିଗରେ ଯୁଗର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ ବି କରିନାହିଁ । ପଙ୍କରୁ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପବିତ୍ର ଗନ୍ଧ ଓ

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କଠାରେ ତାହାହିଁ ହୋଇଛି । ଯୁଗ ପଛରେ ସେ ଗୋଡ଼ାଇ ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ସେ ଗୋଟିଏ ଯୁଗ ପାଇଁ କବିତା ଲେଖିଲେ ନାହିଁ; ଲେଖିଲେ, ସବୁ ଯୁଗ ଓ ସବୁ ଦେଶ ସକାଶେ । ତେଣୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ଯୁଗୋଚିତ କବି କହିବା ଅପେକ୍ଷା ଯୁଗଲଂଘୀ କବି କହିବାକୁ ମୁଁ ବେଶି ପସନ୍ଦ କରେ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀର ନାୟକ ନାୟିକା କେବଳ ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ନୁହନ୍ତି । ସେମାନେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ନମସ୍ୟ, ଅନୁକରଣୀୟ ଓ ବରେଣ୍ୟ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଗଙ୍ଗାଧର କୌଣସି ରଚନା ସକାଶେ ଟିପାଖାତା କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପଲବ୍ଧି କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହା କବିଙ୍କର ପ୍ରଖର ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ ଧାରଣାଶକ୍ତିର ପରିଚୟ । ଏଥି ସକାଶେ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ 'ପଦ୍ମିନୀ' କାବ୍ୟର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶକୁ 'ପାର୍ବତୀ' ବା 'ଉର୍ବଶୀ' କାବ୍ୟ ଭଳି ଗଦ୍ୟାକାରରେ ସୁଦ୍ଧା ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେବାର ଆଉ କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ଖଣ୍ଡେ ପତ୍ରରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେ 'ପଦ୍ମିନୀ' କାବ୍ୟକୁ ତାଙ୍କ ସମସ୍ତ ଲେଖାର ମୁକୁଟାଳଙ୍କାର କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ ।

ପତ୍ର—ପଦ୍ମପୁର ୨।୯।୧୯୧୫ "ପଦ୍ମିନୀ ୯ ସର୍ଗ କରି ମହାକାବ୍ୟର ଉପଯୋଗୀ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।" (ଗଙ୍ଗାଧର)

ପଦ୍ମପୁର ୨।୨।୧୯୧୬—"ପଦ୍ମିନୀକୁ ମୋର ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚତମ କରିବାର ବାସନା ଅଛି, ତହିଁ ନିମନ୍ତେ ବିଳମ୍ବ ସହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି ।" (ଗଙ୍ଗାଧର)

ମାତ୍ର ହାୟ ! କବିଙ୍କର ଶେଷ ଜୀବନ ଏପରି ଅଶାନ୍ତିମୟ ହୋଇ ଉଠିଲା ଯେ 'ପଦ୍ମିନୀ' କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ଆଉ ଉପାୟ

ରହିଲା ନାହିଁ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଲଂପଟ, ଦୁରାଚାର, ଅନ୍ୟାୟୀ ବରପାଲି ଯୁବରାଜ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସିଂହଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାରହିଁ ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । କବିଙ୍କ ଶେଷ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ସଦିଚ୍ଛାରେ ସେହି ବର୍ବରହିଁ ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇଛି । ଦୁଃଖର କଥା, କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ସ୍ଥଳରେ ଏପରି ଜଘନ୍ୟ ପିଶାଚକୁ ସମର୍ଥନ କରିବା ସକାଶେ ଆଜ ସୁଦ୍ଧା ଜଣେ ଜଣେ ରାଜଭକ୍ତ ବଞ୍ଚି ରହିଛନ୍ତି ! ତେବେ କବିଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ସମସ୍ତ ଲେଖା ମଧ୍ୟରେ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କାବ୍ୟର ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ରକ୍ଷା କରି ଏହାହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ । ଏହାର ବିଷୟ-ବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାରେ କାହିଁକି, ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ନୂଆ ନୁହେଁ । ବାଲ୍ମୀକି, ଭବଭୂତି, କାଳିଦାସଙ୍କ ଭଳି କବିଗୁରୁ ଓ ମହାକବିଗଣ ଏହି ବିଷୟରେ ଲେଖନୀଚାଳନା କରି ସାରିଛନ୍ତି । ତେବେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ ବାଲ୍ମୀକି, ଭବଭୂତି, କାଳିଦାସଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଦରିଦ୍ର ତନ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ କବିର ଏ ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ଓ ପ୍ରୟାସ କାହିଁକି ? ଏହାହିଁ ତ ରଙ୍ଗାଜୀବ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଉଲ୍ଲିଖିତ କବିଗୁରୁ-ମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିକୁ ସୁଦ୍ଧା ଯେ ଆହୁରି ମନୋହର, ମହାନ୍ ଓ ବିସ୍ମୃୟକର କରି ପାରିଛନ୍ତି, ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ତାଙ୍କର ସ୍ତବଗାନ କରିବାରେ ଭାଷା-କାର୍ପଣ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା ଅଛି କି ? ନୂତନ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅବଲମ୍ବନରେ କାବ୍ୟ ଲେଖି ଯଶ ଅର୍ଜନ କରିବାରେ ବିଶେଷ କିଛି ବାହାଦୁରୀ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପୁରାତନ ବିଷୟର ଅବଲମ୍ବନରେ ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତିଙ୍କ ଭଳି ମହାକବିମାନଙ୍କ ଲେଖନୀ ଚାଳିତ ହୋଇ ସାରିଛି ସେହିପରି ବିଷୟର ଅବଲମ୍ବନରେ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯଶଲାଭ କରିବା କିଛି କମ୍ ଗର୍ବ-ଗୌରବର କଥା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଆମ

ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଏପରି କବିଙ୍କୁ ଏ ଯାଏ ଉଚିତ ସମ୍ମାନ ଦେବାରେ ସଚେତନ ନୁହେଁ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦୂତ ମହାକବି ଗଙ୍ଗାଧର କଳାଶଙ୍କର କାଳସୀ ହୋଇ ଶ୍ମଶାନର ଅଙ୍ଗାର ପାଉଁଶରେ ମିଶିଗଲେ ! ତେବେ ପ୍ରକୃତିଦେବୀଙ୍କର ପଞ୍ଚ ପୁରୋହିତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ବିୟୋଗରେ ଦୁଃଖ ଓ ଅନୁଶୋଚନା ନେଇ ପ୍ରକୃତିର ଚନ୍ଦ୍ର-ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ମସୀମୟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

କବିଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସୃଷ୍ଟି 'ତପସ୍ୱିନୀ' ପ୍ରକୃତିର ବିବିଧ ରୂପର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଚିତ୍ରଣରେ, ସାର୍ଥକ ପଦପ୍ରୟୋଗରେ, ଲେଖନୀର ସ୍ନିଗ୍ଧପ୍ରାଞ୍ଜଳତାରେ, ଚିନ୍ତାର ଗମ୍ଭୀରତାରେ, ଭାବର ସୁସମାବେଶରେ, ପଦର ଲାଳିତ୍ୟରେ, ଛନ୍ଦର ସଙ୍ଗୀତମୟ ସୃଷ୍ଟିରେ, ମାନବର ମାନସ-ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣରେ ରସଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଓ ସହୃଦୟ ପାଠକମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଛି ।

ଆଜିର ଏହି ସୀମିତ ପରିବେଶରେ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ସମ୍ୟକ୍ ସମାଲୋଚନା କରି ଆପଣମାନଙ୍କୁ ତା'ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ରସୋପଲବ୍ଧି କରାଇବା ମୋ' ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ନିଶ୍ଚୟ । ତେବେ ଆପଣଙ୍କର ରସ-ପିପାସିତ ହୃଦୟକୁ କିଞ୍ଚିତ୍ ପରିମାଣରେ ତୃପ୍ତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ଏ କାବ୍ୟରେ କବି ସୀତାଙ୍କର ମହିମାମୟ ସତ୍ତାକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି ତା'ର ପଟାନ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କଥା ତ ଛାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତୁ, ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି କି ନା ସନ୍ଦେହ । ମିଥ୍ୟାପବାଦ କଳଙ୍କିନୀ ସୀତା ପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାସିତା— ଏହା ଜାଣିଲା ମାତ୍ରେ ସତୀ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସୀତାଙ୍କର

ଏହି ଦୁଃଖରେ ପ୍ରକୃତି ଯଥେଷ୍ଟ ସହାନୁଭୂତିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଛି । ମାତ୍ର—

"ଲଙ୍କା ଲଭି ମହାଦେବୀ କେତେକାଳ ପରେ
ଅନାଇଲେ ଦଶଦିଶ ନୟନେ କାତରେ ।
ଦିଶିଲା ସକଳ ଦିଗ ରାମଚନ୍ଦ୍ରମୟ,
ବସିଛନ୍ତି ପ୍ରଭୁ ହୋଇ ବିଷଣ୍ଣ-ହୃଦୟ ।
ଯୁଗ୍ମକରେ ଆଗେ ଉଭା ସୁଧୀର ଲକ୍ଷ୍ମଣ,
ହୋଇଛି ଦୁହିଙ୍କ ନେତ୍ର ଲୋତକ-ଝରଣ ।
ନ ପାରନ୍ତି ପୁଛି ରାମ ସୀତାର ଖବର;
କହିବାକୁ ବାକ୍ୟ ଫୁରୁ ନାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ମଣର ।
ଋଷିକ ଗୃହାନ୍ତେ, ଋଷି-କୋଳେ ରଘୁନାଥ
ନତମୁଖେ ବସିଛନ୍ତି ଶି'ରେ ଦେଇ ହାତ ।
ଦିଶିଲା ପଡ଼ନ୍ତେ ନେତ୍ର ଭାଗୀରଥୀ ପ୍ରତି,
ଚାଲିଛନ୍ତି ଭଗୀରଥ ପଛେ ରଘୁପତି ।
ଗଙ୍ଗାଧାର ସମ ରାମ-ନେତ୍ର-ଜଳରାଶି,
ତହିଁ ଯା'ନ୍ତି ରାମ ଥରେ ମଜ୍ଜି, ଥରେ ଭାସି ।
ଫେରାଇ ତହିଁରୁ ସତୀ ଗର୍ଭେ ଦେଇ ଦୃଷ୍ଟି
ଅନର୍ଗଳ ଧାରେ ନିଜେ କଲେ ଅଶ୍ରୁ-ବୃଷ୍ଟି ।
ଶ୍ୟାମଦୁର୍ବା ଛୁଇଁ ସୀତା ହୋଇ ସଙ୍କୁଚିତ
ପାଷାଣକୁ ଯିବାପାଇଁ ବଳାଇଲେ ଚିତ୍ତ ।
ନ ଗଲା ତେଣିକି ମଧ୍ୟ ମନରେ କି ଭାଳ,
ନ ପାରିଲେ ବେଦନର ଆବେଗ ସମ୍ଭାଳି ।"

ଯେତେବେଳେ ଆମେ ପାଠ କରୁଁ ସେତେବେଳେ ସୀତାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱମହିମାରେ ପ୍ରାଣ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଉଠେ । ଶ୍ୟାମଦୁର୍ବାଚୟ

ପତିଙ୍କର ଅଙ୍ଗ କାନ୍ତିକୁ ଧାରଣ କରିଥିବାରୁ ସୀତା ସଙ୍କୁଚିତା ହୋଇ ପାଷାଣକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର 'ମନରେ କି ଭାବି' ସେଠାକୁ ମଧ୍ୟ ଗଲେ ନାହିଁ । ସୀତା ପତିଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବଞ୍ଚିତା । ମାତ୍ର ପାଷାଣ ରାମଙ୍କର ପବିତ୍ର ପାଦସ୍ପର୍ଶରେ ଜୀବନ୍ତ ନାରୀ ରୂପରେ ତୁଷ୍ଟା ହୋଇ ପାରିଛି । କାଳେ ମୋର ସ୍ପର୍ଶରେ ସେମାନେ ପତିଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଯିବେ ସୀତାଙ୍କର ଏହି ଆଶଙ୍କା । ତେଣୁ ସେ ପାଷାଣ ଉପରକୁ ମଧ୍ୟ ଗଲେ ନାହିଁ । ସତୀ ସୀତାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱ କାଞ୍ଚନକୁ ମହୀୟାନ କରିବାର ଏ କଳ୍ପନା ଏକାନ୍ତ ଅସୁଲଭ । ଜନଦୋଷରେ ସ୍ୱାମୀକର୍ତ୍ତୃକ ପରିତ୍ୟକ୍ତା ହୋଇଥିଲେହେଁ ସୀତା ରାମଙ୍କର ହୃଦୟର ପ୍ରେମକୁ ବୁଝିପାରିଥିବା ଭଳି କବି ଉଲ୍ଲିଖିତ ପଦମାନଙ୍କରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଧିକନ୍ତୁ ସୀତା କହିଛନ୍ତି—

ମୁଁ କି ସ୍ଥିର, ହେଉ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରକୃତି-ରଞ୍ଜନ;
ମୁଁ ମରେଁ, ତୁମ୍ଭର ହେଉ କଳଙ୍କ-ଭଞ୍ଜନ ।

କବିଙ୍କର ଏହି ସୃଷ୍ଟି କାଳିଦାସୀ ରଚନାକୁ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଲଜ୍ଜା ଦେଇଛି । କାଳିଦାସଙ୍କ ସୀତାଙ୍କ ମୁଖରେ ରାମଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭିଯୋଗ ରଘୁବଂଶର

"ବାଚ୍ୟସ୍ତ୍ୱୟା ମଦ୍ ବଚନାଦ୍ ସ ରାଜା ବହ୍ନୌ
ବିଶୁଦ୍ଧାମପି ଯତ୍ ସମକ୍ଷମ୍
ମାଂ ଲୋକବାଦ ଶ୍ରବଣାଦ୍ ହାସୀଃ
ଶ୍ରୁତସ୍ୟ କିଂ ତତ୍ ସଦୃଶଂ କୁଳସ୍ୟ ।" —ଶ୍ଳୋକରେ

ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସୀତା ପତିଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା

କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, ନିଜ କର୍ମର ଦୋଷ ବୋଲି ବିଧାତାଙ୍କୁ ସୁଦ୍ଧା ନିନ୍ଦା କରି ନାହାନ୍ତି—

"ମୋ କର୍ମ ପାଇଁ ଦୋଷୀ ନୁହନ୍ତି ବିଧି;
କାନ୍ତ ତ ସ୍ୱଭାବେ ମୋ କରୁଣାନିଧି ଗୋ ।" ମାତ୍ର

ସୀତାଙ୍କର ସହିଷ୍ଣୁ ନଗାଧିରାଜ ହିମାଳୟର ଗୌରୀଶଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗସଦୃଶ ସପ୍ତଦଶ ଶୀର୍ଷରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛି । ସେତେବେଳେ ଯେତେବେଳେ ସେ କହୁଛନ୍ତି—

ମୋ ତନୁ ଦଗ୍ଧ ହେଲେ ହେବ ତ ଖାର,
ତାହାକୁ କରାଇବ ପାଦପେ ସାର,
ସେ ତରୁ କାଷ୍ଠ ଦେଇ ବର୍ଦ୍ଧକୀ ହସ୍ତେ
କରାଇଦେବ ପ୍ରଭୁ ପାଦୁକା ମତେ ଗୋ ।

ରାଧାଙ୍କର ସହିଷ୍ଣୁତାକୁ ମହିମାମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ ବୈଷ୍ଣବ କବିଗଣ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭଳି କେତେକ ପଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । 'ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି'ରେ କୃଷ୍ଣ-ବିରହ-ବିଧୁରା ରାଧା ସଖୀମାନଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି :—

ସଖୀ ! ମୁଁ ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ ମରିବି ନିଶ୍ଚୟ । ମୋତେ କବର ଦେବା ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଂଶୀସ୍ୱନ ଭାସି ଆସୁଥିବା ଦିଗକୁ ମୋର କାନ ଦୁଇଟି ଡେରି ଦେଇଥିବ—ଏତିକିହିଁ ଅନୁରୋଧ ।

ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସୀତାଙ୍କ ମୁଖରେ ଯେଉଁ ଭାଷାର ସୃଷ୍ଟି କବି ଗଙ୍ଗାଧର କରି ପାରିଅଛନ୍ତି ତାର ତୁଳନା ଅଛି କି ?

ଏ କାବ୍ୟର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ କବି ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରି କପରି ମୌଳିକତା ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ—

କୌମୁଦୀ କି ଘନ ହୋଇ ବହିଛୁ ଶରୀର ?
କେଶଛଳେ ଚରଣେ ତୋ ଲୋଟିଛି ତମିର ।

କହି ସାରିଲା ପରେ—

ପଦାଙ୍କେ ତୋ ଫୁଟି ଅଛି ଶ୍ୱେତ ଶତଦଳ,
କୌମୁଦୀ ବୋଲିବା ତେଣୁ ନୋହୁଛି ସଫଳ—ଭଳି ରଚନା କପରି ମୌଳିକ ଓ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ କଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ! ପ୍ରଥମରେ କବି ବୀଣାପାଣିଙ୍କର ଶୁଭ୍ର ସୁନ୍ଦର ରୂପକୁ ଦେଖି 'ଘନ କୌମୁଦୀ'କି ବୋଲି ତର୍କଣା କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ ସେ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ଯେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରତି ପଦପାତରେ ଶ୍ୱେତ ପଦ୍ମ ଫୁଟିଉଠେ ସେତେବେଳେ ସେ ନିଜ ତର୍କଣାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ରୂପ ଦେଇ କୌମୁଦୀ କହିବା ଅସଙ୍ଗତ ବୋଲି କହୁଅଛନ୍ତି । କାରଣ କୌମୁଦୀର ଉପସ୍ଥିତିରେ ପଦ୍ମ ଫୁଟି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ସତୀ ସୀତାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଓ ସୁଖରେ ପ୍ରକୃତି କପରି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହୋଇ ଉଠିଛି ତା'ର ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ ଏ କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗରେ ଆମକୁ ମିଳି ପାରିବ । ସୀତାଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛିତାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତି କପରି ନିୟତିର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଖଡ଼୍‌ଗହସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି ! କବିଙ୍କ ଅନୁକରଣୀୟ ଭାଷାରେ—

କରିବାକୁ ନିୟତିର ସହିତ ସମର
ତୃଣରାଜ ଖଡ଼୍‌ଗକରେ ଗର୍ଜିଲା ପ୍ରଖର ।
ବାୟୁବଶା ତୃଣୀରକୁ ଝାଡ଼ି ବାରମ୍ବାର,
ପତ୍ର-କଙ୍କପତ୍ର କଲା କି ଅବା ବାହାର ।

କମ୍ପିତ-ସରିତ-ବାରି-ଉତ୍‌ଥିତ ଶୀକର
ପଡ଼ିଲା ପୁଲିନେ ତେଜି ତରଙ୍ଗ-ଶିଖର ।

ଭରି କି ସୀସକ-ଗୁଳି ତରଙ୍ଗର ତୋପେ
ନୃପତିକି ଭାଗୀରଥି ପ୍ରହାରିଲା କୋପେ !

କମଳ ସକଳ ହୋଇ ବିଚଳିତ ସରେ
ପଦ୍ମ-ବ୍ୟୂହ ରଚି ଯୁଦ୍ଧ କଲେ ଅଳି-ଶରେ ।

ବନଫୁଲେ ବୃନ୍ତ ତେଜି ଭୂମିତଳେ ପଡ଼ି
ଧୂଳି ମାଖି ମଲ୍ଲଯୁଦ୍ଧେ ହେଲେ ଗଡ଼ାଗଡ଼ି ।

ଲତା-ଲତା ତନ୍ତୁ-ରୂପ ନୃପତି-ବନ୍ଧନ
ଛିନ୍ନ କରି କ୍ରୋଧଭରେ କଲା ଆସ୍ଫାଳନ ।

ବ୍ୟାହତ-ହୃଦୟ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଶରୀର ବାଦଲ
ଦଉଡ଼ି ଆସିଲା କୋପେ ଘେନି ଦଳବଳ ।
ଚକ୍ଷୁ ଚମକାଇ, କରି ଗମ୍ଭୀର ଗର୍ଜନ
ଦେଖାଇଲା ନୃପତିର ଉପରେ ତର୍ଜନ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା-ମୁଖେ ସୁଶୀତଳ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ପାଣି
ସିଞ୍ଚି ସିଞ୍ଚି ଜୀବନରେ ସଞ୍ଜ୍ଞା ଦେଲା ଆଣି ।

ସାଧ୍ୱୀ କୁଳବଧୂଙ୍କର ଦୁର୍ବିପାକ ଗୁଣି
ଲଜ୍ଜାଭରେ ଭାନୁ ଦେଲେ ବଦନ ଲୁଚାଇ ।

ଦିଗ୍‌ବଧୂ ସକଳ ବସି ବିଷଣ୍ଣ ବଦନେ
ନଭ ବିକମ୍ପିତ କଲେ ସ୍ତନିତ ରୋଦନେ । ଏ ସ୍ଥଳରେ

କବି ଅନ୍ତଃ ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରତି ସବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏପରି ଦୁଃସାଧ୍ୟ ବିଷୟକୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ କବିତ୍ୱଶକ୍ତି କିପରି ସୁସାଧ୍ୟ କରି ପାରିଛି ତାହାହିଁ ପ୍ରଣିଧାନର କଥା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମରେ ଶାନ୍ତିର ଅଖଣ୍ଡ ରାଜତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ତତ୍ସିର କ୍ଷୁଦ୍ରାଦପି ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁର ମଧ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଗର୍ଭେ ଧରି ତାରା-ରତନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଗନ-ସିନ୍ଧୁ,
ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଗରିମା ଶୋଷନ୍ତି ପ୍ରତି ଶିଶିରବିନ୍ଦୁ ।

ପୂର୍ବେ ଅଗସ୍ତି ମୁନି ସପ୍ତସିନ୍ଧୁକୁ ଗଣ୍ଡୂଷକରେ ପାନ କରିଥିବାର ପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଥିପାଇଁ ଅଗସ୍ତିଙ୍କର ଯେଉଁ ଗର୍ବ ବା ଗରିମା ଥିଲା ତାହା ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ପ୍ରତି ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ ଖର୍ବ କରି ଦେଉଛନ୍ତି । କିପରି ? ସାଧାରଣତଃ ସିନ୍ଧୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ତା'ର ଅନ୍ୟ ନାମ ରତ୍ନାକର ମଧ୍ୟ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଆକାଶ ସିନ୍ଧୁ ଓ ତାରାଗୁଡ଼ିକ ରତ୍ନ ସହିତ ତୁଳିତ । ତାରା-ରୂପ ରତ୍ନରେ ପରିପୂରିତ ଗଗନ ସିନ୍ଧୁର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ ଦେହରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ କବି ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଅଗସ୍ତିଙ୍କର ଗର୍ବ ବା ଖର୍ବ ହେଲା କିପରି ? ସେ ତ ସାତଟି ସିନ୍ଧୁ ଏକା ଚଳୁରେ ପାନ କରିଥିଲେ ! କବି ଏ ସ୍ଥଳରେ ଅନ୍ୟ ଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ-ସପ୍ତସିନ୍ଧୁକୁ ଶୋଷଣ କରି ଅଗସ୍ତିଙ୍କର ଅଭିମାନ ଥିଲା, ସେହି ଅଗସ୍ତିଙ୍କ ସମେତ ଗଗନସିନ୍ଧୁକୁ ଗର୍ଭରେ ଧାରଣ କରିଥିବା ହେତୁ ପ୍ରତି ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଗରିମାକୁ ଶୋଷଣ କରିଦେଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବା ଗଗନସିନ୍ଧୁରେ ଅଗସ୍ତି ତାରକା ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । କି ଚମତ୍କାର କଳ୍ପନା ! ଅନେକେ ଯୁକ୍ତି କରିପାରନ୍ତି ଯେ ଏତେ ବଡ଼ ଆକାଶ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁଟିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଲା କିପରି ! ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅସାଧାରଣ । ଗୋଟିଏ ପତ୍ର ଦେହରେ କ୍ଷୁଦ୍ର-

ଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁଦ୍ର କଣାଟିଏ କରି ବହୁଦୂରରେ ଥିବା କୌଣସି ପର୍ବତକୁ ଅନାଇଲେ ପର୍ବତର ସମସ୍ତ ଭାଗ ପ୍ରାୟ ଦୃଶ୍ୟ ହେବ । ମାତ୍ର ପର୍ବତ-ନିକଟରେ ଥାଇ ସେପରି କଲେ ତାର ସାମାନ୍ୟ ଅଂଶ ମାତ୍ର ଦେଖା ପଡ଼ିବ । ଦୂରସ୍ଥିତ ପଦାର୍ଥକୁ ଆମେ କ୍ଷୁଦ୍ର କଣା ଦ୍ୱାରା ସହଜରେ ଦେଖି ପାରିବା । ସୁତରାଂ, ଆକାଶ ଓ ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ ଦୂରତ୍ୱ ହେତୁ ତାହା ଶିଶିର ଦେହରେ ଗର୍ଭିତ ହେବା ବା ପ୍ରତି-ଫଳିତ ହେବାର ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

ଏହାପରେ ସୀତାଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ମୁନିକନ୍ୟାମାନେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଅଛନ୍ତି —

ହେ ତାତ ! ଏ ବନେ ନାରୀଏ ନବଜାତ-ପିଜୁଳି-
ସମ ହସଣେ, ଆସି କାନ୍ଦୁଛି ଯେସନ୍ତେ ହୋଇ ବାତୁଳୀ ।
ସମ୍ବୋଧନ କରି ଥରକୁ ଥର ତା ପ୍ରିୟ କାନ୍ତେ,
ପତିଗୁଣ, ପତିବାତ୍ସଲ୍ୟ ସ୍ମରୁଅଛି ଏକାନ୍ତେ ।

ଲହୁଣୀର ପିଜୁଳା ସଦୃଶ କୋମଳଶରୀର ରମଣୀଟିଏ ବଣରେ କାନ୍ଦୁଛି, ବିଶେଷତଃ ପତିଗୁଣ ଓ ପତିବାତ୍ସଲ୍ୟକୁ ସ୍ମରଣ କରି । ଏହା ପାଠ କରି ପାଠକ କ'ଣ ଭାବିବ ? ହୁଏତ ସେହି ନାରୀର ସ୍ୱାମୀ ମରିଯାଇଛନ୍ତି, ନତୁବା ସ୍ୱାମୀଠାରୁ ତାର ବିଚ୍ଛେଦ ହୋଇଛି । ପାଠକର ଏହି ପ୍ରଥମ ସନ୍ଦେହକୁ ଭଞ୍ଜନ କରିବାକୁ ଯାଇ ମହାକବି ଗଙ୍ଗାଧର ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟକୁ ଏକ ଅନୁପମ ପଦ ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି—

ଲଳିତ ହସୁଛି ଲଲାଟେ ତାର ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ,
ମୁଖକମଳକୁ ହୋଇଛି ଯେସନ୍ତେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଇନ୍ଦୁ ।

'ଲଳିତ ବହୁଚ୍ଛି ଲଲାଟେ ତା'ର ସିନ୍ଦୂର-ବିନ୍ଦୁ' ବେଶ୍, ଏତିକରେ ସଫଳ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ସୀତାଙ୍କର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ସଧବା ଲକ୍ଷଣ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ଥୋଇ ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । କେବଳ ସେତିକ ନୁହେଁ; 'ମୁଖକମଳକୁ ହୋଇଛି ଯେସନେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଇନ୍ଦୁ' କହି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟକୁ କବି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ମୌଳିକ ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ସିନ୍ଦୂର-ବିନ୍ଦୁକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ର ସହିତ ଓ ସତୀ ସୀତାଙ୍କର ମୁଖକୁ ପଦ୍ମ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟର କରସ୍ପର୍ଶରେ ପଦ୍ମ ବିକଶିତ ହେବା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଆଗମନରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେବା କବି ସମୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ତଥା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ କଥା । ସୀତା ପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାସିତା ହୋଇଥିବାରୁ ଦୁଃଖ-ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ତାଙ୍କର ମୁଖପଦ୍ମ ମଳିନ ହୋଇଯାଇଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପଦ୍ମ ଭଳି ବିମର୍ଷ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଲଲାଟ ଦେଶର ସିନ୍ଦୂର-ବିନ୍ଦୁଟି ମନୋହର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୀତାଙ୍କର ମୁଖ ପ୍ରତି ଠିକ୍ ଚନ୍ଦ୍ରର ଉପସ୍ଥିତିରେ ପଦ୍ମର ଦୁରବସ୍ଥା ଭଳି ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି !

କି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ଚମତ୍କାର କଳ୍ପନା ! ଏ ସ୍ଥଳରେ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ କବିଙ୍କ ଏଇ ଲେଖାରେ ବର୍ଣ୍ଣ-ବୈଷମ୍ୟ ଦୋଷ ଆରୋପ କରି ପାରନ୍ତି । କାରଣ ଚନ୍ଦ୍ର ସବୁ ସମୟରେ ତ ଆଉ ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ ଭଳି ଲାଲ ନୁହେଁ ! କେବଳ ଉଦୟ ଓ ଅସ୍ତ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣ ଲାଲ ଥାଏ, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଗମ୍ଭୀର ଚିନ୍ତାଶୀଳ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଚିନ୍ତା ଓ କଳ୍ପନା ଏ ସ୍ଥଳରେ ବହୁତ ଦୂରକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଛି । ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି ଏ ସ୍ଥଳରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟର ଚନ୍ଦ୍ରକୁହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ସେ ସମୟଟି ସୀତାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନିଶାର ସନ୍ଧ୍ୟା ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାକ୍କାଳହିଁ ଥିଲା ।

ଏଣୁ ପଦଟି ସମସ୍ତ ଦିଗରୁ ସୁନ୍ଦର ଓ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସ୍ୱାଦ୍ୟ ଓ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଛି । ଗଙ୍ଗାଧର ଏ ସ୍ଥଳରେ ମାନବର ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତି ସହିତ ବହିଃପ୍ରକୃତିର ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରି କିପରି ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କବି ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇ-ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ।

ତା' ପରେ ମୁନିକନ୍ୟାମାନେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—

"ତନ୍ଦ୍ରାଇ ଦେଉଛି ବାସକୁ ତାର ନୟନବାରି,
ଦେବୀ କି ମାନବୀ ସହଜେ ହେଉ ନାହିଁ ଚିହ୍ନି ବାରି ।"

ଏହି ପଦଟି ପାଠ କରି ଅଧିକାଂଶ ପାଠକ କହନ୍ତି ଏବଂ କହିବେ ଯେ ମୁନିକନ୍ୟାମାନେ ସୀତାଙ୍କୁ ମାନବୀ ବୋଲି ଚିହ୍ନି ପାରି ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତା' ନୁହେଁ । କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ସେ ଦେବୀ କି ମାନବୀ ସହଜରେ ବାରି ହେଉନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କଷ୍ଟରେ ବାରି ହେଉଛି । କିପରି ? କାରଣ ପୁରାଣକାରମାନଙ୍କ ମତରେ ଦେବୀମାନଙ୍କର ପାଦ ତଳରେ ଲାଗେ ନାହିଁ, ପୁଷ୍ପମାଳା ଶୁଖେ ନାହିଁ, ଚକ୍ଷୁରୁ ପାଣି ଝରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର 'ତନ୍ଦ୍ରାଇ ଦେଉଛି ବାସକୁ ତା'ର ନୟନବାରି' ଏହାହିଁ ମାନବୀର ଲକ୍ଷଣ । ନୋହିଲେ ସେ ମାନବୀ ବୋଲି ଚିହ୍ନିବାର ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ ସହଜରେ ମାନବୀ ବୋଲି ଚିହ୍ନି ହେଉ ନାହିଁ; କଷ୍ଟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମ ନିରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନା ପଡ଼ୁଛି । କବିଙ୍କର ସାଧାରଣ ପଦମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଏଭଳି ତର୍କଣା ଓ ଗମ୍ଭୀର ଅର୍ଥ ରହିଛି । ତେଣୁ ତା'ର ଅନୁଶୀଳନ ଆବଶ୍ୟକ ।

ମେହେରଙ୍କର ସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନରେ ସୁଦ୍ଧା କିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିଚୟ ମିଳେ ତାହା ଏ କାବ୍ୟର ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପାଦରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପାରେ ।

ଯଥା :—

ମୋ କୋଳ-କେଳି-ଚପଳ ସାରସ ମରାଳ ଦଳ,
କୋକଯୁଗଳ ଯୁଗଳ, ବକ ପଙ୍କତି ।

ଅନେକେ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ ତମସାର କୋଳରେ ସାରସ, ମରାଳ, ଚକ୍ରବାକ, ବକ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବାର କବି ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର କେଉଁ ପକ୍ଷୀ କିପରି ଭାବରେ ରହନ୍ତି କବି ନିଜର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାହା ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ତାର ଯଥାଯଥ ବର୍ଣ୍ଣନ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ସାରସ ଓ ମରାଳ ଦଳ ଦଳ, କୋକ (ଚକ୍ରବାକ) ଦୁଇ ଦୁଇଟି ଓ ବକ ପଂକ୍ତି (ଧାଡ଼ି) ହୋଇ ରହନ୍ତି—ଏହି ସତ୍ୟ ଓ କବିଦୃଷ୍ଟିର ସାର୍ଥକତା ଏଇଠି ପ୍ରତିଫଳିତ ।

ନବମ ସର୍ଗରେ ଆସନ୍ନପ୍ରସବା ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରକୃତି କିପରି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛି ତାହା ପାଠ ନ କଲେ କଥାରେ ବୁଝାଇ ହେବ ନାହିଁ । ସେଭଳି ରଚନା କେବଳ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର କବିମାନେ ହିଁ କରି ପାରନ୍ତି । ସତୀଙ୍କି କଷ୍ଟ ହେବ ବୋଲି ବର୍ଷା ଆସି ନିଦାଘକୁ ଦୂର କରି ଦେଉଛି ।

ଅବସନ୍ନ ପ୍ରାଣେ ଦେବା ପାଇଁ ବଳ
ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ ଉଠିଲେ ଜଳଦ ମଣ୍ଡଳ ।

ପୁନଶ୍ଚ :—ରତ୍ନାକରୁଁ ରତ୍ନ-ରେଣୁ ଉତ୍ତୋଳନ
କରି ଦିଗପାଳେ ମଣ୍ଡିଲେ ତୋରଣ ।
ସ୍ୱାର୍ଥପରବଶେ ଲଜ୍ଜା ତେଜି ମନୁ
ବାସବ ବୋଇଲେ, ତାହା ମୋର ଧନୁ ।
ନ ସହି ବୋଇଲେ ରତ୍ନାକର-ପତି,
ମୋ ରତ୍ନେ ନିର୍ମିତ, ରହିବ ମୋ' କୀର୍ତ୍ତି ।
ଅନ୍ୟ ଦିଗପାଳେ ସାଧୁ ଧର୍ମ ପାଳି
କରିଦେଲେ ତାଙ୍କୁ ବେଳେ ବେଳେ ପାଳି । ଭଳି—

ମନୋମୁଗ୍ଧକର ଓ କୌତୁକାବହ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କେବଳ ମେହେରଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ସୁଲଭ । ଶେଷ ସର୍ଗରେ ରାମ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରୁଥିବାର ଖବର ପାଇ ସୀତା ତାଙ୍କର ସପତ୍ନୀ କେଉଁ ଭାଗ୍ୟବତୀ ଓ ସେ କି ତପସ୍ୟା କରି ରାମଙ୍କର ପତ୍ନୀ ହୋଇ ପାରିଛି ସେହି ତପସ୍ୟା ଓ ସାଧନା ଦୟାକରି ଜଣାଇ ଦେବା ପାଇଁ ରାମଙ୍କୁ ପତ୍ର ଲେଖୁଥିବା ସମୟରେ ରାମ ଅନ୍ୟ ପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ ନ କରି 'କାଞ୍ଚନୀ-ଜାନକୀ' ଦ୍ୱାରା ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ନିର୍ବାହ କରିଥିବାର ସମ୍ବାଦ ଲବକୁଶଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ସୀତାଙ୍କ ମାନସିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଯେପରି ହୋଇଛି ତାହା ପାଠ ନ କଲେ କିପରି ବୁଝିହେବ ? ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ପାଠକ ଅଶ୍ରୁ ସମ୍ବରଣ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ପୁଣି ସୀତାଙ୍କ ସତୀତ୍ୱ ମହିମାରେ ପ୍ରାଣ ପୁଲକିତ ହୋଇଯାଏ । ତପସ୍ୱିନୀର ସମାପ୍ତି ମଧ୍ୟ କମ ମୌଳିକତାର ପରିଚୟ ଦିଏ ନାହିଁ । ଏହା କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପବିତ୍ର ଓ ମହାଯଶସ୍ୱୀ ଲେଖନୀର ଫଳ । କବିଙ୍କ ଲେଖନୀ ସତୀ-ଲଲାମ-ଭୂଷା ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସର୍ବଦା ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୋଇ ଆସିଛି । ସୁତରାଂ ଶେଷରେ କବି ସ୍ୱପ୍ନରେ ହେଲେ ଥରେ ଦୁଃଖିନୀ ସୀତାଙ୍କୁ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରି କାବ୍ୟର ଇତି କରିଛନ୍ତି ।

ଅବଶ୍ୟ ଏ କାବ୍ୟର ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ କବି କାଳିଦାସଙ୍କ ଖାତିକ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଯଥା—

"ନନ୍ଦନ ! ତୁ ଏ ଆଶ୍ରମ- ପାଦପଙ୍କୁ ସ୍ନେହଶ୍ରମ
ପ୍ରୟୋଗେ ନନ୍ଦନୋପମ କରୁ ଯତନ,
ସେ ଭାବେ ତୋ ଅନୁଭବ ସ୍ୱଭାବେ ହେବ ସମ୍ଭବ,
ତବେ କେମନ୍ତ ଦୁର୍ଲଭ ସୂନୃତ-ରତନ;
ଅନୁକମ୍ପା ଥିବେ ନିତ୍ୟ
ସଜଳ ଅଭାବ ତୋର ମୋଚନେ ରତ ।" ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାତ୍ର ଅନେକତ୍ର କାଳିଦାସୀ ରଚନା ସହିତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପଦ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛି ଓ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୌଳିକ-ସୃଷ୍ଟିର ନଜିର ଦେଇ ପାରିଛି ।

ପୁଣି ତପସ୍ୱିନୀରେ କବିଙ୍କର ଜାତୀୟତା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ କମ୍ ଦୀପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମର ମୁନିକନ୍ୟାଗଣ ସୀତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବାକୁ ସେମାନେ ସାହସ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାର ତୁଳନାସ୍ୱରୂପ କବି କହିଛନ୍ତି—

ବରଷାର ମହାନଦୀର ଗାଢ଼ ଆବିଳ ଜଳ
ସ୍ୱଚ୍ଛ କରିବାକୁ କି ରୂପେ ହେବ ନିର୍ମଳା ବଳ !
ଇବ, ଅଙ୍ଗ, ତେଲ ସଙ୍ଗରେ ସେହି ନଦୀ ଯେସନ
କୁମାରୀଙ୍କି ପାଇ ବଢ଼ିଲି ସୀତା ଶୋକ ତେସନ ।

ଉତ୍କଳର ମହାନଦୀ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଛି । ପୁଣି ଶୋକ-ସନ୍ତପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ସାନ୍ତ୍ୱନାକାରୀ କାହାକୁ ଦେଖିଲେ ତାର ଶୋକ ଦ୍ୱିଗୁଣିତ ହୋଇଯାଏ, ଏହି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ କବି ଶେଷ ପାଦରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର—ମୁନିଉଦ୍ୟାନର ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ କରୁ ଜାତୀୟ କବି ନୀଳାଚଳର ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ସ୍ମରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚିକ୍କଣ ନୀଳ ପତ୍ରର
ପୁନ୍ନାଗ କାନନ ଶ୍ୟାମଳତର
ଉଡ଼ି ଉଡ଼ଶାରୁ ଥିଲି କି ଯାଇ
ଦେଉଥିଲି ସତୀ-ମନ ରଞ୍ଜାଇ
ନୀଳାଚଳ ରୂପ ଧରି,
ଯହିଁ ଜେ ଅବା ରାମ ଲଭିବାକୁ ସୀତା
ପ୍ରୀତି-ସାଗର-ଲହରୀ !

ଏହିଭଳି କବିଙ୍କ ଜାତୀୟତା ଅନେକତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଏହା କବିଙ୍କ ଦୀପ୍ତ ଜାତୀୟ ଭାବର ଲକ୍ଷଣ । ମାତ୍ର ଆଜିକାଲି

କେହି କେହି ସମାଲୋଚକ କବିଙ୍କର ଦୁର୍ଗୁଣ ଦେଖି ଗାଇଲା ପରି କବିଙ୍କ ଲେଖାର ବାସ୍ତବ ମର୍ମ ଉପଲବ୍ଧି କରି ନ ପାରି ତାଙ୍କର ଜାତୀୟ ଚେତନା ନ ଥିଲା ବୋଲି କହିବାର ଅପସାହସ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଜାତୀୟତା କେତେଦୂର ଥିଲା,ସେ କଥା ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ 'ଭାରତୀ ଭାବନା', 'ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ', 'ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ' ପ୍ରଭୃତି ପାଠ କରିବା ଦରକାର । ହାତୀର ଗୋଡ଼ଟିଏ ଧରି ହାତୀକୁ ଖମ୍ବ ଭଳି କହିବା ନିତାନ୍ତ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ।

ଆଜିକାଲି ବାସ୍ତବ ଅନୁଶୀଳନ ବା ଗବେଷଣା ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ କରୁଥିବାର ଦେଖା ଯାଉଛି । ଶୁଣା କଥା ଉପରେ ଅନେକେ ନିର୍ଭର କରି ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରୁଛନ୍ତି ଓ ତାକୁ ପୁଣି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଗରେ ସତ୍ୟ କଥା ବୋଲି ବଖାଣୁଛନ୍ତି । ବିଷୟର ଐକ୍ୟ ହେତୁ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ଉପରେ 'ଉତ୍ତର-ରାମ-ଚରିତ'ର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଛି ବୋଲି ବହୁଦିନରୁ ମୁଁ ଶୁଣି ଆସୁଥିଲି । ମାତ୍ର ଏହାର ସତ୍ୟତା ନିରୂପଣ ସକାଶେ ମୁଁ 'ଉତ୍ତର-ରାମ-ଚରିତ' ପଢ଼ି ଦେଖିଲି ଯେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ମୌଳିକତା ଓ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ସୀମା ନାହିଁ । ଭବଭୂତିଙ୍କର 'ଉତ୍ତର—ରାମ—ଚରିତ'ର ପ୍ରଭାବ ଦ୍ୱାରା ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ମଳିନ ହୋଇ ଯାଇନାହିଁ । ବିଷୟ-ବସ୍ତୁରେ ସାମ୍ୟ ଥାଇପାରେ; ମାତ୍ର କାବ୍ୟିକ ବିଭବରେ 'ତପସ୍ୱିନୀ' ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କାହିଁକି ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ରତ୍ନ । କାବ୍ୟଟି ଅନୂଦିତ ହେଲେ ବିଶ୍ୱ-ସାହିତ୍ୟିକ-ମଣ୍ଡଳୀ ଚନ୍ଦ୍ରବାପୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କୌଳିନ୍ୟରେ ଉପଜୀବିତ ଦରିଦ୍ର କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭାରେ ମୁଗ୍ଧ ହେବେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ମୁଦ୍ରାକର—ଶ୍ରୀ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ର କର, ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ପ୍ରେସ୍, କଟକ-୨

ମାର୍ଜନା – ପତ୍ର

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ତ୍ରୁଟି	ମାର୍ଜନା
୧	୧୪	କାବ୍ୟ-ରାଜର	କାବ୍ୟ-ରାଜ
୪	୨୩	କରିଥିଲେ	କରୁଥିଲେ
୫	୨	ପରେ ସେମାନେ ତାଙ୍କ	ପରେ ତାଙ୍କ
୬	୪	ପ୍ରବେଚନାରେ	ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ
୧୩	୧୦	ଶଣି	ଶିଣି
୧୯	୯	ଶେଷ	ଶେଷେ
୧୯	୧୧	ବ୍ୟପ-ଦେଶେ	ବ୍ୟପଦେଶେ
୧୯	୨୨	ବେଳେ	ଚେଳେ
୨୨	୨	ଆଲୋଚନା	ଆଲୋଚିତ
୨୯	୭	ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ	ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ
୪୧	୧୦	ଅବନା ଭୂଷଣ	ଅବନୀ ଭୂଷଣ
୪୪	୧୩	ସମାଲୋଚନା	ଆଲୋଚନା
୪୪	୧୪	ସମାଲୋଚନା	ଆଲୋଚନା
୪୪	୧୭	ଚୂନ୍ଦ ନଣିଥିଲା	ଚନ୍ଦ୍ରନଣିଥିଲା
୪୫	୧	ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ	ସାନ୍ଧ୍ୟକାଳୀନ
୪୫	୧୫	ଖେଳାର	ଖେଳାଇ
୪୯	୨୦	କି ପ୍ରାଚୀନତା କି ନୂତନତା	କି ପ୍ରାଚୀନ କି ନୂତନ
୫୩	୧	ପକ୍ଷ	ପକ୍ଷୀ
୫୩	୮	ତାହା ପ୍ରଣିଧାନ୍ୟ ମାତ୍ର; କବିଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟି ସତ୍ତ୍ୱେ ସ୍ଥୂଳ ବିଶେଷରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ତ୍ରୁଟି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।	ତାହା ପ୍ରଣିଧାନ୍ୟ ।

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ତ୍ରୁଟି	ମାର୍ଜନା
୫୭	୭	ସେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ	ଯେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ
୫୭	୧୪	ପୂର୍ବେ	ପୂର୍ବ
୫୮	୧୬	ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ଏସବୁର	ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀର
୬୧	୯	ଚିର ଜୀବନରେ	ଜୀବନରେ
୭୦	୭	ଏହି କାବ୍ୟ ଖଣ୍ଡି	ଏହି କାବ୍ୟ ଖଣ୍ଡିକ
୭୪	୧୧	ଛୁଟ	ଛଟ
୮୧	୧୪	—	କାହିଁ କାହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବ ପ୍ରକାଶନରେ କବିଙ୍କ ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।
୮୧	୧୯	ମସୀ ଘଷ ହେଲା	ମସୀ ଘଷି ହେଲା
୮୩	୧୪	କାବ୍ୟ-କକତା	କାବ୍ୟ-କବିତା
୮୬	୨୩	ପ୍ର ଶର	ପ୍ରକାଶର
୯୧	୧୮	ନିଜ ପ୍ରତି	ନିତିପ୍ରତି
୯୫	୨୧	ଚେତେ ନେନେ	ଚେତେ ନେନ୍ତ
୯୬	୧୭	ଦେପୀଙ୍କ ରଚନ	ଦେବୀଙ୍କ ରଚନ
୯୮	୩	ପ୍ରୀତିଦାୟୂନୀ	ପ୍ରୀତିଦାୟିନୀ
୯୯	୧୨	ଯନ୍ତ୍ର	ମନ୍ତ୍ର
୧୦୪	୭	ସଂପଦରେ	ସନ୍ଦର୍ଶନରେ
୧୦୪	୧୪	ଜାସୃଷ୍ଟି	ଜାଷ୍ଟାସୁ
୧୦୪	୧୭	ମହାବେବ	ମହାଦେବ
୧୦୪	୨୩	ବେଲ	ବୋଲ
୧୦୮	୨	କବିତା	କବିତାର

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ତ୍ରୁଟି	ମାର୍ଜନା
୧୦୮	୪	ଯଦ୍ଧର	ଯଦ୍ଧ
୧୧୦	୧୮	ଆସି	ଅସି
୧୧୨	୧୭।୧୮	ଡଥରେ, ଜମିଦାର ସାହେବ ମେହେରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ	ଡଥରେ ଜମିଦାର ସାହେବ ମେହେରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ,
୧୧୫	୮	ସ୍ରେତ	ସ୍ରୋତ
୧୨୪	୧୯	କବିତରେ	କବିତାରେ
୧୨୪	୨୦	ସେହି	ସେହିପରି
୧୩୦	୮	ମ୍ଳାନ	ମ୍ଳ·ନ
୧୩୦	୨୦	ବେଦଂ	ବେଦ୍ୟଂ
୧୩୧	୧୭	ବହ୍ରାୟନ	ବାହ୍ରାୟନ
୧୩୧	୧୮	ନ୍ୟାୟ”	ନ୍ୟାୟଃ”
୧୩୧	୨୧	ଏଣୁନ୍ୟାୟଂ	ଏଣୁ, “ନ୍ୟାୟଂ”
୧୩୫	୧୯	ଅଜ୍ଞ	ଅଜ୍ଞାତ
୧୩୭	୧୫	ବୋଲ	ବୋଲ ପଚାରିଲେ
୧୩୯	୫	ଶିବତର	ଶିବର
୧୩୯	୧୧	ବ୍ଵ	ବା
୧୪୦	୫	ଅମୃତମୟ	ଅମୃତମୟଙ୍କ
୧୪୦	୨୩	ହୀନପ୍ରଭା	ହୀନପ୍ରଭ
୧୪୦	୨୪	ସେହି	ସେ’ହିଁ
୧୪୨	୮	କାହୁଁ	ନାହୁଁ
୧୪୨	୧୫	ଭାବରେ	ଭାବର

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ଅଶୁଦ୍ଧି	ମାର୍ଜ୍ଜନା
୧୪୨	୨୨	ବନ୍ଧୁ ଚରଣ,	ବନ୍ଧଚରଣ,
୧୪୪	୧୪	ଜଟାଧାର	ଜଟାଧର
୧୪୪	୧୯	ଅଧିକାର ସୁନ୍ଦର	ଅଧିକାର୍
୧୪୪	୨୦	ସ୍ନିଗ୍ଧ ରୂପର	ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁନ୍ଦର ରୂପର
୧୪୮	୮	କାଳଦସ	କାଳଦାସ
୧୫୨	୧୦	ପୁନେସ୍ରବ	ପୁନୋସ୍ରବ
୧୫୨	୧୧	ମନମୁଗ୍ଧକର	ମନୋମୁଗ୍ଧକର
୧୫୫	୧	ସନ୍ଧେହରେ	ସନ୍ଦେହରେ
୧୫୫	୧୬	ହଂସାର	ହଂସର
୧୫୬	୩	କେନ୍ଦ୍ର	କେନ୍ଦ୍ରି କେନ୍ଦ୍ରି
୧୫୬	୩	କୁହାଯାଏ	କୁହାହୁଏ
୧୫୮	୯	ଦରିଦ୍ର୍ୟକୁ	ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ
୧୬୦	୧୪	ସଂସ୍ରବରେ ଓ	ସଂସ୍ରବରେ ମଧ୍ୟ
୧୬୦	୨୪	ରମଣୀର	ରମଣୀଙ୍କୁ
୧୬୧	୨	ବିବିକ୍ତ-ବିଳାସ	ବିବିକ୍ତ-ବିଳାସୀ
୧୬୨	୧୫	ଝଟକ ଉଠିଛି	ଝଟକା ଉଠିଛି
୧୬୨	୧୮	ଅଶୀର୍ବାଦ	ଆଶୀର୍ବାଦ
୧୬୩	୧୩	କେତେ	କେବେ
୧୬୫	୫	ଶ୍ରେଣୀରେ	ଶ୍ରେଣୀର
୧୬୫	୨୩	ଢୃଙ୍ଗ	ଭୃଙ୍ଗ
୧୬୬	୨୧	ତିଭକ୍ତି	ପତିଭକ୍ତି
୧୬୮	୧୪	ଯାଚନାର ଇତରତା	ଯାଚନାର ଇତରତା

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ତ୍ରୁଟି	ମାର୍ଜନା
୧୬୯	୧/୨	'ଭାରତ ଭାବନା'	'ଭାରତୀ-ଭାବନା'
୧୬୯	୪	ଶାଣିତ	ଶାଣିତ
୧୬୯	୧୯	ପଦ୍ୟରେ	ପଦାରେ
୧୭୦	୧୨	ଦ୍ୱିପଦ	ଦ୍ୱି'ପଦ
୧୭୧	୧୫	ଧର୍ମମହାତ୍ମ୍ୟ	ଧର୍ମମାହାତ୍ମ୍ୟ
୧୭୨	୧୧	ଉପଲକ୍ଷରେ	ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ
୧୭୨	୧୬	ସେ ସମୟରେ	ସେ ସମୟର
୧୭୫	୧	ନୀଳାଚଳ,ପ୍ରଭୃତି	ନୀଳାଚଳ ପ୍ରଭୃତି,
୧୭୬	୧୫	ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ	ଉତ୍କଳବାସିଙ୍କି
୧୭୭	୪	କିନ୍ତୁ ସେ ଫଟା ଯାଗା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଲିଭନ।	କିନ୍ତୁ ଶୀତର ଆଧିକ୍ୟରେ ଦେହ ଏପରି ଫାଟି ଯାଇଛି ଯେ ବସନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଫଟା ଦାଗ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଲିଭନ।
୧୭୭	୧୧	ପ୍ରଣ-ପ୍ରମୋଦନ-ରସ	ପ୍ରାଣ-ପ୍ରମୋଦନ-ରସ
୧୭୮	୧୯	ଯାତନା ନାହିଁ,	ଯାଚନା ନାହିଁ,
୧୮୦	୭	।ଘିମା	ଦ୍ରାଘିମା
୧୮୧	୧	ଜନନୀର ଯେତେବେଳେ	ଜନନୀର ଅଙ୍ଗ ଯେତେବେଳେ
୧୮୨	୮	ଛନ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚା	ଛନ୍ଦ ଚର୍ଚ୍ଚା
୧୮୨	୯	ତାଙ୍କ ଜୀବନରୁ	ତାଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ
୧୮୪	୧୩	ସଗତ ପ୍ରିୟ	ସଗୀତପ୍ରିୟ
୧୮୪	୧୩	ଛନ୍ଦ ରସିକ	ଛାନ୍ଦ ରସିକ

ପୃଷ୍ଠା	ପଂକ୍ତି	ତ୍ରୁଟି	ମାର୍ଜନା
୧୮୭	୧୨	କର ପାରଛନ୍ତି ।	କର ସାରଛନ୍ତି ।
୧୮୭	୧୩	ସୀମିତ ପରିବେଶରେ	ସୀମିତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ
୧୯୨	୨୦	ସ୍ତବ୍କତ ସ୍ୱେଦନେ	ସ୍ତନ୍ଧତ ସ୍ୱେଦନେ
୧୯୩	୨	କ୍ଷୁ ଦ୍ରାଦପି	କ୍ଷୁଦ୍ରାଦପି କ୍ଷୁଦ୍ର
୧୯୫	୫	ମୌଳିକ ଦାନ	ମୌଳିକ ଉପମା ଦାନ
୧୯୫	୯	କବସମୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି	ଅତି ସାଧାରଣ
୧୯୯	୨	ପଦ୍ୟାବଳୀ	ପଦାବଳୀ
୨୦୦	୧	କେନ୍ଦ୍ରି କେନ୍ଦ୍ରିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର	କେନ୍ଦ୍ରି କେନ୍ଦ୍ରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର